

C A I I
S A L L U S T I I
C R I S P I
Q U Æ E X T A N T.

*A. Thompson
De Amicitia*

L O N D I N I:
Impensis J. F. & C. RIVINGTON, & T. LONGMAN.
MDCCLXXXIII.
CUM PRIVILEGIO.

1783

RB.23 a 6449

C A I

S A L E U S T I I

C R I S P I

O U E T A M T

I M A C I O I

B L

1512 863

A N N E R.

W H E R E A S Our Trusty and Well beloved *Michael Maittaire*, Gent. hath humbly represented unto Us, That he hath with great Labour and Expence prepared for the Press a compleat *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with compleat Indexes; and has therefore humbly besought Us to grant him Our Royal Privilege and Licence for the sole Printing and Publishing thereof for the Term of Fourteen Years: We being willing to give all due Encouragement to Works of this Nature, which tend to the Advancement of Learning, are Graciously pleased to condescend to this Request; and do therefore, by these Presents, grant unto him the said *Michael Maittaire*, his Executors, Administrators, and Assigns, Our Royal Licence for the sole Printing and Publishing the compleat *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with compleat Indexes aforesaid, for the Term of Fourteen Years, from the Date hereof, strictly forbidding all Our Subjects within Our Kingdoms and Dominions to Reprint the same, either in the like, or in any other Volume or Volumes whatsoever; or to Import, Buy, Vend, Utter, or Distribute any Copies thereof Reprinted beyond the Seas, during the aforesaid Term of Fourteen Years, without the Consent or Approbation of the said *Michael Maittaire*, his Heirs, Executors, and Assigns, under his or their Hands and Seals first had and obtained; as they will Answer the Contrary at their Peril. Whereof the Commissioners and other Officers of Our Customs, the Master, Wardens, and Company of *Stationers* are to take Notice, That the same may be entered in the Register of the said Company, and that due Obedience be rendered thereunto. Given at Our Court at St. James's, the Fourth Day of *April*, 1713. In the Twelfth Year of Our Reign.

By Her Majesty's Command,

DARTMOUTH.

N. V. B. R.

W
I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 10th inst. in relation to the above-mentioned matter, and in reply to inform you that the same has been forwarded to the proper authorities for their consideration. I am, Sir, very respectfully,
Your obedient servant,
J. B. R.

By Mr. J. B. R.
BARTHOLOMEW

NOBILI VIRO
DANIELI
DOMINO FINCH
HONORATISSIMI
COMITIS NOTTINGHAMIAE
Filio natu Maximo

S. D.

MICHAEL MAITTAIRE.

HERODOTUS Historiæ parens
eo in honore Homerum Poëseos
parentem habuit, ut illius non
modo vitam conscripserit, sed
& stylum studuerit æmulari.
Hanc adeo antiquam consuetudinem nefas
ratus non servare, Poëtam & Historicum
A 4 uni

DEDICATIO.

uni prelo subjeci; & curavi, ut in lucem simul prodirent Phædrus & Sallustius. Illum quidem, reliquorum Poëtarum multis tempore posteriorem, præire nihilominus ideo volui, quòd istud mythologicum scribendi genus, ad quod Phædrus omnium Latinorum primus & penè unicus deditâ operâ animum applicuit, vetustissimum sit, & Poësi cùm cognatum tum coævum; suâ familiaritate & brevitate quam maximè placeat; idque, quod Horatius in Poëtica primarium duxit, assequatur, nimirum ut dulci utile misceat. Illi socium addo Sallustium, Laconicâ brevitate haud ab similem, argumento licèt & scriptione diversum. Huic in Romanâ historiâ primo non immeritò in Historicis excudendis primas dedi; ex cujus reliquiis, quasi ex ungue Herculem, facile est æstimare Latinorum Historicorum principem. In oculis nobilissima inter Græcos & Latinos exemplaria posuit Thucydidem & Catonem; horum animum, nervos, vim verborum, sententiarum gravitatem ita imitatus, ut plus plerumque cupiat intelligi quàm legi, suique nunquam tædium faciat, semper desiderium. Temporis injuria literato orbi
invidit

DEDICATIO.

invidit ejus Historiarum libros, à quibus potissimum Historici nomen illi inditum; nihilque operis elaborati superesse passa est, præter quatuor Orationes, duas Epistolas, laceraque nonnulla vocum & sententiarum hinc indè collectarum fragmina, quæ tamen quâdam veneratione, uti tristes & ingentes antiquæ Romæ ruinas, suscipimus & admiramur; quæque inani nos inescant voto, ut earum scriptor Livium ipsum, vel si haberemus integrum, mole superaret. Ea, quæ sola ab interitu se vindicaverunt, opuscula. Catilinaria Conjunctio Bellumque Jugurthinum, quantâ eloquentiâ scripta fuerint, copiosè differere, longum esset. Quàm graphice depingit perduellium audaciam, astus & machinamenta, Pœnorum calliditatem & dubiam fidem, domi senatûs vigilantiam, foris bellicos apparatus, artes imperatorum varias, incertas præliorum vices! Quàm vivis artificiosæ orationis coloribus nativos mores hominum & characteres exprimit, subdolam Catalinæ simulationem, facilem Cæsaris mansuetudinem, rigidam Cætionis constantiam! Conjuratorum quàm ardenti ille stimulo animos erigit; quàm benignè alter, ne crudelior audiat, miseretur;

DEDICATIO.

quàm severè maleficiis debitum hic, nè iustus non videatur, exigit supplicium! Mitto alias virtutes, quas in his libris emicantes passim mirari facilius est, quàm laudare. Hanc Sallustii celeberrimi scriptoris, nec tibi in bonarum litterarum sinu innotrito ignoti editionem, tuæ, Vir Nobilis, clientelæ committo: Veterum Romanorum justitiam, clementiam, probitatem, fidem, eloquentiam, aliasque ab hoc autore adumbratas dotes intuere, quas domi satis edoctus es; & in te nemo non intelligit sitas, qui ex illustrissimâ, in cuius honores titulósque jus tibi natura dedit hæreditarium, familiâ ortum noverit. Vale, Vir Clarissime; & his egregiis dotibus virtutibusque domesticis Patriam diu orna & tuere.

1713. Id. Sextil.

VITA

V I T A S A L L U S T I I

Ex Petro Crinito & Gerardo Johanne Vossio
potissimùm collecta.

 CRISPUS SALLUSTIUS (nam per LL. scriba monet marmor juxta domas Sallustianæ rudera effossum) natus est Amiterni in Sabinis anno U. C. 668. quo Sylla Athenas expugnavit, ex nobili Sallustiorum familiâ ortus, quæ diu in secundo ordine dignitatem servavit. Fuit ingenio acri, & in studiis literarum accurato, tum maximè in scribendâ historiâ. Præceptorem habuit Ateium Prætextatum nomine Philologum. Tribunatum nullâ cum laude gessit anno U. C. 702. Ciceroni infestus, uti & Miloni, à quo in Faustæ, L. Syllæ filiæ, adulterio deprehensus virgis cæsus, nec nisi pecuniâ datâ dimissus: ob adulteria & supra senatu motus ab Appio Claudio Pulchro & L. Calpurnio Pisone Cæsonio censoribus anno U. C. 703. vel. 704. Amicitia Cornelii Nepotis, Messalæ & Nigidii Figulî usus, Julii item Cæsaris, quo rerum potito senatoriam dignitatem recuperavit, dein Quæsturam, postea præturam obtinuit. Numidiæ tandem ab ipso præpositus ex provinciæ expilatæ prædâ in Quirinali monte Forum hortosque Sallustianos coëmit. Non desunt qui scribant Terentiam M. Ciceronis Uxo-

A 6

rem

V I T A S A L L U S T I I.

rem à marito repudiatam ei nupfisse. Omnis itaque ejus gloria à præclaris scriptis profiscitur; quorum vix quicquam ad nos integrum pervenit præter Catilinarium & Jugurthinum bellum. Superfunt quædam ex nobili Historiarum opere Fragmenta. Duas ad Cæsarem de Republicâ ordinandâ Orationes Sallustio Carrio abjudicat, vindicat autem Duza, stylusque planè Sallustianus. Illa in Ciceronem Oratio, etsi à Fabio Quintiliano sub Sallustii nomine laudata, est potius Porcii forsan Latronis, vel alterius cujusdam ex illis declamatoribus, quos nominat M. Seneca in Suasoriis & Controversiis. In parte operis de rebus Punicis tanto animi studio incubuit, ut à quibûdam scriptum sit eum regionem adiisse, ac maximâ solertiâ perlustrâsse, quò majore fide veritatem exploraret. Sallustii in Cn. Pompeium odium Lenæus Pompeii Libertus satyris mordacibus ultus est. M. Seneca notat Tit. Livium Sallustio iniquum fuisse. Sallustiana scribendi ratio à paucis quidem carpitur, plurimis autem probatur. Asinio Pollioni displicuit tanquam obscura & affectata; Lenæo, tanquam antiquis verbis ex Catonis Originibus excerptis referta. At verò Velleio, Thucydidis æmulus; Cornelio Tacito, Romanarum rerum audior florentissimus; Vibio Sequestri, author certissimus; S. Augustino, nobilitatæ veritatis Historicus, & electissimus verborum pensator; Martiali, in Romanâ Historiâ primus dicitur. Laudat ejus brevitatē, quâ Thucydidem ipsum vicit, Seneca; Orationis elegantiam, verborumque facundiam ac proprietatem, A. Gellius; præjudicatam authoritatem, Avienus. Tanti ejus Historias Græci fecere, ut Zenobius eas verterit. Asperi in eum commentarios memorat Divus Hieronimus. Sallustii Historici sororis filius fuit alter Sallustius, ad quem Horatius in Odis. Sallustius de quo nunc agimus, quadriennio ante Actiacum bellum obiit.

VARIANTES hæ, quæ tuo, Amice Lector, iudicio
discutiendæ subjiciuntur, Lectiones excerptæ sunt ex
Margine Sallustiani Exemplaris à Raphelengio editi,
& manu doctâ cum duobus Ecclesiæ Remensis MSSis
collati, quod Johannes Bridges Armiger pro suo in
bonas literas animo humanissimè mecum ultro com-
municavit.

Pag. Lin.

1. 1. **A** Nimantibus
1. 5. Obaudientia
3. 13. populi R. carp-
tim, uti
19. priùs exploranda sunt
29. scientiæ parum
4. 28. initio gratiâ conservandæ
5. 3. lubidinem agebant.
6. 25. virtuti
38. fidum atque acceptum
7. 3. amare, portare signa,
8. 5. ganeo, aleâ, manu,
9. 24. P. Servius filius Syllæ
10. 22. facinus properatum foret
26. infestum inimicumque
Cn.
34. barbaros nequissimè pati
11. 8. res accidisset.
30. Deûm fidem testor atque
hominum
12. 16. quietam Remp. movere
13. 7. sed in ea conventionem
fuit
14. 21. ad cavendum dolos astu-
tiæ
24. commemoravi
26. propulerat
30. consuli in campo fecerat
15. 14. salutandum
24. multa copia
17. 2. à patribus conscriptis, ne
30. majores nostri miserti
33. ære communisolutum.
18. 30. alienum æs sumptum
meis

18. 38. eam ab his inimicis de-
fendas
39. *omitt.* per liberos tuos
rogatus haveto.
19. 13. armis paterent
29. præceps erat
20. 30. facilius tractarent
21. 20. mortem sperare,
22. 8. Apuliâ metus
13. quamplures
14. sociis Catilinæ causâ
20. de actibus Ciceronis
21. gravissimam invidiam
23. suum quæque negotium
32. irrumperent
23. 20. cuncta doctus
24. agant permittit illis ho-
mines
24. 16. fide data publicâ
30. abdicatus. *al.* abdicatus
esset à magistratu
25. 8. retractum habebant
26. 3. transpedani
8. egregiâ libertate
11. mentiendo
15. animi nobilitate
25. suos electos
27. 19. nefaria facinora
28. 2. vitam habent
17. omnibus impiis
18. aliena mens à
21. præsertim diligentia
30. sed in exilium permittit
33. legem timere, cum
38. ex domesticis rebus

V A R I Æ L E C T I O N E S.

<p>29. 30. hostes idoneos videbatur,
cum supremo studio</p> <p>30. 1. Sapientia majorum in</p> <p>31. 17. caetera malefacta</p> <p>31. 1. in extremo posita</p> <p>32. 2. se res habent</p> <p>32. 2. apprehensis</p> <p>27. in faucibus</p> <p>39. ad cœlum tollunt</p> <p>33. 29. profœgium</p> <p>34. 5. ad supplicium</p> <p>9. descenderis, <i>al.</i> ascenderis</p> <p>12. inculta</p> <p>13. indices rerum</p> <p>36. 7. aggrediamini</p> <p>8. licuit nobis</p> <p>32. rupe</p> <p>37. libertis & calonibus <i>al.</i>
caloniis</p> <p>37. 38. diversi à suis, sed</p> <p>13. recognoscere</p> <p>39. 15. tempus, aetas (<i>al.</i> aetatis)
ingenium diffluxere</p> <p>41. 1. iudicium meum muta-
visse</p> <p>26. nobilitatus obviatum.
Quæ</p> <p>42. 10. pollens virtutibus, decora</p> <p>43. 10. <i>omitt.</i> cum Jugurthâ</p> <p>13. quam liberis signissem</p> <p>22. conjungere quam san-
guinitate</p> <p>45. 10. res ait. <i>al.</i> dicebat oportere</p> <p>17. modò cum animo.</p> <p>39. perfugerat</p> <p>46. 12. properabat armis</p> <p>47. 8. egerem: sed si ea de-
sideranda</p> <p>16. fortuna pendenda erat.</p> <p>48. 13. alterius ipse ego</p> <p>17. propinquis per scelus</p> <p>22. ex necessitate adversa</p> <p>49. 37. senatûs magna pars</p> <p>50. 15. qui consulibus</p> <p>16. M. Flavio</p> <p>17. <i>al.</i> acerrime victoriam
nobilitatis</p> | <p>50. 18. tamen accuratissimè</p> <p>51. 33. Medi autem & Armenii</p> <p>52. 1. nomina Numidiae <i>al.</i>
nomo Numidæ</p> <p>11. alii novarum rerum avidi</p> <p>53. 10. suas impraesent arum
manu</p> <p>55. 15. <i>omitt.</i> tenet atque</p> <p>31. regis factoribus</p> <p>35. Æmilius Scaurus</p> <p>56. 10. sese causam victoriae</p> <p>16. ab obsidione non disce-
deret <i>al.</i> ab expugna-
tione non desisteret</p> <p>36. Paucos flagitiosos Ju-
gurthæ</p> <p>57. 7. omnia venum ire</p> <p>58. 11. saturam legem sententiis</p> <p>59. 3. obnoxii inimicis confur-
gitis</p> <p>12. <i>omitt.</i> graves</p> <p>18. aerarium exspoliari:</p> <p>23. summam gratiam &</p> <p>25. magnifici</p> <p>60. 3. reparandi</p> <p>11. si deditus est;</p> <p>24. vos his omnibus</p> <p>30. liberalitatem eripien-
dam.</p> <p>61. 21. pacificatis</p> <p>22. avaritiæ animos.</p> <p>31. decus regni, cultu</p> <p>62. 7. impudentia Baebii.</p> <p>64. 14. subdole ejus augere ami-
citiam, mustitare</p> <p>30. primi pilanus</p> <p>65. 7. metu mutabantur; sic
uti</p> <p>9. pro gratiâ imperii</p> <p>66. 6. suprâ docuimus, inter</p> <p>35. affinis</p> <p>67. 12. <i>omitt.</i> pl. <i>al.</i> tribunum
alterum, alterum tri-
umvirum</p> <p>68. 7. traditur Spurii Albini
proconsulis.</p> <p>20. milites statutis castris</p> <p>24. cum equitibus, diu</p> |
|---|---|

VARIAE LECTIOES.

69. 28. comneatum pmarre
70. 6. ubi & incolæ mercari
33. in immensum pertin-
gens
39. Jugurtha continuatâ
71. 28. *al.* confisit
72. 12. infestis adesse
73. 7. imperatores summa vi,
inter
16. *al.* tuta sunt.
74. 3. numero xxx interfecti,
5. fessi lætique erant
18. bonos decetant *al.* de-
certant & *omitt.* bonos
23. labores prædæ fore.
33. præterea inimicum cer-
tamen
75. 33. præsidium agebant
76. 9. *omitt.* in ea parte
29. Numida agunt
33. oppidum incompositum
magis
77. 6. pice & sulfure tedam
mixtam ardenti *al.* pi-
cem sulfure & tedâ
mixtam ardenti
78. 4. in proximo locati
9. sed adversi sequi, con-
currere.
15. oppugnare,
30. scalis adgressi
79. 1. quæ à se desererant
22. optimè merita
80. 21. Arpini alitus
25. tribunatum militarem à
31. *omitt.* consulatum
81. 3. mirari primùm ejus
24. trahi bellum dicebat,
quòd
37. satelliti Numidæ
38. Marius anxius
39. contumeliarum impera-
tori
82. 18. circummunire
83. 9. imbelles multi
29. animus arrectus *al.* ani-
mis arreptis
84. 6. ex Collatio *al.* è Collatiâ

84. 11. omnia intentando
29. *omitt.* suam
30. id modò caveret: pro-
inde
37. *omitt.* nisi
85. 14. post id negotiorum Ju-
gurthæ
22. profugis
27. volenti animo de
86. 3. sed paulò antè nobilitas
Numidiam provinciam
deceverat Metello; ea
frustra res fuit.
2. vagus incertusque
10. quisquam omnium satis
22. hostium paucorum potiti
24. *al.* tuta sunt
36. alia quæ idonea
87. 31. & super eas aggere im-
positis
88. 14. gnave *al.* gnaviter *al.*
graviter
27. *omitt.* Syrtis ab tractu
nominatae.
30. Numidiam multi vasti-
que
89. 24. quo fines
35. genus hominum ferox
90. 26. si dux Romanus
29. ne mox res exagitando
aliud
54. incognitis Mauris
92. 1. negotio abnuere audebat
2. *al.* plebi militiam vo-
lenti
94. 12. num eorum penitendum
12. hostem
96. 5. & omni potentiam
6. cui neque sua cara,
quippe.
98. 8. cohortibus auxiliariis ad
99. 2. tantam rem Marius per-
egit sine ullo suorum
incommodo, magnus
99. 14. alia aggreditur,
15. *al.* difficilia
20. omnis natura *al.* per-
omnia natura

VARIAE LECTIONES.

99. 26. admodum atque difficile, utrinque præcisae vineae
39. quod latus ad usum præliantibus
100. 5. more humani ingenti cupidò difficilia faciundi (*al.* animum) invadit. *al.* animum vertit.
16. sese ducem, periculi nihil esse docet Marius
101. 16. signâ dedere; ac
23. correpta Marii
102. 27. ipsique Boccho pollicetur
33. diei
36. difficilem
39. colligare
103. 16. & in frustra hostium
27. consilia.
31. monumenta gerebat,
37. largiùs abire
104. 1. strepere pedibus & vocibus
2. fugere aut (*al.* ut) pro
10. omnes tubâ canere
11. aut portis
17. vecordia acceperat
21. *omitt.* quæ
29. perfergi minimè cari & regionum
33. *omitt.* iter
105. 23. acrius instare. Jàmque
34. Sulla, perfugatis iis;
106. 4. parentibus: cernere, sequi
36. cui scilicet complacuit — te experiri
107. 6. unde vi Jugurtham
14. in hybernis composito
17. tunc rursus Bocchus feliciter seu *al.* Bocchus scilicet seu
107. 27. ad Sullam pergunt, quem
107. 38. benevolentiae
39. pollicitus
108. 5. *al.* Uticæ *al.* ab Uticâ
11. mobiles sæpius in adversâ mutantur.
13. *al.* Rufone *al.* Pisone
16. Sullæ lubens accepit.
23. amicitiam daturum
26. Balertorum *al.* Baleriorum *al.* balistarium
35. quisque impedire;
109. 15. *omitt.* quam
25. aestimabat
110. 5. de improvisu acciderat
11. consilia ierat (*al.* audierat): praeterea
13. impari, num mater ejus ex concubinâ orna
30. voluerat, egressi
38. internuncius sanctè ex sententiâ *omitt.* jurat
111. 2. *omitt.* opulentissimus
5. id immutatum
13. cujus causâ huc
31. negare
112. 3. bellum poni
4. Jugurthæ venit. Dein
5. cuncta doctus
15. non suâ captum ignaviâ
18. dolo an vero
27. vultu coloris pariter atque animo varius *al.* vultu colore ac motu corporis pariter atque animo varius, quæ licet ita tacente ipsa occulta pectoris & oris immutatione patefecisse, *al.* occulta cordis *al.* quæ scilicet ipso tacente occulta pectoris oris immutatione patefecit

C. SALLUSTII
CRISPI CATILINA,
SEU
BELLUM CATILINARIUM.

MNIS homines, qui sese student præ-
stare cæteris animalibus, summâ ope nitî
debet, ne vitam silentio transeant, veluti
pecora; quæ natura prona, atque ventri
obedientia finxit. Sed nostra omnis vis
in animo & corpore sita est. Animi im-
perio, corporis servitio magis utimur, alterum nobis
cum dîs, alterum cum belluis commune est. Quo mihi
rectius videtur, ingenii, quàm virium opibus gloriam
quærere; &, quoniam vita ipsa, quâ fruimur, brevis est,
memoriam nostrî quàm maxumè longam efficere. Nam
divitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis est; vir-
tus clara, æternâque habetur. Sed diu magnum inter
mortalis certamen fuit, vine corporis, an virtute animi,
res militaris magis procederet. Nam & priùs, quàm
incipias, consulto: &, ubi consulueris, maturè factio
opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alte-
rius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris
nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingeni-
um, alii corpus exercebant. Etiam tum vita hominum
finè cupiditate agitabatur; sua cuique satis placebant.
Postea

Postea verò quàm in Asiâ Cyrus, in Græciâ Lacedæmonii & Athenienses, cœpere urbes, atque nationes subigere; lubidinem dominandi, causam belli habere: maxumam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculis atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quòd si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret, æquabiliùs atque constantiùs sese res humanæ haberent: neque aliud aliò ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneret. Nam imperium facilè iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verùm, ubi pro labore desidia, pro continentia & æquitate lubido atque superbia invasere; fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque à minùs bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atque somno, indocti, incultique, vitam sicuti peregrinantes transiere: quibus profectò, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxtà æstumo: quoniam de utrâque siletur. Verumenimvero is demum mihi vivere, & frui animâ videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in magnâ copiâ rerum, aliud alii natura iter ostendit. Pulchrum est bene facere reip. etiam bene dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello clarum fieri licet: & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum: tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere: primùm, quòd facta dictis exæquanda sunt: dein quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentia, & invidia dicta putant: ubi de magnâ virtute, atque gloriâ bonorum memores: quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit supra ea veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, studio ad rempubl. latus sum: ibique mihi multa adversa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute, audacia, largitio, avaritia, vige-

bant:

bant: quæ tametsi animus aspernabatur, insolens mal-
larum artium: tamen inter tanta vitia imbecilla ætas,
ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reli-
quis malis, moribus dissentirem, nihilominus honoris
cupido eadem, quæ cæteros, fama, atque invidia vex-
abat. Igitur, ubi animus ex multis miseriis atque
periculis requievit, & mihi reliquam ætatem à rep.
procul habendam decrevi, non fuit consilium socor-
diâ atque desidiâ bonum otium contere: neque ve-
rò agrum colendo, aut venando, servilibus officiis
intentam ætatem agere: sed à quo incepto, studiôque
me ambitio mala detinuerat, eodem regressus statui-
res gestas populi R. strictim, uti quæque memoriâ dig-
na videbantur, perscribere: eò magis quòd mihi à spe,
metu, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Ca-
tilinæ conjuratione, quàm verissimè potero, paucis ab-
solvam. Nam id facinus in primis ego memorabile
existumo, sceleris atque periculi novitate: de cujus
hominis moribus pauca prius explananda sunt, quàm
initium narrandi faciam.

L. CATILINA, nobili genere natus fuit magnâ
vi & animi, & corporis, sed ingenio malo, pravôque.
Huic ab adolescentiâ bella intestina, cædes, rapinæ,
discordia civilis, grata fuere: ibique juventutem suam
exercuit. Corpus patiens inedia, algoris, vigiliæ, supra
quàm cuiquam credibile est: animus audax, subdolus,
varius, cujuslibet rei simulator ac dissimulator, alieni
appetens, sui profusus; ardens in cupiditatibus: satis
eloquentiæ, sapientiæ parum: vastus animus immode-
rata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc,
post dominationem L. Sullæ, libido maxima invase-
rat reip. capiendæ: neque, id quibus modis assequere-
tur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habe-
bat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox
inopiâ rei familiaris, & conscientia scelerum: quæ
utraq; his artibus auxerat, quas supra memoravi. In-
citabant præterea corrupti civitatis mores: quos pessima,
ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia
vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de mo-
ribus

ribus civitatis tempus admonuit, suprà repetere, ac paucis instituta majorum domi militiæque, quomodo rem. pub. habuerint, quantàmque reliquerint, & ut paulatim immutata, ex pulcherrumâ pessuma ac flagitiosissima facta sit, differere.

URBEM Romam, sicut ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani; qui, Æneâ duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cùmque his Aborigines, genus hominum agreste, sinè legibus, sinè imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili linguâ, alius alio more viventes, incredibile memoratu est, quàm facilè coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges, populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri, metu perculsi, à periculis aberant. At Romani, domi, militiæque intenti, festinare, parare, alius alium hortari; hostibus obviàm ire; libertatem, patriam, parentésque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, fociis atque amicis auxilia portabant; magnisque dandis, quàm accipiendis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientiâ validum erat, reipublicæ consultabant. Hi, vel ætate, vel curæ similitudine, patres appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis atque augendæ reipubl. causa fuerat, in superbiam, dominationemque convertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores, sibi fecere: eo modo minimè posse putabant per licentiam inolescere animum humanum. Sed eâ tempestate cœpere se quisque magis magisque extollere, ingeniumque in promptu habere: nam regibus boni, quàm mali, suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adeptâ libertate, quantum brevi creverit: tanta cupido gloriæ incessebat. Jamprimum juvenus, simul ac belli patiens erat, in castris

per

per laborem usu militiam discebat : magisque in decoris armis, & militaribus equis quàm in scortis atque conviviis, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus : virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat : quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. Eas divitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecuniæ liberales erant : gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus R. parvâ manu fuderit, quas urbes naturâ munitas pugnando ceperit ; nî ea res longiùs nos ab incœpto traheret. Sed profectò fortuna in omni re dominatur ; ea res cunctas, ex lubidine magis, quàm ex vero, celebrat, obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicut ego existumo, satis amplæ, magnificæque fuere, verùm aliquanto minores tamen, quàm famâ feruntur : sed, quia provenire ibi magna scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo R. numquam ea copia fuit : quia prudentissimus quisque negotiosus maxumè erat : ingenium nemo sine corpore exercebat : optimum quisque facere, quam dicere ; sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat. Igitur domi, militiæque boni mores colebantur ; concordia maxuma, minuma avaritia erat. Jus bonumque apud eos non legibus magis, quàm naturâ, valebat. Jurgia, discordias, simultatès cum hostibus exercebant : cives cum civibus de virtute certabant : in suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicis fideles erant : duabus his artibus, audaciâ in bello ; ubi pax evenerat, æquitatè, sèque, rémque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo ; quòd in bello sæpius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardiùs revocati prælio excesserant, quàm qui

qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace verò, beneficiis magis, quàm metu, imperium agitabant; & acceptâ injuriâ, ignoscere quàm persequi, malebant. Sed ubi labore, atque justitiâ resp. crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes, vi subacti; Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit; cuncta maria, terræque patebant: fortuna sævire ac miscere omnia cepit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facillè toleraverant, iis otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miserixque fuere. Igitur primò pecuniæ, dein imperii cupido crevit; ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritiâ fidem, probitatem, cæterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit; ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æstumare; magisque vultum, quàm ingenium, bonum habere. Hæc primò paulatim crescere, interdum vindicari. Post, ubi contagio, quasi pestilentia, invasit; civitas immutata: imperium ex iustissimo atque optumo, crudele intolerandumque factum. Sed primò magis ambitio, quàm avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus æque sibi exoptant; sed ille verâ nititur; huic quia bonæ artes defunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet: quam nemo sapiens concupivit: ea quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis est: neque copiam, neque inopiam minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis receptâ rep. bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modestiam victores habere; foeda crudeliæque in civis facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia duc-taverat, quod sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriosè nimisque liberaliter habuerat. Loca

amena,

BELLUM CATILINARIUM.

7

amœna, voluptaria, faciliè in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa cæcylata mirari, ea privatim ac publicè rapere, delubra spoliare, sacra profanæque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant: nedum illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. Postquam divitiæ honori esse ceperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentiâ duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria, atque avaritia cum superbiâ invasere. Rapere, consumere: sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi, neque moderati habere. Operæ pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templâ deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloriâ decorabant; neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contrâ, ignavissimi homines, per summum scelus omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerant; proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti. Nam quid ea memorem, quæ, nisi his, qui videre, nemini credibilia sunt; à privatis compluribus subversos montes, maria constrata esse? quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiæ: quippe, quas honestè habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeæ, cæterique cultus non minor inceserat. Viri patimuliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causâ, terra, marique omnia exquirere: dormire prius, quàm somni cupido esset: non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antè capere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant: animus imbutus malis artibus, haud faciliè lubricinibus carebat: eo profusiùs omnibus modis quæstui, atque sumtui deditus erat.

In

qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace verò, beneficiis magis, quàm metu, imperium agitabant; & acceptâ injuriâ, ignoscere quàm persequi, malebant. Sed ubi labore, atque justitiâ resp. crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes, vi subacti; Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit; cuncta maria, terræque patebant: fortuna sævire ac miscere omnia cepit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facillè toleraverant, iis otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miseriarumque fuere. Igitur primò pecuniæ, dein imperii cupido crevit; ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritiâ fidem, probitatem, cæterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit; ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æssumere; magisque vultum, quàm ingenium, bonum habere. Hæc primò paulatim crescere, interdum vindicari. Post, ubi contagio, quasi pestilentia, invasit; civitas immutata: imperium ex justissimo atque optumo, crudele intolerandumque factum. / Sed primò magis ambitio, quàm avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus æquè sibi exoptant; sed ille verâ nititur; huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet: quam nemo sapiens concupivit: ea quasi venenis malis imbuta, corpus animùmque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis est: neque copiam, neque inopiâ minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis receptâ rep. bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modestiam victores habere; fœda crudeliisque in civis facinora facere. Huc accedebat, quòd L. Sulla exercitum, quem in Asiâ duc-taverat, quòd sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriosè nimisque liberaliter habuerat. Loca

amœna,

amœna, voluptaria, facilè in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primùm insuevit exercitus populi Rom. amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa cæcata mirari, ea privatim ac publicè rapere, delubra spoliare, sacra profanæque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant: nedum illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. Postquam divitiæ honoris esse ceperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentiâ duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria, atque avaritiâ cum superbiâ invasere. Rapere, consumere: sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi, neque moderati habere. Operæ pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templâ deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecere. Verùm illi delubra deorum pietate, domos suas gloriâ decorabant; neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contrâ, ignavissimi homines, per summum scelus omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerant; proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti. Nam quid ea memorem, quæ, nisi his, qui videre, nemini credibilia sunt; à privatis compluribus subversos montes, maria constrata esse? quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiæ: quippe, quas honestè habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeæ, cæterique cultus non minor incessebat. Viri patimuliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causâ, terra, marique omnia exquirere: dormire prius, quàm somni cupido esset: non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antè capere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant: animus imbutus malis artibus, haud facilè lubricinibus carebat: eo profusiùs omnibus modis quæstui, atque sumtui deditus erat.

In

In tantâ tàmque corruptâ civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circùm se, tanquam stipatorum, catervas habebat. Nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat, quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua, perjurio & sanguine civili alebat; postremò, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiarésque erant. Quòd si quis etiam à culpâ vacuus in amicitiam ejus inciderat: quotidiano usu, atque illecebris, facile par, similisque cæteris efficiebatur. Sed maxumè adolescentium familiaritates appetebat, eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam, uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari: postremò neque sumptui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidósque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honestè pudicitiam habuisse: sed ex aliis rebus magis, quàm quòd cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Jamprimum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia hujuscemodi contra jus, fasque: postremò, captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus, præter formam, nihil unquam bonus laudavit, quòd ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuum domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi: namque animus impurus, diis, hominibúsque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat; ita conscientia, mentem excitam vexabat: igitur color ei exsanguis, fœdi oculi: citus modò, modò tardus incessus: prorsus in facie, vultúque vecordia inerat. Sed juventutem, quàm, ut suprà diximus, illexerat, multis modis

modis mala facinora edocebat, ex illis testes; signato-
resque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula
vilia habere: post ubi eorum famam atque pudorem
attriverat, majora alia imperabat. Si causa peccandi
in præsens minùs suppetebat: nihilominus insontes, si-
cuti fontes, circumvenire, jugulare; scilicet, ne per
otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius
malus, atque crudelis erat. His amicis sociisque con-
fissus Catilina; simul, quòd æs alienum per omnes terras
ingens erat; & quòd plerique Sullani milites, largiùs
suo usi, rapinarum & victoriæ veteris memores, civile
bellum exoptabant: opprimendæ reip. consilium cepit.
In Italiâ nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis
terris bellum gerebat: ipsi consulatum petundi magna
spes; senatus nihil sanè intentus: tutæ, tranquillæque
res omnes: sed ea prorsus opportuna Catilinæ. Igitur
circiter Kal. Jun. L. Cæsare & C. Figulo coss. primò
singulos appellare: hortati alios, alios tentare; opes
suas, imparatam remp. magna præmia conjurationis
docere. Ubi satis explorata sunt, quæ voluit, in unum
omnes convocat, quibus maxuma necessitudo, & pluri-
mum audaciæ inerat. Eò convenere senatorii ordinis
P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus,
C. Cethegus, P. & Ser. Sullæ Servii filii, L. Vargun-
teius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Cu-
rius: præterea, ex equestri ordine, M. Fulvius Nobilior,
L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad
hoc, multi ex coloniis & municipiis, domi nobiles.
Erant præterea complures paulo occultius consilii hu-
jusce participes, quos magis dominationis spes hortaba-
tur, quàm inopia, aut alia necessitudo. Cæterùm ju-
ventus pleraque, sed maxumè nobilium, Catilinæ in-
ceptis favebat. Quibus in otio vel magnificè, vel mol-
liter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quàm
pacem, malebant. Fuere item eâ tempestate, qui cre-
derent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii
fuisse: quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum ex-
ercitum ducebat; cujusvis opes voluisse contra illius

potentiam crescere, simul confisum, si conjuratio valuisse, facile apud illos principem se fore.

Sed antea item conjuravere pauci, in quibus Catilina: de quo, quam verissimè poterò, dicam. L. Tullo, M. Lepido Coss. P. Autronius, & P. Sulla, designati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. Pòst paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum; quòd intrà legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus; quem ad perturbandam rempubl. inopia, atque mali mores stimulabant: cum hòc Catilina, & Autronius, circiter Nonas Decembr. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januar. L. Cottam & L. Torquatum Coss. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ab obtinendas duas Hispanias mittere; eâ re cognitâ, rursus in Februar. Nonas consilium cædis transulerunt. Jam tum non consulibus modò, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. Quòd nî Catilina maturâset pro curiâ signum sociis dare; eo die post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quòd eum infestum Cn. Pompeio cognoverat; neque tamen senatus provinciam invitus dederat, quippe scœdum hominem à repub. procul abesse volebat: simul quia boni complures præsidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidôsque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea perpeffos. Nos eam rem in medio relinquimus. De superiori conjuratione satis dictum.

Catilina,

BELLUM CATILINARIUM. II

Catilina, ubi eos, quos paulò antè memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpe egerat: tamen, in rem fore credens universos appellare & cohortari, in abditam partem ædium secessit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit.

Ni virtus, fidesque vestra salis spectata mihi foret; nequicquam opportuna res cecidisset; spes magna dominationis in manibus frustra fuisset: neque per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed, quia multis & magnis tempestatibus vos cognovi fortes, fidosque mihi, eò animus ausus est maxumum atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia vobis eadem, quæ mihi, bona, malæque esse intellexi. Nam, idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitari, omnes jam antea diversi audivistis. Cæterum mihi indies magis animus accenditur, cum considero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in libertatem. Nam, postquam resp. in paucorum potentium jus atque ditionem concessit, semper illis reges, tetrarchæ vectigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: cæteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratiâ, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si resp. valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt, aut ubi illi volunt: nobis reliquerunt pericula, repulsas, judicia, egestatem. Quæ quousque tandem patiemini, fortissimi viri? nonne emori per virtutem præstat; quàm vitam miseram, atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verumenimvero, proh deum atque hominum fidem! victoria in manu nobis est: viget ætas: animus valet: contra illis, annis atque divitiis, omnia consenuerunt: tantummodo incepto opus est: cætera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari, & montibus coæquandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binos, aut amplius domos continuare: nobis larem familiarem, nusquam ullum esse? cum tabulas, signa, torcumata emunt, nova diruunt, alia ædificant: postremo

omnibus modis pecuniam trahunt, vexant: tamen summam lubidine divitias suas vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs alienum; mala res, spes multa asperior. Denique quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? en illa, illa, quam sæpe optastis, libertas; præterea divitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt: fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quàm oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite me utemini: neque animus, neque corpus à vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobis unum consul agam: nisi fortè me animus fallit, & vos servire magis, quàm imperare, parati estis.

Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla: ita neti illis, quæ movere, magna merces videbatur; tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ armis præmia peterent: quid ubique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque lubido victorum fert: præterea, esse in Hispaniâ citeriore Pisonem, in Mauritaniâ cum exercitu P. Sirmum Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatam C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo consulem se initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpabat omnes bonos: suorum unumquemque nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiae, multos victoriae Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacres videt: cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit. Fuere eâ tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habitam, cum ad iurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse; inde, cum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse

aperuisse consilium suum: atque eò dictitare fecisse,
 quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facino-
 ris conscii. Nonnulli ficta & hæc, & multa præterea
 existimabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ pos-
 tea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum,
 qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine
 parum comperta est. Sed in eâ conjuratione fuit Q.
 Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque faci-
 noribus coopertus: quem censores fenatu probri gra-
 tiâ moverant. Huic homini non minor vanitas inerat,
 quàm audacia; neque reticere, quæ audierat, neque
 suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere,
 neque facere, quicquam pensi habebat. Erat ei cum
 Fulviâ, muliere nobili, stupri vetus consuetudo: cui cum
 minùs gratus esset, quòd inopiâ minus largiri poterat,
 repentè glorians, maria, monteisque polliceri cœpit,
 minari interdum ferro, nî sibi obnoxia foret: postre-
 mò, ferociùs agitare, quàm solitus erat. At Fulviâ,
 insolentia Curii causâ cognitâ, tale periculum reipubl.
 haud occultum habuit. sed, sublato auctore, de Catilinae
 conjuratione, quæ quo modò audierat, complu-
 ribus narravit. Ea res in primis studia hominum ac-
 cendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni.
 Namque antea pleraque nobilitas invidiâ æstuabat, &
 quasi pollui consulatum credebatur, si eum, quamvis
 egregius, homo novus adeptus foret. Sed, ubi periculum
 advenit, invidia atque superbia pòst fuere. Igitur,
 comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius, &
 C. Antonius: quod factum primò populares conjura-
 tionis concusserat. Neque tamen Catilinae furor minue-
 batur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam lo-
 cis opportunis parare; pecuniam, suâ, aut amicorum
 fide sumtam mutuam, Fæsulæ ad Mallium quemdam
 portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Eâ
 tempestate plurimos cujusque generis homines adsci-
 visse sibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primò
 ingentes sumtus stupro corporis toleraverant: pòst, ubi
 ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fe-
 cerat, æs alienum grande conflaverant. Per eas se Ca-

tilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem
 incendere, viros earum vel adungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque formâ, præterea viro atque liberis satîs fortunata fuit; litteris Græcis & Latinis docta; psallere, saltare elegantius, quàm necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt, sed ei cariora semper omnia, quàm decus, atque pudicitia fuit. Pecuniæ, an famæ minùs parceret, haud facilè discerneret; lubricine sic accensa, ut sæpius peteret viros, quàm peteretur. Sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuriâ atque inopiâ præceps abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum; posse versus facere; jocum movere; sermone uti vel modesto, vel molli, vel procaci; prorsus multæ facetiæ multûsque lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si dedignatus foret, facilè se ex voluntate Antonio usurum: neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant. Namque à principio consulatûs sui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulò antè memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra rempubl. sentiret: circum se præsidia amicorum atque clientum occultè habebat. Postquam dies comitiorum venit; & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prosperè cessere; constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occultè tentaverat, aspera sædaque evenerant. Igitur C. Marium Fæstulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit; præterea alium aliò, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere; parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere; ipse cum telo esse: item alios jubere, hortari, uti semper intenti.

intenti, paratique essent: dies, noctesque festinare: vigilare, neque insomniis, neque labore fatigari. Postremo, ubi multo agitati nihil procedit, rursus intempta nocte conjurationis principes convocat per M. Percium Læcam, ibique multa de ignavia eorum questus, docet se præmisisse Mallium ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat: item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset; eum suis consiliis multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus cæteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere eam nocte paulo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, & de improvviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, properè per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat: ita illi januam prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Mallius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul, ac dolore injuriæ, novarum rerum cupidam: quod Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia amiserat præterea, latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Mallii quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, ne quid respub. detrimenti caperet. Eam potestatem per senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis focios atque cives: domi militiæque imperium, atque judicium summum habere. Aliter, sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu literas recita-

vit, quas Fæfulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Mallium arma cepisse cum magnâ multitudine ante diem vi. Kal. Nov. simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri, arma portari, Capuæ, atque in Apuliâ servile bellum moveri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Fæfulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi. Hi utrique ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumniâ paucorum, quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Sed Prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; hisque permissum, uti pro tempore atque periculo exercitum compararent; ad hoc, si quis indicâset de conjuratione, quæ contra remp facta erat, præmium, servo libertatem & h s c. libero impunitatem ejus rei, & h s c c. itémque decrevere, uti familiæ gladiatoriae Capuam, & in cætera municipia distribuerentur pro cujusque opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus præessent. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat: ex summâ lætitiâ atque lasciviâ, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit. Festinare, trepidare, neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus inceserat, afflictare sese; manus supplices ad cælum tendere, miserari parvos liberos, rogare; omnia pavere; superbiam atque deliciis omiſſis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur, & ipse lege Plautiâ interrogatus erat ab L. Paulo: postremò dissimulandi causâ, & quasi sui expurgandi, sicuti jurgio laceſſitus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, sive præsentiam ejus timens, sive irâ commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipubl. quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille affedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda

Tanda omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus, ne quid de se temerè crederent: eâ familiâ ortum, ita ab adolescentiâ vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne existimarent, sibi patricio homini, cujus ipsius, atque majorum plurima beneficia in plebem R. essent, perditâ republ. opus esse; cum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc, maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes: hostem atque parricidam vocare; tum ille furibundus: *Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceptus agor, incendium meum ruinâ exstinguam.* Dein se ex curiâ domum proripuit: ibi multa secum ipse volvens, quòd neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quàm legiones scriberentur, multa antè capere, quæ bello usui forent, nocte intempestâ cum paucis in Malliana castra profectus est: sed Cethego, atque Lentulo, cæterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent; cædem, incendia aliaque bellî facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Mallius ex suo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis hujusmodi:

D E O S, hominésque testamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quòd periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab injuriâ tuta forent: qui miseri, egentes, violentiâ atque crudelitate fœneratorum, plerique patriâ, sed omnes famâ, atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more majorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta sævitia fœneratorum, atque prætoris fuit. Sæpe majores vestrum miseriti plebis R. decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt: ac novissimè memoriâ vestrâ, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. Sæpe ista plebes, aut dominandi studio permota, aut superbiâ magistratuum armata, à patribus secessit. At nos non imperium, neque divitias peti-

mus, quarum rerum causâ, bella, atque certamina omnia inter mortales sunt: sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum animâ simul, amittit. Te, atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis, nève nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo, maxumè ulti sanguinem nostrum, pereamus.

Ad hæc Q. Marcius respondit, si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices profisciscantur: eâ misericordiâ atque mansuetudine senatum, populûmque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, præterea optumo cuique litteras mittit: se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere, Massiliam in exilium proficisci; non quò sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti resp. quieta foret; nève ex suâ contentione seditio oriretur. Ab his longè diversas literas Q. Catulus in senatu recitavit; quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infra scriptum est.

L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, re cognita, grata mihi magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in consilio novo non statui parare: satisfactionem ex nullâ conscientia de culpâ proponere decrevi: quæ medius fidius licet vera mecum recognoscas. Injuriis, contumeliisque concitatus, quod fructu laboris industriæque meæ privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro meâ consuetudine suscepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem: cum & aliis nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiæque copiis persolveret: sed, quòd non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsâ suspicionem alienatum esse sentiebam; hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado: eam ab injuriâ defendas, per liberos tuos rogatus. Hæveto.

Sed

BELLUM CATILINARIUM. 19

Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem antea sollicitatam armis exornat, cum fascibus, atque aliis imperii insignibus in castra ad Mallium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt; senatus Catilinam, & Mallium hostes judicat; cæteræ multitudini diem statuit, antè quam liceret finè fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis. Præterea decernit, uti consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero urbi præsidio sit. Eâ tempestate mihi imperium populi R. multo maxumè miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent, domi otium, atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuere tamen cives, qui séque, rémque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque, duobus senati decretis, ex tanta multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. Tanta vis morbi, atque uti tabes plerosque civium animos invaserat. Neque solùm illis aliena mens erat, qui conscii conjurationis fuerant, sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. Id adeò more suo videbatur facere: nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt: vetera odere, nova exoptant: odio suarum rerum mutari omnia student; turbâ, atque seditionibus finè curâ aluntur: quoniam egestas facilè habetur finè damno. Sed urbana plebes ea verò præceps ierat multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro, atque petulantia maxumè præstabant; item alii, per dedecora, patrimoniis amissis; postremò omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant: dein multi, memores Sullanæ victoriæ, quòd ex gregariis militibus alios senatores videbant, alios ita divites, ut regio victu, atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si in armis foret, ex victoriâ talia sperabat. Præterea juvenus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis

publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulera. Eos, atque alios omnes malum publicum alebat. Quò minus mirandum est, homines egentes, malis moribus, maxumâ spe, reipub. juxtâ ac sibi consuluisse. Præterea quorum, victoriâ Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud sanè alio animo belli eventum exspectabant. Ad hoc, quicumque aliarum, atque senatus, partium erant, conturbari rempublic, quàm minus valere ipsi malebant. Id adeò malum multos post annos in civitatem reverterat. Nam postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso Coss. tribunicia potestas restituta est; homines adolescentes, summam potestatem nacti, quibus ætas, animusque ferox erat, cœpere, senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari, potentisque fieri. Contra eos summâ ope nitebatur pleraque nobilitas, senatus sub specie, pro suâ magnitudine. Namque uti paucis verum absolvam, per illa tempora quicumque rempublic. agitavere, honestis nominibus, alii, sicuti jura populi defenderent, pars, quò senatus auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes, pro suâ quisque potentiâ certabant: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant. Sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum, atque Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliâque omnia tenere. ipsi innoxii, florentes, sinè metu ætatem agere, ceterosque judiciis terrere, quò plebem in magistratu placidiùs tractarent. Sed ubi primùm dubiis rebus novandis spes oblata est, vetus certamen animos eorum arrexerit. Quòd si primo prælio Catilina superior, aut æquâ manu discessisset; profecto magna clades, atque calamitas rempubl. oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius eâ uti licuisset; quin defessis & exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti

fecti sunt. In his erat Fulvius, senatoris filius; quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortunâ novis rebus idoneus credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum cives, sed cujuscunque modi genus hominum, quod modò usui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existumans, publicè privatimque ære alieno oppressos, præterea quòd naturâ gens Gallica bellicosa esset, facilè ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Galliâ negotiatus erat, plerisque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque sinè morâ, ubi primùm legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, & quasi dolens ejus casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de avaritiâ magistratuum, accusare senatum quòd in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium mortem expectare: *At ego, inquit, vobis, si modò viri esse vultis, rationem ostendam, quâ tanta mala ista effugiatis.* Hæc ubi dixit; Allobroges, in spem maxumam adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissimè facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quòd foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Româ aberat. Præterea Gabinium arcessit, quò major auctoritas sermoni inesset: eo præsentem, conjurationem aperit: nominat socios, præterea multos cujusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: dein eos pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum habuere quidnam consilii caperent. In alterâ parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ; at in alterâ majores opes, tuta consilia, pro incertâ spe certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reip. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patro-

patrocinio civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, ut studium conjurationis vehementer simulent; cæteros adeant: bene polliceantur, déentque operam, ut eos quam maxumè manifestos habeant. Iisdem ferè temporibus, in Galliâ citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apuliâ, motus erant. Namque illi, quos antè Catilina dimiserat, inconsultè, ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris quàm periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex sociis causâ cognitâ, in vincula conjecerat; item in citeriore Galliâ C. Murena, qui ei provinciæ légatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, uti videbatur, magnis copiis, constituerat, uti, cùm Catilina in agrum Fæsulænum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus pleb. concione habitâ, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissimi invidiam optumo consuli imponeret; eo signo, proxumâ nocte cætera multitudo conjurationis suum quisque negotium exequeretur. Sed ea divisa hõc modo dicebantur: Statilius & Gabinius uti cum magnâ manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem, cæterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi aggrederetur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; simul, cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta: Cethegus semper querebatur de ignaviâ fociorum: illos dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; factò, non consulto, in tali periculo opus esse: séque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Naturâ ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto

cepto Ciceronis per Gabinium cæteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio possulant iurandum, quod signatum ad cives perferant: aliter haud faciliè eos ad tantum negotium impelli posse. Cæteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eò brevi venturum pollicetur, ac paulò ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Vulturium quemdam Crotoniensem mittit; at Allobroges, priùs quàm domum pergerent cum Catilinâ, datâ atque acceptâ fide societatem confirmarent. Ipse Vulturio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infrâ scriptum est:

Qui sis, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quantâ calamitate sis, & memineris, te virum esse: consideres, quid tuæ rationes postulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ab hoc, mandata verbis dat: cùm ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio servitia repudiet: in urbe parata esse, quæ iusserit: ne cunctetur ipse propiùs accedere. His rebus ita actis, constitutâ nocte, quâ proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratiâ mittebantur: cætera, uti facto opus sit, ita agant. Homines militares, sinè tumultu præsidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occultè pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Vulturio venere, simul utrimque clamor exortus est: Galli, citò cognito consilio, sinè morâ prætoribus se tradunt. Vulturius primò, cohortatus cæteros, gladio se à multitudine defendit; dein, ubi à legatis desertus est, multa priùs de salute suâ Pomptinum obtestatus, quòd ei notus erat, postremò timidus ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia prope per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque læticia simul occupavere. Conjurazione patefactâ, civitatem periculis ereptam esse: porrò autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus esset; pœnam illorum sibi oneri,

oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore. Igitur
 confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum,
 Cethegum, Statilium, Gabinium, itémque Ceparium
 Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servi-
 tia proficisci parabat. Cæteri sinè morâ veniunt. Ce-
 parius, paulò antè domo egressus, cognito indicio, ex
 urbe profugerat. Consul Lentulum, quòd prætor erat,
 ipse manu tenens, in senatum perducit; reliquos cum
 custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eò sena-
 tum advocat, magnâque frequentiâ ejus ordinis Vul-
 turtium cum legatis introducit; Flaccum prætorem
 scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eodém
 adferre jubet. Vulturtius interrogatus de itinere, de
 litteris, postremò quid, aut quâ de causâ, consilii ha-
 buisset: primò fingere alia omnia, dissimulare de con-
 juratione; pòst, ubi fide publicâ dicere jussus est, om-
 nia, uti gesta erant, aperit: se paucis antè diebus à
 Gabinio, & Cepario socium ascitum: nihil amplius
 scire, quàm legatos: tantummodo audire solitum ex
 Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium,
 multos præterea in eâ conjuratione esse. Eadem Galli
 fatentur: at Lentulum dissimulantem coarguunt, præ-
 ter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat,
 ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Corneliis
 portendi: Cinnam, atque Sullam antea; se tertium
 esse, cui fatum foret urbis potiri; præterea, ab incenso
 Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex
 prodigiis haruspices respondissent bello civili cruen-
 tum fore. Igitur, perlectis litteris, cùm prius omnes
 signa sua cognovissent, senatus decernit, ut, abdicato
 magistratu, Lentulus, itémque cæteri, in liberis custo-
 diis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spiothe-
 ri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Sta-
 tilius C. Cæsari, Gabinus M. Crasso, Ceparius (nam
 is paulò antè ex fugâ retractus erat) Cn. Terentio se-
 natori traduntur. Interea plebes, conjuratione pate-
 factâ, quæ primo cupida rerum novarum nimis bello
 favebat, mutatâ mente Catilinæ consilia execrari, Ci-
 ceronem ad cælum tollere; velut ex servitute erepta,
 gaudium

gaudium atque lætitiā agitabat. Namque alia belli
 facinora prædæ magis, quàm detrimento fore; incen-
 dium verò crudele, immoderatum, ac sibi maxumè
 calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu
 quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem
 quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat:
 quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retrac-
 tum aiebant. Is, cùm se diceret de conjuratione in-
 dicaturum, si fides publica data esset, jussus à con-
 sule, quæ sciret, edicere, eadem ferè, quæ Vultur-
 tius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hos-
 tium, senatum edocet; præterea, se missum à M. Cras-
 so, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethe-
 gus, aliique ex conjuratione deprehensi terrerent; eò-
 que magis properaret ad urbem accedere, quò & cæ-
 terorum animos reficeret, & illi faciliùs è periculo
 eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominavit,
 hominem nobilem, maxumis divitiis, summâ poten-
 tiâ; alii rem incredibilem rati; pars, tametsi verum
 existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis
 hominis magis leniunda, quàm exagitanda, videbatur,
 plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii concla-
 mant, indicem falsum esse; deque eâ re postulant uti
 referatur. Itaque, Cicerone consulente, frequens se-
 natus decernit, Tarquinii indicium falsum videri,
 eumque in vinculis retinendum: neque amplius potes-
 tatem faciundam; nisi de eo indicaret, cujus consilio
 tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui
 existimarent indicium illud à P. Autronio machina-
 tum: quò faciliùs, appellato Crasso, per societatem
 periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarqui-
 nium à Cicerone immisum aiebant, ne Crassus, mo-
 re suo, suscepto malorum patrocinio, remp. conturba-
 ret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audi-
 vi, tantam illam contumeliā sibi ab Cicerone imposi-
 tam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus, & C. Piso
 neque gratiâ, neque precibus, neque pretio Cice-
 roem impellere quivere, uti per Allobroges, aut alium
 indicem

indicem C. Cæsar falsò nominaretur. Nam uterque cum illo graves inimicitias exercebant; Piso, oppugnatus in iudicio repetundarum propter cuiusdam transpadani supplicium iniustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus, quòd, extremâ ætate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus discefferat. Res autem opportuna videbatur: quòd is, privatim egregiâ liberalitate, publicè maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singillatim circumeundo, atque ementiendo, quæ se ex Vulturio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; usque adeò, uti nonnulli equites R. qui, præsidii causâ, cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsæ, quòd studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur; liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices, atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio remp. vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam, atque liberos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, uti grege facto cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, uti res atque tempus monebat, convocato senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paulò antè frequens senatus judicaverat contra remp. fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quòd eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat: isque postea permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat, quòd de eâ re, præsidiis abditis referendum censuerat. Sed Cæ-

sar,

far, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam à consule, hujuscemodi verba locutus est.

Omnes homines, P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiant: neque quisquam omnium lubidini simul & usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut misericordia impuls, male consuluerint: sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubidinem animi sui rectè atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas, magna, atque magnifica, que populi R. opibus creverat, infida, atque adversa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne qui divitiarum magis, quam injuriæ bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere. Item bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginenses & in pace, & per inducias multa nefanda facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quam quod in illos jure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est, P. C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli, & cæterorum scelus, quam vestra dignitas, ne magis iræ vestræ, quam famæ, consulatis. Nam si digna pæna pro factis eorum reperitur, novum consilium approbo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; iis utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositè atque magnificè casum reip. miserati sunt: quæ belli sævitia esset; quæ victis acciderent, enumeravere; rapti virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuisse; fana, atque domos expoliari; cædem, incendia fieri: postremò armis, cadaveribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortales, quò illa oratio pertinuit? an, ut vos infestos conjurationi faceret? scilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet! Non ita est; neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur:

tur: multi eas gravius æquo habuere. Sed alia aliis licentia est, P. C. Qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundiâ deliquere, pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelsa ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in maximâ fortunâ minima licentia est. Neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet: quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existumo, P. C. omnes cruciatus minores, quàm facinora illorum, esse. Sed plerique mortales postrema meminere; & in hominibus impiis, sceleris eorum oblatis, de pœnâ differunt, si ea paulò severior fuerit. D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certè scio, quæ dixerit, studio reip. dixisse, neque illum in tantâ re gratiam, aut inimicitias exercere: eos mores; eamque modestiam viri cognovi. Verum sententia ejus mihi non crudelis, (quod enim in tales homines crudele fieri potest?) sed aliena à rep. nostrâ videtur. Nam profectò aut metus, aut injuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore, super vacaneum est differere, cum præsentî diligentîâ clarissimi viri consulis, tanta præsidia sint in armis. De pœna, possum equidem dicere id quod res habet; in luctu, atque miseriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultrâ neque curæ, neque gaudio locum esse. Sed, per Deos immortales, quamobrem in sententiam non addidisti, ut prius verberibus in eos animadverteretur? An, quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exsilium permitti jubent. An quia gravius est verberari, quàm necari? quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius est: quid convenit in minore negotio legem observare, cum eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendat, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna, cujus libido gentibus moderatur. Illis meritò accidet, quidquid evenerit: cæterum vos, P. C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros, aut minus bonos pervenit,

novum

novum illud exemplum ab dignis, & idoneis, ad indignos,
 & non idoneos transfertur. Lacedæmonii, devictis Athe-
 nienſibus, triginta viros impoſuere, qui rempub. tracta-
 rent. Hi primò cæpere peſſimum quemque & omnibus
 inviſum indemnatum necare: eo populus lætari, & meritò
 dicere fieri. Poſt, ubi paulatim licentia crevit, juxtà bonos
 & malos lubidinoſè interficere, cæteros metu terrere. Ita ci-
 vitas, ſervitute oppreſſa, ſultæ lætitiæ graves pœnas dedit.
 Noſtrâ memoriâ victor Sulla, cum Damasiſſum, & alios
 hujusmodi, qui malo reip. creverant, jugulari juſſit, quis
 non factum ejus laudabat? Homines ſceleſtos, & factioſos,
 qui ſeditionibus remp. exagitaverant, meritò necatos aie-
 bant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Namque ut
 quiſque domum, aut villam, poſtremò aut vas, aut veſti-
 mentum alicujus concupiſcerat, dabat operam, ut is in pro-
 ſcriptorum numero eſſet. Ità illi, quibus Damasiſſi mors
 lætitiæ fuerat, paulò poſt ipſi traherentur: neque priùs fi-
 nis jugulandi fuit, quàm Sulla omnes ſuos divitiis exple-
 vit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his tempori-
 bus vereor. Sed in magnâ civitate multa & varia inge-
 nia ſunt. Poſſe alio tempore, alio conſule, cui item exer-
 citus in manu ſit, falſum aliquid pro vero credi. Ubi hòc
 exempla, per ſenatùs decretum, conſul gladium eduxerit,
 quis illi finem ſtatuet, aut quis moderabitur? Majores noſ-
 tri, P. C. neque conſilii, neque audaciæ umquam eguere:
 neque ſuperbia, obſtabat, quò minùs inſtituta aliena, ſi mo-
 dò proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria
 ab Samnitibus, inſignia magistratum ab Tufcis pleraque
 ſumſerunt: poſtremò, quòd ubique apud ſocios, aut hoſtis
 idoneum videbatur, cum ſummo ſtudio domi exſequeban-
 tur: imitari, quàm invidere bonis, malebant. Sed eodem
 illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadver-
 tebant in cives, de condemnatis ſummum ſupplicium ſume-
 bant. Poſtquam reſpub. adolevit, & multitudine civium
 factiones valere, circumveniri innocentes, alia hujusce-
 modi fieri cæpere: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ
 ſunt; quibus legibus exſilium damnatis permiſſum eſt. Hanc
 ego cauſam, P. C. quò minùs conſilium novum capiamus,
 in primis magnam puto. Profectò virtus, atque ſapientia
 major

major in illis fuit qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quàm in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minumè: sed ita censeo: publicandas eorum pecunias: ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxumè opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, nevé eum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existumare, eum contra remp. & salutem omnium facturum.

Postquam Cæsar dicendi finem fecit; cæteri verbo, alius alii, variè assentiebantur: at M. Porcius Cato rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit.

Longè mihi alia mens est, P. C. cùm res, atque pericula nostra considero, & cùm sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi differuisse videntur de pœnâ eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum paravere: res autem monet, cavere ab illis magis, quàm, quid in illos statuamus, consultare. Nam cætera maleficia tum persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat, ubi evenit, frustra judicia implores. Captâ urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per Deos immortales, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam rempubl. fecistis: si ista, cujuscumque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere vultis, expergiscimini aliquando, & capeffite remp. Non agitur de vestigalibus, non de sociorum injuriis: libertas, & anima nostra in dubio est. Sæpenumero, P. C. multa verba in hóc ordine feci: sæpe de luxuriâ, atque avaritiâ nostrorum civium questus sum: multosque mortales eâ causâ adversos habeo: qui mihi, atque animo meo nullius umquam dilecti gratiam fecissem, haud facîle alterius lubricidini malè facta condonabam. Sed, ea tametsi vos parvi pendebatis, tamen resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc verò non id agitur, bonisne, an malis moribus vivamus; neque, quantum, aut quàm magnificum imperium populi R. sit; sed, hæc cujuscumque modi videntur, nostra, an, nobiscum unâ, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat? Jam pridem equidem nos vera rerum vocabula amissimus: quia, bona aliena largiri, liberalitas; malorum re-

rum audacia, fortitudo vocatur; eo resp. in extremo sita est. Sint sanè, quoniam ità se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarii: ne illi sanguinem nostrum largiantur, & dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene, & compositè C. Cæsar paulò antè in hóc ordine de vitâ, & morte disseruit, credo, falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur, diverso itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fæda, atque formidolosa habere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; videlicet, ne, si Romæ sint, aut à popularibus conjurationis, aut à multitudine conductâ, per vim eripiantur. Quasi verò mali, atque scelesti tantummodo in urbe, & non per totam Italiam sint: aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu solus non timet; eò magis refert, me mihi, atque vobis timere. Quare cum de P. Lentulo, cæterisque statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ & de omnibus conjuratis decernere. Quanto vos attentius ea ageris, tanto illis animus infirmior erit: si paululum modò vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, majores nostros armis remp. ex parvâ magnam fecisse. Si ità res esset; multo pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum, atque civium, præterea armorum, atque equorum major copia nobis, quam illis, est. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere; quæ nobis nulla sunt. Æ domi industria, foris justum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubrico obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam: publicè egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum: ubi vos separatim, sibi quisque, consilium capitis; ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ servitis; eò fit, ut impetus fiat in vacuam remp. Sed ego hæc omitto. Conjuravere cives nobilissimi patriam incendere; Gallorum gentem, infestissimam nomin Romano, ad bellum arcessunt: dux hostium cum exercitu

citu supra caput est. Vos cunctamini etiam nunc, & advocatis, quid intra mœnia deprehensis hostibus faciatis? Mdecrescereamini, censeo; Deliquere homines adolescentuli per agnitionem: atque etiam armatos dimittatis: nœ ista voluntas mansuetudo & misericordia, si illi arma ceperint, in mortem feriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est, sed vos non sustinetis eam. Immo verò maxumè; sed inertiam & molliam animi, alius alium expectantes cunctamini, videlicet Diopari immortalibus confisi, qui hanc remp. in maxumis sæpe periculis servavere. Non votis, neque suppliciis muliebribus, auxilia deorum parantur; vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. Ubi socordia tete, atque ignavia tradideris, nequicquam Deos implores: irati, infestique sunt. Apud majores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverat, necari iussit: atque ille egregius adolescens immoderate fortitudinis morte pœnas dedit. Vos, crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet vita cœtera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si Diis, et hominibus unquam ullis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiae, nisi iterum jam patriae bellum fecit. Nam quid e de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus si quidquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de rep. habuissent. Postremo, P. C. si mehercle peccato locus esset, facile parerem vos ipsam re corrigi, quoniam verba contemnitis. Sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitu faucibus urget: alii intra mœnia, atque in sinu urbis sunt hostes. Neque parari, neque consuli quidquam occultè potest quod magis properandum est. Quare ita ego censeo. Cui nefario consilio sceleratorum civium resp. in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Vulturii & legatorum Allobrogum convicti, confessique sint eadem, incendia, atque fœda atque crudelia facinora in cives, patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium more majorum supplicium sumendum.

Postquam Cato assedit; consulares omnes, itemque senatus magna pars, sententiam ejus laudant, virtutem animi ad cælum ferunt: alii alios increpantes timide

vocant

duvocat: Cato clarus atque magnus habetur; senati
 Mdecretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa le-
 amenti, multa audienti, quæ populus Rom. domi, mi-
 volitæque, mari, atque terrâ præclara facinora fecit,
 a fortè lubuit attendere, quæ res maxumè tanta negotia
 on sustinuiſſet. Sciebam, sæpenumero parvâ manu cum
 illin magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram,
 Diparvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad
 e hoc, sæpe fortunæ violentiam tolerâſſe: facundiâ Græ-
 ribcos, gloriâ belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mi-
 onſhi multa agitati constabat, paucorum civium egre-
 ue igiam virtutem cuncta patraſſe; eoque factum, uti
 fſſe divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret.
 uan Sed, Postquam luxu, atque deſidiâ civitas corrupta est,
 ho rursus resp. magnitudine suâ imperatorum atque ma-
 dolu gistratum vitia sustentabat: ac sicuti effœtâ paren-
 s, te, multis tempeſtatibus haud sanè quifquam Romæ
 elia virtute magnus fuit. Sed, memoriâ meâ, ingenti vir-
 ign tute, diverſis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C.
 ai Cæſar: quos, quoniam res obtulerat, ſilentio præterire
 dole non fuit conſilium, quin utriusque naturam, & mo-
 de res, quantum ingenio poſſem, aperirem. Igitur his
 qua genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magni-
 ſen tudo animi par, item gloria, ſed alia alii. Cæſar be-
 ban neſiciis ac munificentiâ magnus habebatur; integritate
 Si vitæ Cato: ille manſuetudine, & miſericordiâ clarus
 auc factus; huic ſeveritas dignitatem addiderat. Cæſar,
 hoj dando, ſublevando, ignoſcendo; Cato, nihil largiun-
 eſt do, gloriam adeptus eſt. In altero miſeris perſugium;
 Cui in altero malis pernicies: illius facilitas, hujus con-
 pe ſtantia laudabatur. Poſtremò, Cæſar in animum indux-
 run erat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus,
 ſua negligere: nihil denegare, quod dono dignum
 ara eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, bellum no-
 um vum exoptabat, ubi virtus eniteſcere poſſet. At Ca-
 qu toni ſtudium modetiæ, decoris, ſed maxumè ſeverita-
 ten tis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum
 do factionoſo: ſed cum ſtrenuo, virtute; cum modeſto, pu-
 nt dore: cum innocente, abſtinentiâ certabat: eſſe quàm
 C videri

videri, bonus malebat: ita, quò minùs gloriam petebat, eò magis adsequebatur. Postquam, uti dixi, se-
 natus in Catonis sententiam discessit; consul optu-
 mum factu ratus, noctem, quæ instabat, antè capere, ne-
 quid eo spatio novaretur; triumviros, quæ supplicium
 postulabat, parare jubet: ipse, præfidiis dispositis, Len-
 tulum in carcerem deducit: idem fit cæteris per præ-
 tores. Est in carcere locus, quod Tullianum appella-
 tur, ubi paululùm ascenderis ad lævam, circiter XII.
 pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes,
 atque insuper camera lapideis fornicibus vineta: sed
 incultu, tenebris, odore fœda, atque terribilis ejus fa-
 cies. In eum locum postquam demissus Lentulus, vin-
 dices rerum capitalium, quibus præceptum erat, la-
 queo gulam fregere. Ita ille patricius, ex gente cla-
 rissimâ Corneliorum, qui consulare imperium Romæ
 habuerat, dignum moribus factisque suis exitum vitæ
 invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario, eo-
 dem modo supplicium sumptum est.

Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copiâ,
 quam ipse adduxerat, & Mallius habuerat, duas legi-
 ones instituit; cohortes pro numero militum complet:
 dein, uti quisque voluntarius, aut ex sociis in castra
 venerat, æqualiter distribuerat; ac brevi spatio legio-
 nes numero hominum expleverat: cùm initio non am-
 pliùs duobus millibus habuisset. Sed ex omni copiâ
 circiter pars quarta erat militaribus armis instructa:
 cæteri, uti quemque casus armaverat, sparos, aut lan-
 ceas, alii præacutas fudes portabant. Sed postquam
 Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per mon-
 tes iter facere: modò ad urbem, modò in Galliam ver-
 sùs castra movere; hostibus occasionem pugnandi non
 dare. Sperabat propediem magnas copias se habitu-
 rum, si Romæ socii incepta patravissent. Interea ser-
 vitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ
 concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alie-
 num suis rationibus videri, causam civium cum ser-
 vis fugitivis communicasse. Sed, postquam in castra
 nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam;

pe. se. e Lentulo, & Cethego, cæterisque, quos suprà me-
 ptu. noravi, supplicium sumtum; plerique, quos ad bellum
 ne. pes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat,
 ium. hilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos, mag-
 en. nis itineribus, in agrum Pistoriensem abducit, eo con-
 ræ. filio, uti per tramites occultè profugeret in Galliam.
 illa. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro
 II. Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa
 tes. existumans, quæ suprà diximus, Catilinam agitare.
 sed. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra prope-
 fa. re movit; ac sub ipsis radicibus montium confedit, quâ
 in. illi descensus erat in Galliam properanti. Neque ta-
 la. men Antonius longè aberat, utpote qui, magno exer-
 la. citu, locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur.
 næ. Sed Catilina, postquam vidit, montibus, atque copiis
 tæ. hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fu-
 o. gæ, neque præsidii ullam spem: optimum factu ratus
 in. tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio
 a. quàm primùm conflagrare. Itaque concione advocatâ
 i. hujuscemodi orationem habuit. X

Comptum ego habeo, milites, verba viris virtutem non
 addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timi-
 do exercitum, oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque
 animo audacia naturâ, aut moribus inest, tanta in bello
 patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant,
 nequiquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego
 vos, quod pauca monerem, advocavi: simul uti causam
 consilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, socordia,
 atque ignavia Lentuli, quantum ipsi nobisque cladem at-
 tulerit: quôque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in
 Galliam proficisci nequiverim. Nunc verò, quo in loco res
 nostræ sint juxtâ mecum omnes intelligitis. Exercitus
 hostium duo, unus ab urbe, alter à Galliâ obstant: diutius
 in his locis esse, si maxumè animus ferat, frumenti atque
 aliarum rerum egestas, prohibet. Quocunque ire placet, fer-
 ro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, uti forti-
 atque parato animo sitis; Et, cum prælium inibitis, memi-
 neritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem,
 atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus;

omnia nobis tuta erunt: commeatus abundè: municipia
 atque coloniæ patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illi
 adversa fient; neque locus, neque amicus quisquam teget
 quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem
 nobis, & illis necessitudo impendet. Nos pro patriâ, pro
 libertate, pro vitâ certamus: illis supervacaneum est pro
 potentiâ paucorum pugnare. Quò audaciùs aggredimini
 memores pristinæ virtutis. Licuit vobis cum summâ turpi-
 tudine in exsilio ætatem agere: potuistis nonnulli Romæ
 amissis bonis, alienas opes expectare: quia illa fœda, atque
 intoleranda viris videbantur, hæc sequi decrevistis. Si
 hæc relinquere vultis, audaciâ opus est. Nemo, nisi victor,
 pace bellum mutavit. Nam, in fugâ salutem sperare, tum
 arma, queis corpus tegitur, ab hostibus avertere: ea vero
 dementia est. Semper in prælio iis maximum est pericu-
 lum, qui maxumè timent: audacia pro muro habetur. Cum
 vos confidero, milites; & cum facta vestra æsumo: mag-
 na me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra
 me hortantur; præterea necessitudo, quæ etiam timidos for-
 tes facit: nam, multitudo hostium ne circumvenire queat,
 prohibent angustiae loci. Quòd si virtuti vestræ fortuna
 inviderit, cavete, ne inulti animam amittatis, neu capti,
 potiùs, sicuti pecora trucidemini, quàm virorum more pug-
 nantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relin-
 quatis.

Hæc ubi dixit; paululùm commoratus, signa cane-
 re jubet: atque instructos ordines in locum æquum
 deducit: dein, remotis omnium equis, quò militibus,
 exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes
 exercitum pro loco, atque copiis instruit. Nam uir-
 planities erat inter finistros montes & ab dexterâ ru-
 pes aspera; octo cohortes in fronte constituit; reliqua
 signa in subsidiis arctiùs collocat. Ab his centuriones
 omnis lectos & evocatos, præterea ex gregariis militibus
 optumè quemque armatum, in primam aciem subducit;
 C. Mallium in dextrâ, Fæfulanum quemdam in finis-
 trâ parte curare jubet: ipse cum libertis, & colonis
 propter Aquilam adfistit; quam bello Cimbrico C.
 Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex alterâ

parte

parte C. Antonius, pedibus æger, quòd prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causâ conscripserat in fronte, post eas cæterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, uti meminerint, se contra latrones inermes, pro patriâ, pro liberis, pro aris, atque focus suis certare. Homo militaris, quòd amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magnâ gloriâ in exercitu fuerat, pleròsque ipsos, factâque eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat. Sed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tubâ signum dat, cohortes paullatim incedere jubet. Idem facit hostium exercitus. Postquam eò ventum est, unde à ferentariis prælium committi posset; maximo clamore, infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinæ virtutis memores, cominus acriter instare; illi haud timidi resistunt: maxumâ vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in primâ acie versari: laborantibus succurrere; integros profauciis accersere: omnia providere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui militis, & boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam contrâ, ac ratus erat, magnâ vi tendere; cohortem prætoriam in medios hostes inducit; eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus cæteros aggreditur. Mallius, & Fæfulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina; memor generis, atque pristinæ dignitatis suæ, in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prælio, tum verò cerneret quanta audacia, quantâque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam ferè, quem quisque vivus pugnando locum ceperat, eum, amisâ animâ, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paulò diversius, sed omnes tamen adversis vulneribus, conciderant. Catilina verò longè à suis

fuis inter hostium cadavera repertus est, paululum etiam spirans; ferociamque animi, quam habuerat, in vultu retinens. Postremò ex omni copiâ, que in prælio, neque in fugâ quisquam civis ingenuus captus est. Ita cuncti suæ, hostiûmque vitæ juxta præcepit percerant. Neque tamen exercitus populi R. læta aut incruentam victoriâ adeptus erat. Nam strepenti-ssimus quisque aut occiderat in prælio, aut gravi vulneratus discesserat. Multi autem, qui è castris profundi, aut spoliandi gratiâ processerant, volentes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem aut cognatum reperiabant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita variè per omnem exercitum lætitia, moror, luctus, atque gaudia agitabantur.

C. SALLUSTII

CRISPI JUGURTHA,

S E U

BELLUM JUGURTHINUM.

AL s ò queritur de naturâ suâ genus humanum, quodd imbecille, atque ævi brevis, sorte potiùs, quàm virtute, regatur. Nam contrà reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenias; magisque naturæ industriam hominum, quàm vim aut tempus deesse. Sed dux, atque imperator, vitæ mortalium, animus est: qui ubi ad gloriam virtutis viâ grassatur, abundè polleus potènsque, & clarus est, neque fortunâ eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliàsque artes bonas neque dare neque eripere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessum datus est, perniciosâ lubricine paulisper usus: ubi per socordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quique culpam actores ad negotia transferunt. Quodd si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multùm etiam periculosa petunt: neque regerentur magis, quàm régerent casus; & eò magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus, gloriâ æterni fierent. Nam uti genus hominum compositum ex corpore, & animâ est; ita res cunctæ.

studiâque omnia nostra, corporis alia, alia animi natura
 turam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ,
 ad hoc vis corporis, & alia omnia hujuscemodibrevi
 dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima,
 immortalia sunt. Postremo, corporis & fortunæ bonorum,
 uti initium, sic finis est; omniâque orta occi-
 dunt, & aucta senescunt. Animus incorruptus, æternus,
 rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque
 ipse habetur. Quò magis pravitas eorum admiranda
 est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque igna-
 viam ætatem agunt: cæterum ingenium, quod neque
 melius, neque amplius aliud in naturâ mortali-um est,
 incultu atque socordiâ torpescere sinunt; cum præsertim
 tam multæ, variæque sint artes animi, quibus summa
 claritudo paratur. Verùm ex his magistratus, & imperia,
 postremo omnis cura rerum publicarum, minumè mihi
 hâc tempestate cupiunda videntur: quoniam neque
 virtuti honos datur: neque illi, quibus per fraudem
 jus fuit, tuti, aut eò magis honesti sunt. Nam, vi
 quidem regere patriam, aut parentes, quamquam &
 possis, & delicta corrigas, tamen importunum est:
 cum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliâque hostilia portendant.
 Frustra autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi
 odium quarere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem
 inhonesta & perniciofa lubido tenet, potentiæ paucorum
 decus atque libertatem suam gratificari. Cæterum ex
 aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno
 usui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute quia
 multi dixere, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam
 quis existimet memet studium meum laudando extollere.
 Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à republica,
 ætatem agere tanto tamque utili labori meo nomen inertiae
 imponant: certe, quibus maxuma industria videtur, salutare
 plebem, & conviviis gratiam quarere. Qui si reputaverint,
 & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; &
 quales viri idem assequi nequiverint; & postea, quæ
 genera hominum in senatum pervenerint;

rint; profectò existumabunt, me magis merito, quàm
 ignaviâ, judicium animi mei mutavisse; majusque
 commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotiis,
 reip. venturum. Nam sæpe audiui, Q. Maximum, P.
 Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros,
 solitos ita dicere; cùm majorum imagines intueren-
 tur, vehementissimè sibi animum ad virtutem accendi:
 scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim
 in sese habere; sed memoriâ rerum gestarum eam
 flammam egregiis viris in pectore crescere, neque pri-
 us sedari, quàm virtus eorum famam atque gloriam
 adæquaverit. At contrà, quis est omnium his mori-
 bus, quin divitiis, & sumtibus, non probitate, neque
 industriâ, cum majoribus suis contendat? Etiam homi-
 nes novi, qui antea, per virtutem soliti erant nobilita-
 tem antevenire, furtim, & per latrocinia potiùs, quàm
 bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proin-
 de quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia hu-
 juscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non
 perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est.
 Verùm ego liberius, altiùsque processui, dum me civita-
 tis morum piget, tædetque. Nunc ad inceptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus R. cum Jugur-
 thâ rege Numidarum gessit: primùm, quia magnum
 & atrox, variâque victoria fuit: dein, quia tum pri-
 mùm superbiæ nobilitatis obviâ itum est. Quæ con-
 tentio divina & humana cuncta permiscuit, eoque ve-
 cordiæ processit, uti studiis civilibus bellum, atque vas-
 titas Italiæ finem facerent. Sed priùs quàm hujusce-
 modi rei initium expedio pauca suprâ repetam; quò,
 ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisque in
 aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthagi-
 niensium Hannibal, post magnitudinem nominis Ro-
 mani, Italiæ opes maxumè attriverat; Masinissa rex
 Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui
 postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa &
 præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ victis
 Carthaginiensibus, & capto Syphace, cujus in Africâ
 magnum, atque latè imperium valuit, populus R.

quascumque urbes, & agros manu ceperat, regi don-
 dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta
 nobis permansit: sed imperii, vitæque ejus, finis idem
 fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Ma-
 nastabale, & Gulussâ fratribus morbo absumptis. Is A-
 therbalem, & Hiempsalem ex sese genuit: Jugurtham
 que filium Manastabalis fratris, quem Masinissa, quò
 ortus ex concubinâ erat, privatum reliquerat, eodem
 cultu, quo liberos suos, domi habuit. Qui ubi pri-
 mum adolevit, pollens viribus, decorâ facie, sed mul-
 to maxumè ingenio validus, non se luxu, neque iner-
 tiæ corrumpendum dedit: Sed, uti mos gentis illius
 est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare: &
 cum omnes gloriâ anteiret, omnibus tamen charus
 esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leo-
 nem atque alias feras primus, aut in primis ferire
 plurimum facere, & minum ipse de se loqui. Qui
 bus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat existi-
 mans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore: ta-
 men postquam hominem adolescentem, exactâ ætate
 suâ, & parvis liberis, magis magisque crescere intelligit,
 vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo
 olvebat. Terrebat eum natura mortalium avida im-
 perii, & præceps ad explendam animi cupidinem;
 præterea, opportunitas suæ liberorumque ætatis, qua
 etiam mediocres viros spe prædæ transvorsos agit; ad
 hoc studia Numidarum in Jugurtham accensa; ex
 quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua sedi-
 tio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficulta-
 tibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque
 insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popu-
 laribus; quòd erat Jugurtha manu promptus, & appe-
 tens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, &
 eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino
 Micipsa, cum Populo R. equitum atque peditum aux-
 ilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem, vel
 hostium sævitiam facilè eum occasurum, præfecit Numi-
 dis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longè
 aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat im-

impi-
 qui t
 cogn
 destit
 tanta
 hem
 sanè
 nuu
 vide
 ferr
 res
 mag
 neq
 Hu
 tia
 am
 fue
 bo
 tes
 th
 ba
 N
 ma
 let
 m
 pr
 qu
 ti
 in
 et
 g
 g
 h
 r
 Z
 c
 r
 im-

impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognovit; multo labore, multâque curâ, præterea modestissimè parendo, & sæpe obviâ eundo periculis, in tantam claritudinem brevì pervenerat, uti nostris vehementer charus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sanè, quod difficillimum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex providentiâ timorem, alterum ex audaciâ temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnes ferè res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum indies amplecti; quippe, cujus neque consilium, neque inceptum ullum frustrâ erat. Huc accedebat munificentia animi, & ingenii sollertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat. Eâ tempestate in exercitu nostro fuere complures novi, atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi; domi potentes, apud socios clari magis quam honesti: qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maxumam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantiâ deletâ, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse revorti domum decrevit: donatum, atque laudatum magnificè pro concione Jugurtham in prætorium adduxit: ibique secretò monuit, uti potius publicè, quàm privatim amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri insuesceret: periculosè à paucis emi, quod multorum esset. Si permanere vellet in suis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum venturum: sin properantiùs pergeret, suâmet ipsam pecuniâ præcipitem casurum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. Earum sententia hæc erat. *Jugurthæ tui bello Numantino longè maxumam virtus fuit: quam rem tibi certè scio gaudio esse. Nobis ob merita sua charus est: ut idem S. P. Q. R. sit, summâ ope nitemur. Tibi quidem pro nostrâ amicitia gratulor. En habes virum dignum te, atque avo suo Masinissâ.* Igitur rex ubi ea, quæ famâ

acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognovit, cum virtute, tum gratiâ viri permotus, flexit animum suum: & Jugurtham beneficiis vincere aggressus est, statimque eum adoptavit, & testamento pariter cum filio hæredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemque Atherbale, & Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurthâ habuisse.

Parvum ego te, Jugurtha, amisso patre, sinè spe, sinè opibus, in meum regnum accepi, existimans non minus me tibi, quàm si genuissem, ob beneficia carum fore: neque ea res falsum me habuit. Nam ut alia magna & egregia tua omittam, novissumè rediens Numantiâ, mèque regnumque meum gloriâ honoravisti; tuâque virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti; in Hispaniâ nomen familiæ renovatum est: postremo, quod difficillimum inter mortales est, gloriâ invidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas; ne malis alienos adjungere, quàm sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio & fide pariuntur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis; si mali, imbecillum. Nam concordia res parvæ crescunt, discordia maxumæ dilabuntur. Ceterum ante hos te, Jugurtha, quia ætate, & sapientiâ priori es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit injuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Atherbâl, & Hiempsal, colite, observate talem hunc virum; imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar, quàm genuisse.

Ad ea Jugurtha tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longè aliter animo agitabat, tamen pro tempore benignè respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio justa magnificè

cūm nificē fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter
 a se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui
 sta- minumus ex illis erat, naturā ferox, etiam antea ignobi-
 filii- litatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, de-
 mor- spiciens, dextrā Atherbalem adsedit; ne medius ex
 desse- tribus, quod & apud Numidas honori ducitur, Jugurtha
 her- foret. Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fra-
 erba- tre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cūm
 multa de administrando imperio differerent, Jugurtha
 fini- inter alias res jact, oportere quinquennii consulta, &
 s nu- decreta omnia rescindi: Nam per ea tempora confec-
 e ea- tum annis Micipsam parūm animo valuisse. Tum
 egia- idem Hiempsal placere sibi respondit, nam ipsum il-
 um- lum tribus his proxumis annis adoptione in regnum
 Ro- pervenisse. Quod verbum in pectus Jugurthæ altius,
 men- quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore
 in- irā & metu anxius, moliri, parare, atque ea modō in
 iam- animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur.
 per- Quæ utī tardiū procedunt, neque lenitur animus fe-
 ere- rox; statuit quovis modo inceptum perficere. Primo
 neu- conventu, quem ab regulis factum suprā memoravi,
 re- propter dissensionem placuerat dividi thesaurus, finis-
 nt, que imperii singulis constitui. Itaque ad utramque
 a- rem tempus decernitur, sed maturius ad pecuniam dis-
 ni- tribuendam. Reguli interea in loca propinqua the-
 n- sauris alius aliō concessere. Sed Hiempsal in oppido
 his- Thirmidā fortē ejus utebatur domo, qui proximus lic-
 m- tor Jugurthæ, carus acceptūque ei semper fuerat:
 n- quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat,
 t- impellitque, utī tamquam suam domum visens eat:
 i- portarum claves adulterinas paret; nam veræ ad Hiem-
 r- psalem referebantur: cæterū, ubi res postularet, se-
 ipsum cum magnā venturum manu. Numida manda-
 ta brevī conficit: atque, utī doctus erat, noctu Jugur-
 thæ milites introducit. Qui postquam in ædes irru-
 pere, diversū regem quærere; dormientes alios, alios
 occurrentes interficere: scrutari loca abdita; clausa ef-
 fringere: strepitu & tumultu omnia miscere: cūm in-
 terim Hiempsal reperitur, occultans se tugurio mulie-

ris ancillæ, quò initio pavidus, & ignarus loci prægitar-
 gerat. Numidæ caput ejus, uti jussi erant, ad Jug. scelerat-
 tham referunt. Cæterùm fama tanti facinoris per o. potem,
 nem Africam brevè divulgatur: Atherbalem, om. regno
 que, qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus invad. niam
 In duas partes discedunt Numidæ: plures Atherbal. quàm
 sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur
 Jugurtha, quàm maxumas potest copias armat: ut R. qu
 partim vi, alias voluntate imperio suo adjungit: uti d
 ni Numidiæ imperare parat. Atherbal tametsi R. probi
 mam legatos miserat, qui senatum docerent de cæ. foret
 fratris, & fortunis suis; tamen fretus multitudine m. mum
 litum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad ce. aut
 tamen venit, victus ex prælio profugit in provinciam suis
 ac dehinc Romam contendit. Tum Jugurtha patra. lia
 consiliis, postquam omni Numidiâ potiebatur, in o. situ
 facinus suum cum animo reputans, timere popul. da
 R. neque advorsus iram ejus usquam, nisi in avariti. pote
 nobilitatis, & pecuniâ suâ, spem habere. Itaque pau. imp
 cis diebus, cum auro argentoque multo legatos Ro. for
 mam mittit: quæ præcepit, uti primùm veteres amico. pii
 muneribus expleant, dein novos acquirant: postremò. ex
 quemcunque possint largiundo parare, ne cunctentur. ria
 Sed ubi Romam legati venere, & ex præcepto regis. Ve
 hospitibus, aliisque, quorum eâ tempestate in senat. po
 auctoritas pollebat magna munera misere: tanta com. bi
 mutatio incessit, ut ex maxumâ invidiâ in gratiam & ne
 favorem nobilitatis Jugurtha veniret. Quorum pars spe. ti
 alii præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo, nite. ne
 bantur, ne gravius in eum consuleretur, Igitur, ubi le. re
 gati satis confidunt, die constituto senatus utrisque datur. lo
 Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus. se

*P. C. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, uti regi-
 ni Numidiæ tantummodò procurationem existimarem me-
 am; cæterùm jus, & imperium penes vos esse; simul eni-
 terer domi militiæque quàm maximo usui esse populo Rom.
 Vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem: si
 ea fecissem, in vestrâ amicitia exercitum, divitias, muni-
 menta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum*

agitarem;

agitarem; Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, Jugurtha sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinisse me ne-
 per o potem, utique ab stirpe socium atque amicum populi R.
 om regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego P. C. quo-
 niam eò miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea,
 rba quam ob majorum meorum beneficia, posse me à vobis aux-
 Ilium petere, ac maxumè deberi mihi beneficia à populo
 R. quibus non egerem: secundum ea, si desideranda erant,
 : uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa
 si R probitas est, neque mihi in manu fuit, Jugurtha qualis
 ca foret: ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserru-
 ne m mum est, cogor prius oneri, quam usui esse. Cæteri reges,
 d ce aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in
 cia suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt. Fami-
 atra lia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam in-
 n ob stituit, quo tempore magis fides ejus quam fortuna peten-
 pulu da erat. Quorum progeniem vos, P. C. nolite pati me ne-
 ariti potem Masinisse frustra à vobis auxilium petere. Si ad
 pau impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam
 Ro fortunam; quòd paulò antè rex, genere, famâ, atque co-
 nico piis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes
 emò expecto: tamen erat majestatis populi R. prohibere inju-
 ritur riam: neque pati cujusquam regnum per scelus crescere.
 egis Verùm ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis
 nati populus Rom. dedit: unde pater, & avus meus unâ vo-
 com biscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. Vestra be-
 n & neficia mihi erepta sunt, P. C. vos in meâ injuriâ despec-
 spe ti estis. Eheu me miserum! buccine, Micipsa pater, be-
 nite neficia tua evasere, uti, quem tu parem cum liberis tuis,
 le regnique participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinc-
 tur tor sit? numquàmne ergo familia nostra quieta erit?
 reg- semperne in sanguine, ferro, fugâ versabimur? Dum Car-
 me- thaginienses incolumes fuere, jure omnia sæva patiebamur.
 eni Hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis
 om. erat. Postquam illa pestis ex Africâ ejecta est, læti pacem
 agitabamus: quippe, quis hostis nullus erat, nisi forè
 quem vos jussissetis. Ecce autem ex improvviso Jugurtha,
 ni- intolerandâ audaciâ, scelere atque superbiâ sese efferens,
 um fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum
 m; regnum

regnum ejus, sceleris sui prædam fecit: post, ubi meos agadem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim aut belligare vobis expectantem; in imperio vestro, sicut videtis, extorrem paratis: tria, domo, inopem, & coopertum miseris effecit, ut ubi in regno tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existumabam in ore P. C. uti prædicantem audi-veram patrem meum: quem vobis vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborum immortali suscipere, ceterum ex omnibus maxumè tutos esse. Quinunc in familiâ nostrâ fuit, præstitit, ut in omnibus bellis armatis esset vobis: nos uti per otium tuti simus, in manu vestra mei non est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Jugurtham beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore. Amatur ter eorum necatus: alter ipse ego manus impias vix effulcangi. Quid agam? aut quò potissimum infelix accedam enim generis præsidia omnia exstincta sunt: pater, uti necesse, quod erat, naturæ concessit: fratri, quem minumè decuit, pro at egripinus per scelus vitam eripuit: affines, amicos, propinquos regno ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Jugurthâ, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci an reliquis reliqua est anima, clausi in tenebris cum mæron alienis & luctu, morte graviozem vitam exigunt. Si omnia, quæ sunt aut amisi, aut ex necessariis adversa facta sunt, incolumi injuriam manerent: tamen, si quid ex improvise mali accidisset neque vos implorarem, P. C. quibus pro magnitudine imperii, atque jus, & injurias omnis, curæ esse decet. Nunc verò ex te noster patriâ, domo, solus, atque omnium honestarum rerum. Nunquid gens, quos accedam, aut quos appellem? nationesne, an milites reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam in festi sunt? an quòquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sint! an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis futurus sit? Postremò, Massinissa nos ita instituit, P. C. ne quem susceperemus, nisi pop. R. ne societates, ne fœdera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestrâ amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, unâ occidendum tamen nobis esse. Virtute, ac diis volentibus magni estis & Seipsum opulenti: omnia secunda, & obedientia sunt: quò facilius ea sociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne te quos privata amicitia Jugurthæ parum cognita, transver-

BELLUM JUGURTHINUM. 49

meos agat: quos ego audio maxumâ ope niti, ambire, fati-
belligare vos singulos, ne quid de absente, incognitâ causâ, sta-
em pauatis: fingere me verba, & fugam simulare, cui licuerit
ubi in regno manere. Quod utinam illum cujus impio fa-
abacino in has miseras projectus sum, eadem hæc simulan-
: quem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud Deos
abore immortales rerum humanarum cura oriatur, ut ille, qui
Quinunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus
is amalis excruciat, impietatis in parentem nostrum, fratris
vestri mei necis, mearumque miseriarum graves pœnas reddat.
Jugurtham Jam jam frater animo meo carissime, quamquam tibi im-
Amaturo, & unde minumè decuit, vita erepta est, tamen
effletandum magis, quàm dolendum puto casum tuum. Non
dam enim regnum, sed fugam, exitium, egestatem, & has om-
necesse, quæ me premunt, ærumnas cum animâ simul amisisti:
proat ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio
regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus
Jugurtham quid agam, tuasne injurias persequar, ipse auxilii egens,
aui an regno consulam, cujus vitæ, necisque potestas ex opibus
erone alienis pendet. Utinam, emori, fortunis meis honestus ext-
quatus esset, ne vivere contemptus viderer, si defessus malis
umini injuriæ concessissem. Nunc quoniam neque vivere lubet,
isset neque mori licet sinè dedecore, P. C. per vos, per liberos,
erit, atque parentes vestros, per majestatem populi R. subveni-
ex te misero mihi: ite obviâ injuriæ: nolite pati regnum
e Numidiæ, quod vestrum est, per scelus & sanguinem fa-
an milie nostra tabescere.

in. Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ
ajo largitione magis quàm causâ freti, paucis respondent:
uisi Hiempfalem, ob sævitiam suam, ab Numidis intersec-
furum: Atherbalem ultro bellum inferentem, postquam
nem superatus sit, queri, quod injuriam facere nequisset:
cci Jugurtham ab senatu petere, ne se alium putaret ac
itiâ Numantiæ cognitus esset; neu verba inimici ante fac-
lum ta sua poneret. Deinde utrique curiâ egrediuntur.
& Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præter-
lius ea magna pars gratiâ depravata, Atherbalis dicta con-
ne temnere: Jugurthæ virtutem laudibus extollere: gratiâ,
er- voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, &
fos flagitio,

flagitio, suâ quasi pro gloriâ, nitebantur. At e pauci, quibus bonum & æquum divitiis carius subveniundum Atherbali, & Hiempsalis mortem verè vindicandum censebant; sed ex omnibus max ^{actum} Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factio avidus potentiæ, honoris, divitiarum; cæterum sua callidè occultans. Is postquam videt regis la tionem famosam impudentemque, veritus, quod in li re solet, ne polluta licentia invidiam accende animum à consuetâ lubricine continuit. Vicit tamen senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam au ferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum, q Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham & Atherba dividerent. Cujus legationis princeps fuit L. Opimius homo clarus, & tum in senatu potens, quia con C. Graccho & M. Fulvio interfectis, acerrumè vint tam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen ci tiffumè recepit: dando & pollicendo multa, perfe uti famæ, fide, postremò omnibus suis rebus comi dum regis anteferebat. Reliquos legatos eâdem aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, qu pecunia fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Ma taniam attingit, agro virisque opulentior, Jugurtha traditur: illam alteram, specie, quàm usu potiore quæ portuosior, & ædificiis magis exornata erat, Atherbal possedit. Res postulare videtur Africæ situm paul exponere, & eas gentes, quibus cum nobis bellum amicitia fuit, attingere. Sed quæ loda & nationes calorem, aut asperitatem, item solitudines, minùs frequentata sunt, de iis haud faciliè compertum narrav rim: cætera quàm paucissimis absolvam.

In divisione orbis terræ plerique in parte tertiâ Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam, & Europam esse, sed Africam in Europâ. Ea finis habet occidente fretum nostri maris & Oceani: ab ortu lalis declivem latitudinem; quem locum Catabathmus incolæ appellant. Mare sævum, importuosum: ag frugum fertilis, bonus pecori, arbori infœcundus: co

lo terrâque penuria aquarum: genus hominum salu-
 bri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senec-
 tus dissolvit, nisi qui ferro, aut à bestiis interiere.
 Nam morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc
 malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales
 initio Africam habuerint, quique postea accesserint,
 aut quo modo inter se permixti sint; quamquam ab
 eâ famâ, quæ plerosque obtinet, diversum est, tamen,
 ut ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur,
 interpretatum nobis est; utique rem sese habere cul-
 tores ejus terræ putant, quàm paucissimis dicam. Cæ-
 terum fides ejus rei penes auctoris erit. Africam ini-
 tio habuere Gætuli, & Libyes, asperi, incultique; quis
 cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pec-
 coribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio
 cujusquam regebantur: vagi palantes, quos nox coë-
 gerit, sedes habebant. Sed postquam in Hispaniâ Her-
 cules, sicut Afri putant, interiit: exercitus ejus com-
 positus ex gentibus variis, amisso duce ac passim mul-
 tis sibi quisque imperium petentibus, brevè dilabitur.
 Ex eo numero Medi, Persæ, & Armenii, navibus in
 Africam transvecti, proximos nostro mari locos occu-
 pavere. Sed Persæ intrâ Oceanum magis: hique al-
 veos navium inversos pro tuguriis habuere: quia ne-
 que materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut
 mutandi copia erat: mare magnum, & ignara lingua
 commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia
 Gætulos secum miscuere: & quia sæpe tentantes agros,
 alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi Numi-
 das appellavere. Cæterum adhuc ædificia Numida-
 rum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, in-
 curvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Me-
 dis autem, & Armeniis accedere Libyes. Nam hi
 proprius mare Africum agitabant: (Gætuli sub sole
 magis haud procul ab ardoribus): hique maturè op-
 pida habuere. Nam, freto divisi ab Hispaniâ, mutare
 res inter se instituerant. Nomen eorum paulatim Li-
 byes corrumpere, barbarâ linguâ Mauros pro Medis ap-
 pellantes. Sed res Persarum brevè adolevit: ac postea
 Numidæ

Numidæ nomine, propter multitudinem, à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxima Carthagine Numidia appellatur. Deinde, utrique alteris finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere, nomen gloriâque sibi addidere; magis hi, ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quàm Gætuli, minùs bellicosi: denique Africæ pars inferior ræque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem noménque imperantium concessere. Postea Phœnici alii multitudinis domi minuendæ gratiâ, pars impetum cupidine; sollicitatâ plebe, & aliis novarum rerum audis, Hipponem, Adrymetum, Leptim, aliâsqne urbes orâ maritimâ condidere: æque brevî multum aucta pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine filere melius puto, quàm parum dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africâ dividit secundo mari prima Cyrene est, colonia Theræon: ac deinceps duæ Syrtes, intèrque eas Leptis, deinceps Philenon aræ: quem locum Ægyptum versùs finem imperii habuere Carthaginienses: post aliæ Punicæ urbes. Cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ continent. Proxumè Hispaniam Mauri sunt. Super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alio inculcius vagos agitare: post eos Æthiopas esse: deinceps exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino plebique ex Punicis oppida, & finis Carthaginiensium quos novissimè habuerant, populus R. per magistratum administrabat: Gætulorum magna pars, & Numidæ a flumen usque Mulucham sub Jugurthâ erant: Mauri omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cæterum ignarus populi R. itémque nobis neque bello, neque pace antea cognitus; De Africâ, & ejus incolis, ad necessitudinem rei satis dictum.

Postquam, diviso regno, legati Africâ decessere; & Jugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse, sine mul & illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante

tē muneribus expleverat, in regum Atherbalis ani-
 mum intendit. Ipse acer, bellicosus : at is, quem pe-
 bat, quietus, imbellis, placidus ingenio, opportunus
 iuriæ, metuens magis, quàm metuendus. Igitur ex
 improviso finis ejus cum magnâ manu invadit : mul-
 tos mortales cum pecore, atque aliâ prædâ capit : ædi-
 cia incendit ; pleraque hostiliter loca cum equitatu
 cecedit. Deinde cum omni multitudine in regnum
 eum convertit, existumans dolore permotum Ather-
 balem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem
 belli causam fore. At ille, quòd neque se parem ar-
 tis existumabat, & amicitia populi R. magis, quàm
 humidis, fretus erat ; legatos ad Jugurtham de inju-
 riis questum misit : qui tametsi contumeliosa dicta re-
 lerant, prius tamen omnia pati decrevit, quàm bel-
 lum sumere ; quia tentatum antea secus cesserat, Ne-
 que eo magis cupido Jugurthæ minuebatur ; quippe
 ei totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque
 on, ut antea, cum prædatoriâ manu, sed magno exer-
 citu comparato, bellum gerere cœpit, & apertè totius
 humidiæ imperium petere. Cæterum, quâ pergebat,
 res, agros vastare, prædas agere ; suis animum, hos-
 tibus terrorem augere. Atherbal ubi intelligit eò pro-
 cessum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis
 retinendum, necessariò copias parat, & Jugurthæ ob-
 stus procedit. Interim haud longè à mari prope Cir-
 im oppidum utriusque consedit exercitus ; & quia
 ei extremum erat, prælium non inceptum ; sed ubi
 lerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumi-
 bus, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium in-
 vadunt ; semisomnos partim, alios arma sumentes fu-
 ant, funduntque ; Atherbal cum paucis equitibus Cir-
 im profugit ; & nî multitudo togatorum fuisset, quæ
 humidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die in-
 ter duos reges cœptum, atque patratum foret bellum.
 itur Jugurtha oppidum circumfedit ; vineis, turribus-
 que & machinis omnium generum expugnare aggre-
 ditur : maxumè festinans tempus legatorum antecape-
 re, quos ante prælium factum Romam ab Atherbale
 missos

missos audiverat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & censere, eos ab armis discedere: ita sequi illisque dignum esse. Legati in Africam maturanter veniunt; eò magis quòd Romæ, dum proficisci parant, de prælio factò, & oppugnatione Cirtæ audiebatur: sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha acceptâ oratione respondit: sibi neque majus quidquam, neque carius auctoritate senatûs esse: ab adolescentiâ suâ ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitiâ, P. Scipioni, summo viro placuisse; ob easdem artes à Micipsâ, non penuriâ liberorum, in regnum adoptatum esse: cæterum, quò plura bene atque strenuè fecisset, eò animum suum injuriam minùs tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, sceleri obviâsse: populum R. neque rectè, neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit: postremò de omnibus rebus legatos Romam brevè missurum. Ita utrique digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit. Jugurtha, ubi eos Africâ decessisse ratus est, neque propter naturam Cirtam armis expugnare potest, vallo, atque fossâ mœnia circumdat: turres extruit, easque præfidiis firmat: præterea dies noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modò, modò formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intelligit omnes fortunas suas in extremis, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuriâ rerum necessarium bellum trahi non posse; ex iis, qui unâ Cirtam profugerant, duos maxumè impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus jussâ efficiunt: literæ Atherbalis in senatu receptatæ, quarum sententia hæc fuit.

Non meâ culpâ sæpe ad vos oratum mitto, P. C. sed vii Jugurthæ subigit: quem tanta lubido me extinguendi invasit,

est, uti neque vos, neque deos immortales in animo ha-
 at; sanguinem meum, quàm omnia, malit. Itaque
 intum jam menssem socius & amicus populi Rom. armis
 sessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia,
 que vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius
 gear, incertus sum. Plura de Jugurthâ scribere deborta-
 me fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum
 mei miseris esse. Nisi tamen intelligo illum, suprâ quàm
 o sum, petere, neque simul amicitiam vestram, &
 gnium meum sperare: utrum gravius existimet, nemini
 cultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem
 eum: dein patrio regno me expulit. Quæ sanè fuerint
 vestræ injuriæ, nihil ad vos. Verùm nunc regnum vestrum
 armis tenet: me, quem vos Imperatorem Numidis posuis-
 s, clausum tenet atque obsidet: legatorum verba quanti
 terit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi
 is vestra, quo moveri possit? nam ego quidem vellem, &
 æc quæ scribo, & illa quæ antea in senatu questus sum,
 ana forent potiùs, quàm miseria mea fidem verbis face-
 et. Sed quoniam eò natus sum, ut Jugurthæ scelerum
 stentui essem: non jam mortem neque ærumnas, tantum-
 modò inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor.
 regno Numidiæ, quod vestrum est, uti libet, consulite: me
 est, manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per
 amicitia fidem; si ulla apud vos memoria remanet avi mei
 Masinissæ.

His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Afri-
 am mittendum censerent, & quàm primùm Ather-
 ali subveniendum: de Jugurthâ interim uti consule-
 retur, quoniam legatis non paruiisset. Sed ab isdem
 his regis fautoribus summâ ope enisum, ne tale
 decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque
 negotiis solet, privatâ gratiâ devictum. Legantur
 tamen in Africam majores natu nobiles, amplis hono-
 ribus usi: in quibus fuit M. Scaurus, de quò suprâ me-
 moravimus, consularis, & tum senatûs princeps. Hi,
 quòd in invidiâ res erat, simul & à Numidis obsecrati,
 riduo navim ascendere; dein brevì Uticam adpulsi,
 litteras ad Jugurtham mittunt, quàm ocyssumè ad pro-
 vinciam

vinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Illiâ pr
 ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem R decre
 mæ pollere audiverat, contra inceptum suum veniſſe Calpu
 primò commotus metu, atque lubidine, divorſus agit.
 tabatur. Timebat iram ſenatûs, nî paruiſſet legatū:
 porrò animus cupidine cæcus ad inceptum ſcelus cernu
 piebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum conſilium
 lium. Igitur, exercitu circumdato, ſummâ vi Cirtaſilium
 irrumpere nititur, maxumè ſperans, diductâ manu homin
 tium, aut vi, aut dolis ſeſe caſum victoriæ inventuſer
 rum. Quod ubi ſecus procedit, neque, quod intend
 rat, efficere poteſt, uti prius, quàm legatos conven
 ret, Atherbalis potiretur; ne ampliùs morando Scarnibus
 rum, quem plurimùm metuebat, incenderet, cum pa
 cis equitibus in provinciam venit. At tametiſi ſenatu
 verbis minæ graves nunciabantur, quòd ab oppugnab
 tione non deſiſteret; multâ tamen oratione conſu
 tâ, legati fruſtra diſceſſere. Ea poſtquam Cirtæ an
 dita ſunt, Italici, quorum virtute mœnia deſenſabatur
 tur, conſiſi, deditiōne factâ, propter magnitudinem
 populi R inviolatos ſeſe fore, Atherbali ſuadent, ut
 ſeque & oppidum Jugurthæ tradat, tantum ab eo vitat
 paciſcatur; de cæteris ſenatu curæ fore. At ille, tam
 eſi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; tamen, quib
 penes eoſdem, ſi adverſaretur, cogendi poteſtas erat
 ita, uti cenſuerant Italici, deditiōnem fecit. Igitur Ju
 gurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: dein
 omnes pùberes Numidas, atque negotiatores promiſ
 cuè, uti quiſque armatis obviuſ fuerat, interfecit. Quod
 poſtquam Romæ cognitum eſt, & res in ſenatu agi
 tari cœpta; iidem illi miniſtri regis interpellando, at
 ſæpe gratiâ, interdum jurgiis trahendo tempus, atroc
 citatem facti leniebant. Ac nî C. Memmius, tribunus
 pleb. designatus, vir acer, & infeſtus potentix nobi
 litatis, populum R. edocuiſſet id agi, uti per paucos
 factioſos Jugurthæ ſcelus condonaretur: profeſſiō om
 nis invidia, prolatandis conſultationibus, dilapſa foret.
 Tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi ſe
 natus delicti conſcientiâ populum timet, lege Sempro
 niâ

Italiâ provinciae futuris consulibus Numidia atque Italia decretae: consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvegit. Dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribuntur: stipendium, aliaque, quae bello usui forent, decernuntur. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, (quippe cui, Romae omnia venire, in animo haeserat) filium, & cum eo duos familiaris ad senatum legatos mittit; iisque, ut illis, quos Hiempsale interfecto miserat, praecipit, omnis mortalis pecuniâ aggrediantur: qui postquam Romam adventabant, senatus à Bestia consultus est, placerente legatos Jugurthae recipi munibus; iisque decrevere, ni regnum, ipsumque, deditum venissent, ut in diebus proxumis decem Italiâ decederent. Consul Numidis ex senatus decreto nunciari jubet. Ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilibus, factiones, quorum auctoritate, quae deliquisset, munita fore sperabat, in quibus fuit Scaurus, cujus de naturâ & habitu supra memoravimus. Nam in consule nostro multae bonaeque artes animi; & corporis erant: quas omnis avaritia praepediebat. Patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transvectae. Igitur Calpurnius, initio paratis comitatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosque mortalis, & urbis aliquot pugnando cepit. Sed ubi Jugurtha per legatos pecuniâ tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere coepit: animus aeger avaritiâ facile conversus est. Ceterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tamen à principio, plebisque ex factione ejus corruptis, acerrumè regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniae, à bono honestoque in pravam abstractus est. Sed Jugurtha primum tantummodò belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romae pretio, aut gratia effecturum; postea verò quàm participem negotii Scau-

rum accepit, in maxumam spem adductus recuperanda pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Cæterum interea fidei causâ mittitur à consule Sextius questor in oppidum Jugurthæ Vaccam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palàm legatis imperaverat: quoniam deditionis morâ induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca præsenti consilio locutus de invidiâ facti sui, atque ut in deditionem acciperetur: reliqua cum Bestiâ, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed uti pro consilio imperatum erat, elephantum xxx, pecus, atque equi multi, cum non parvo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos profisciscitur. In Numidiâ & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africâ gestas, quôque modo actæ forent, fama divulgavit, Romæ per omnis locos & conventus de facto consulis agitari: apud plebem gravis invidia: patres solliciti erant; probaréntne tantum flagitium, an decretum consulis subverterent, parum constabat. Ac maxumè eos potentia Scauri, quòd is auctor & socius Bestiæ ferebatur, à vero bonoque impediēbat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii, & odio potentiæ nobilitatis suprâ diximus, inter dubitationem & moras seratûs, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem suam deserent: multa suberba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam eâ tempestate Romæ Memmii facundia clara pollénsque fuit; decere existumavi unam ex tam multis orationem ejus perscribere; ac potissimum ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis differuit.

Multa me debortantur à vobis, Quirites, nî studium reipubl. omnia superet; opes factionis, vestra patientia, jus nullum, ac maxumè, quod innocentiae plus periculi, quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis xv. quàm ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quàm fæde, quàmque

BELLUM JUGURTHINUM. 59

quàmque inulti perierint vestri defensores; ut vobis animus ab ignaviâ atque socordiâ corruptus sit: qui ne nunc quidem obnoxiiis inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. Sed quamquàm hæc talia sunt: tamen obviâ ire factionis potentiæ, animus subigit. Certè ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestrâ manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more præcipientes eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graves habitæ sunt. Post C. Gracchi, & M. Fulvii cædem, item ordinis vestri, multi mortales in carcere necati sunt. Utriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed sanè fuerit regni paratio, plebi jura sua restituere. Quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari; reges & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem & summam gloriam, & maxumas divitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaque postremò leges majestas vestra, divina & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pœnitet; sed incedunt per ora vestra magnificè, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantis; perinde quasi ea honori non prædæ, habeant. Servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt: vos Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem toleratis? At, qui sunt hi, qui remp. occupare? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritiâ, nocentissimi, iidemque superbissimi: quibus fides, decus, pietas, postremò honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos pl. alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent: ita, quàm quisque pessumè fecit, tam maxumè tutus est: metum à scelere suo ad ignaviam vestram transtulere: quos omnis, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum cœgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quid si vos tam libertatis curam haberetis, quàm illi ad domina-

tionem accensi sunt : profectò neque resp. scuti nunc, vastaretur ; & beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Majores vestri parandi juris, & majestatis constituendæ gratiâ, bis per secessionem armati Aventinum occupare : vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summâ ope nitimini ? atque eò vehementiùs, quò majus dedecus est, paria amittere, quàm omnino non paravisse ! Dicit aliquis, quid igitur censes ? vindicandum in eos qui hosti prodidere remp non manu, neque vi ; quod magis, vos fecisse, quàm illis accidisse, indignum est : verùm quæstionibus, & indicio ipsius Jugurthæ. Qui si dedititius est ; profectò jussis vestris obediens erit : sin ea contemnit, scilicet æstimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex quâ ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxumæ divitiæ, in repub. damna, atque dedecora pervenerint. Nisi fortè nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet : & illa, quàm hæc tempora, magis placent, cum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces, postremo divina & humana omnia penes paucos erant : vos autem, hoc est, P. R. invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium satis habebatis animam retinere. Nam servitutem quidem quis vestrûm audebat recusare ? Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existumo impunè injuriam accepisse ; tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illis, quantum importunitatis habent, parum est impunè malè fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur, & vobis æterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordiae quæ spes est ? Dominari illi volunt, vos liberi esse : facere illi injurias, vos prohibere ; postremo sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam diversis mentibus pax, aut amicitia esse ? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus ærarii factus est : neque per vim sociis ereptæ pecuniæ ; quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nibilo habentur. Hosti acerrumo prodita senatûs auctoritas, proditum im-

perium

perium vestrum; domi militiaeque resp. venalis fuit. Quæ nisi quaesita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? Nam impune qualibet facere, id est regem esse. Neque ego, vos Quirites, hortor uti jam malitis civis vestros perperam, quam rectè, fecisse: sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc, in rep. multò præstat, beneficii, quàm maleficii, immemorem esse. Bonus tantummodò segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc, si injuria non sint, haud sæpe auxilii egeas.

Hæc, atque alia hujuscemodi sæpe dicundo, C. Memmius, populo Rom. persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur: eumque, interpositâ fide publicâ, Romam duceret, quò facilius indicio regis, Scauri & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcescebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidiâ relictî ab Bestiâ exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas venderunt: pars ex pacatis prædas agebant. Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius prætor, perlatâ rogatione à C. Memmio, ac percussâ omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne vim, quàm misericordiam ejus, experiri malit: privatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quàm publicam ducebat. Talis eâ tempestate fama de Cassio erat. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quàm maxumè miserabili, Romam venit. At tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quæ suprà memoravimus, C. Bæbium tribunum pleb. magnâ mercede parat, cujus impudentiâ contra jus, & injurias omnis munitus foret. Ac C. Memmius advocatâ concione, quamquàm regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci jubebat, pars, nî socios sceleris aperiret, more majorum de hoste sup-

plicium sumi; dignitati magis, quàm iræ, consulens sedare motus, & animos eorum mollire; postremò confirmare, fidei publicam per sese inviolatam fore. Post ubi silentium cœpit, producto Jugurthâ, verba facit Romæ. Numidiæque facinora ejus memorat; scelera in patrem, fratresque ostendit: quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quamquam intelligat populus R. tamen velle manifesta magis ex illo habere, si verum aperiatur, in fide, & clementiâ populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis salutem fore, sed se fratresque corrupturum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Jugurtha respondere iussus est, C. Labius tribunus pleb. quem pecuniâ corruptum suprà diximus, regem tacere jubet: ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa terrebatur eum clamore, vultu, sæpe imperio, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Jugurthæ Bestiæque, & cæteris, quos illa quæstio exagrabat, animi augescunt. Erat autem tempore Roma Numidæ quidam, nomine Massiva, Gulustæ filius, Massinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum Jugurthæ adversus fuerat, deditâ Cirtâ, & Atherbale interfecto, profugus ex Africâ abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Massinissæ sit. Jugurtham ob scelera invidiâ cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab senatu petat. Avidus consul belli gerundi, moveri, quàm senescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit: neque Jugurthæ in amicis satîs præsidii est, quòd eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor animi impediēbat: Bomilcar proximo, ac maxumè fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret; ac maxumè occultè. Sin id parum procedat; quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar maturè regis mandata exsequitur; & per homines, talis negotii artifices, itinera, egressusque ejus, postremo

mò l
res p
merc
Mass
henf
fule
nôq
qui
nife
niti
nia
pri
reg
mi
pu
su
est
m
tr
fi
lo
u
se
a
c
a
n
p
r
t

mò loca, atque tempora cuncta explorat; dein, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulò inconsultius Massivam aggreditur, illum obtruncat; sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publicâ venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animadvortit, super gratiam, atque pecuniam suam, invidiam facti esse. Igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, fide illo supplicium sumtum foret: & ipse paucis diebus eodem profectus est, jussus à senatu Italiâ decedere. Sed postquam Româ egressus est, fertur, sæpe tacitus eo respiciens, postremò dixisse. Urbem venalem, & maturè perituram, si emptorem invenerit. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, stipendium, aliâque, quæ militibus usui forent, maturè in Africam portare; ac statim ipse profectus, ut ante comitia, quod tempus haud longè aberat, armis, aut deditioe, aut quovis modo bellum conficeret. At contrà Jugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ causas facere; polliceri deditioem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, & paulò post, ne sui diffident, instare: ita belli modò, modò pacis morâ consulem ludificare. Ac fuere, qui tam Albinum haud ignarum consilii regis existimarent: neque ex tantâ properantiâ tam faciliè tractum bellum socordiâ magis, quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabant, Albinus, Aulo fratre in castris proprætore relicto, Romam decessit. Eâ tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter resp. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annius, tribuni pleb. resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissentio totius anni comitia impediabat. Eâ morâ in spem adductus

Aulus, quem proprætorem in castris relictum suptha p
diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus: tamet
rege pecuniæ capiundæ, milites mense Januario ex h
bernis in expeditionem evocat; magnisque itinerib; scædus
hyeme asperâ pervenit ad oppidum Suthul, ubi reg præte
thesauri erant. Quod quamquam, & sævitiâ temp gravi
ris, & opportunitate loci, neque capi, neque obside mort
poterat; (nam circum murum situm in prærupti mu venit
ris extremo planicies limosa hyemalibus aquis paludet que
fecerat) tamen aut simulandi gratiâ, quò regi formi impe
dinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros op tati:
pidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere; aliâque præc
quæ incepto usui forent, properare. At Jugurtha, cog man
nitâ vanitate atque imperitiâ legati, subdolanus ejus au deli
gere amentiam: missitare supplicantis legatos: ipsi sena
quasi vitabundus, per saltuosa loca, & tramites exer erci
citum ducere. Denique Aulum spe pactionis perpe Lat
lit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, velu tina
ti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fue que
re. Interea per homines callidos diu noctûque exer ful
citum tentabat: centuriones, ducésque turmarum par as,
tim, uti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, eif
locum uti defererent. Quæ postquam ex sententia in mi
struxit: intempestâ nocte de improvîso multitudin ve
Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, ter
perculsi tumultu insolito, arma capere alii; alii se ab pr
dere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus co
locis vis magna hostium: cælum nocte, atque nubi du
bus obscuratum: periculum anceps: postremò fugere, pl
an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex re
numero, quos paulò antè corruptos diximus, cohors ri
una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis f
gregariis militibus, transire ad regem, & centurio pri h
mipili tertiæ legionibus per munitionem, quam, uti de c
fenderet, acceperat, locum hostibus introeundi de t
dit: eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostri scædâ fu
gâ, plerique abjectis armis, proximum collem occu
pavere. Nox, atque præda castrorum, hostis, quò
minùs victoriâ uterentur, remorata sunt. Dein Jugur
tha

tha postero die cum Aulo in colloquio verba facit :
 tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum te-
 net, tamen se memorem rerum humanarum, si secum
 fœdus faceret, incolumis omnis sub jugum missurum ;
 præterea, uti diebus decem Numidiâ decederet. Quæ
 gravia quamquàm, & flagitii plena erant : tamen, quia
 mortis metu nutabant ; sicuti regi lubuerat, pax con-
 venit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt ; metus at-
 que mœror civitatem invasere : pars dolere pro gloriâ
 imperii : pars insolita rerum bellicarum timere liber-
 tati : Aulo omnes infesti, ac maxumè qui bello sæpe
 præclari fuerant, quòd armatus dedecore potiùs, quàm
 manu, salutem quæstiverit. Ob ea consul Albinus, ex
 delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens,
 senatum de fœdere consulebat : & tamen interim ex-
 ercitu supplementum scribere ; ab sociis & nomine
 Latino auxilia accersere ; denique omnibus modis fes-
 cinare, senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo at-
 que populi injussu nullum potuisse fœdus fieri. Con-
 sul impeditus à tribunus pl. ne, quas paraverat copi-
 as, secum portaret, paucis diebus in Africam profi-
 ciscitur. Nam omnis exercitus, uti convenerat, Nu-
 midiâ deductus in provinciâ hyemabat. Postquam eò
 venit, quamquàm persequi Jugurtham, & mederi fra-
 ternæ invidiæ animo ardebat ; cognitis militibus, quos
 præter fugam, soluto imperio, licentia, atque lascivia
 corruerat, ex copiâ rerum statuit, sibi nihil agitan-
 dum. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tr.
 pleb. rogationem ad populum promulgat, uti quære-
 retur in eos, quorum consilio Jugurtha senati decreta
 neglexisset ; quique ab eo in legationibus, aut impe-
 riis pecunias acceperant ; qui elephantos, quique per-
 fugas tradidissent ; item, qui de pace, aut bello cum
 hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim
 conscii sibi, alii ex partium invidiâ pericula metuen-
 tes, quoniam apertè resistere non poterant, quin illa,
 & alia talia placere sibi faterentur, occultè per ami-
 cos, ac maxumè per homines nominis Latini, & so-
 cios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, in-

credibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantâque vi rogationem jussit, decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam curâ reip; tanta lubido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Belli fuisse suprâ memoravimus, inter lætitiâ plebis, suorum fugâ, trepidâ etiam tum civitate, cum Mamilianâ rogatione tres quæitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercitiâ asperè, violentèrque ex rumore, & lubidine plebis, uti sæpe nobilitatem, sic eâ tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Cæterum mos partium popularium, & senatus factionem, deinde omnium malarum artium, paucis antè ante Romæ ortus est, otio atque abundantia earum rerum quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus Rom. placidè moderatèque inter se rempub. tractabant: neque gloria neque dominationis certamen inter civis erat: metu hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed cum formido illo mentibus decessit, illicet ea, quæ secundo res amant, lascivia, atque superbia, incessere. Ita quæ in adversis rebus optaverant, otium, postquam adepti sunt, asperius, acerbiusque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubricum vertere, sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abstracta sunt; resp. quæ mediocris fuerat, dilacerata. Cæterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta, atque in multitudinem dispersa, minus poterat. Paucorum arbitrio belli domique agitabatur: penes eosdem ærarium, provinciarum magistratus, gloriæ, triumphique erant: populus militiâ atque inopiâ urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentiâ avaritia finem modo, modestiâque invadere, polluere, & vastare omnia, nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsi præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate re-

per
tepo
per
rius
aliis
bem
cœp
per
Rom
Gra
riun
Cai
duc
fanc
mo
lo
ex
exfl
ten
pess
do,
par
aut
res
dec
dar
cia
rat
fan
ma
cor
int
ber
&
atu
ren
ad
La
om
pert

perti sunt, qui veram gloriam injustæ potentiae anteponerent, moveri civitas, & dissensio civilis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum majores Punicò, atque aliis bellis multum reipub. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eò perculsa, modò per socios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spe societatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviàm ierat: & primò Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tribun. pl. alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et sanè Gracchis, cupidine victoriæ, haud satís animus moderatus fuit. Sed bono vinci fatius est, quàm malo more injuriam vincere. Igitur eâ victoriâ nobilitas ex lubricine suâ usa, mortalis multos ferro aut fugâ extinxit; plûsque in reliquum sibi timoris, quàm potentiae, addidit: quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo, & victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium & omnibus civitatis moribus, si singillatim, aut pro magnitudine parem differere, tempus, quàm res, maturius deferet. Quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli fœdus, exercitusque nostri fugam secudam, Metellus, & Silanus consules designati, provincias inter se partiverant: Metellòque Numidia evenerat, acri viro, & quamquàm adverso populi partibus famâ tamen æquabili, & inviolatâ. Is ubi primùm magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum collegâ communia ratus, ad bellum, quod gessurus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique accersere: arma, tela, equos, & cætera instrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum assatim, denique omnia, quæ in bello vario, & ferum multarum egenti, usui esse solent. Cæterùm ad ea patranda senatus auctoritate, socii, noménque Latinum, & reges ultro auxilia mittendo, postremò omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque ex

sententiâ omnibus rebus paratis, composuîsque, in Numidiam proficiscitur, magnâ spe civium, cûm propter artis bonas, tum maxumè quòd advorsum divitiâs invictum animum gerebat: & avaritiâ magistratorum ante id tempus in Numidiâ nostræ opes confusa, hostiûmque auctæ erant. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur. Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, linguâ quàm manu, promptior, prædator ex sociis, & ipse præda hostium, sinè imperio, & modestiâ habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quàm ex copiâ militum auxilii, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquàm & æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat, & expectatione eventûs civium animos intentos putabat, non prius bellum attingere, quàm majorum disciplinâ militum laborare coegisset. Nam Albinus, Auli fratris, exercitûsque clade perculsus, postquàm decreverat non egredi provinciâ, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites in stativis castris habebat: nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutandum subegerat. Sed neque more militari vigilæ ducebantur. Utî cuique lubebat, ab signis aberat. Lixæ permixti cum militibus, diu noctûque vagabantur: & palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutantes cum mercatoribus vino advectitio, & aliis talibus, præterea, frumentum publicè datum vendere, panem in dies mercari: postremò, quæcumque dici, aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia ampliùs. Sed in eâ difficultate Metellum non minùs, quàm in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virum fuisse comperior; tantâ temperantiâ inter ambitionem, sævitiâmque moderatum. Namque edicto primo adjumenta ignaviæ sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem aliûm cibum coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neve in agmine servum, aut jumentum haberet; cæteris autem modum

modum statuisse: præterea, transversis itineribus quotidie castra movere: juxta, ac si hostes adessent, vallo, atque fossâ munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modò, modò in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: uti cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quam vindicando, exercitum brevì confirmavit. Interea Jugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi, liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Rom. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maxumè vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: cæterum palàm, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, coltorésque in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis obviam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremò omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minùs, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, latè explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidiis locum tentare, itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delectâ manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus equites auxiliosos tribunis legionem, & præfectis cohortium dispersiverat: uti cum his permixti velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurthâ tantus dolus, tantaque peritia

peritia locorum, & militiæ erat, ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longè ab eo itinere, quod Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomenque Vacca, forum rerum venalium totius regni maximum celebratum; ubi & incolere & mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul tenendi gratiâ, & si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit; præterea imperavit frumentum, & alia, quæ bello usui forent, comportare: ratus, id quod res monebat, frequentiam negotiatorum & com meatum juvaturum exercitum & jam paratis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modò legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam, liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, consul illectos ad prodicionem domum mittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum expectare. Jugurtha, ubi Metelli dicta cum factis composuit ac suis se artibus tentari animadvertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, cæterum re bellum asperum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati: coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quàm maxumas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erant in eâ parte Numidiæ, quam Atherbal in divisione possederat, flumen, oriens à meridie nomine Muthul; à quo aberat mons fermè millia passuum xx. tractu pari, vastus ab naturâ, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido, atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca. Ea consita arbutis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum docuimus, Jugurtha extenua.â

nuatâ suorum acie confedit: elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit: eumque edocet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circumiens monet, atque obtestatur, uti memores pristinae virtutis, & victoriae, sese, regnumque suum ab Romanorum avaritiâ defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisâ; locum superiorem; uti prudentes cum imperitis; ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum confererent. Proinde parati, intentique essent, signo dato. Romanos invadere: illum diem aut omnis labores, & victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viri-
tim, uti quemque ob militare facinus, pecuniâ, aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, & eum ipsum aliis ostentare; postremò, pro cujusque ingenio pollicendo, minitendo, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicatur. Primò dubius, quidnam insolita facies ostenderet: (nam inter virgulta equi, Numidæque confederant, neque planè occultati humilitate arborum, & tamen incerti quidnam esset, cum naturâ loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria, obscurati) dein, brevè cognitis insidiis, paulisper agmen constituit. Ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit; inter manipulos funditores, & sagittarios dispertit, equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicut instruxerat, transvorsis principiis in planum deducit. Sed ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadverit, veritus ex anni tempore, & inopiâ aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutili-
um legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum, præmiserat ad flumen, uti locum castris antè caperet, existumans hostes crebro impetu, & transvorsis

pro-

præliis iter suum remoratorios, & quoniam armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentatorios. Dein ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia habere, ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, quâ Metellus descenderat, ne fortè cedentibus adversariis receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postremos cadere: pars à sinistrâ, ac dextrâ tentare: infensi adesse, atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare. Quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio ipsi modò eminus fauciabantur, neque contrâ feriundi aut conferendi manum copia erat. Antè jam docti ab Jugurthâ equites, ubicumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius aliò quàm maxumè divorsi, ita numero priores, si à persequendo hostes detertere nequiverant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: si opportunior fugæ collis, quàm campi fuerant, eò verò consueti Numidarum equi faciliè inter virgulta evadere; nostros asperitas, & insolentia loci retinebat. Cæterum facies totius negotii varia incerta, fœda, atque miserabilis: dispersi à suis, pars cedere, alii insequi: neque signa, neque ordines observare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti: nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore & æstu languidis, Metellus, ubi videt Numidas minùs instare, paulatim milites in unum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quatuor advorsum pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa confederat. Simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugi-

fugi-
men-
nia
erat
dele
is in
retia
ter
bus
sus
Den
um
jam
fuer
que
tib
ele
ab
gr
ac
tin
na
ra
va
re
b
m
l
F
v
p

fugientis vincere : neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quò cedentes tenderent : in armis omnia sita. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat ; circuire, hortari, renovare prœlium, & ipse cum delectis tentare omnia : subvenire suis, hostibus dubiis instare ; quos firmos cognoverat, eminus pugnando, retinere. Eo modo duo imperatores, summi viri, inter se certabant : ipsi pares, cæterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus : Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri ; (& jam diei vesper erat, advorso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco Numidæ fusi, fugatique, pauci interiere : pleròsque velocitas, & regio hostibus ignara, tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurthâ suprâ diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit : ac, dum legatus ad flumen, quò præmissus erat, festinans pergit, quietus uti res postulabat, aciem exornat : neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutiliū consedissee jam, & animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri, veritus ne legatus, cognitâ re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum artè statuerat, quò hostium itineri officeret, latius porrigit ; eoque modo ad Rutilii castra procedit. Romani ex improvviso pulveris vim magnam animadvertunt. Nam prospectum ager arbutis confitus prohibebat. Et primò rati humum aridam vento agitari : post, ubi æquabilem manere, &, sicut acies movebatur, magis magisque appropinquare vident ; cognitâ re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicut imperabatur, consistunt. Dein, ubi propius ventum est, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumveniri vident, fugam faciunt : ac, plerique,

rique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephantum quatuor capitibus reliqui omnes numero quadraginti interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere castrorum, & prælio fessi, lassique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabantur, instructi, intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil lan-
guidi, neque remissi patiebatur. Ac primò obscurâ nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu veluti hostes adventarent, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & penè imprudentiâ admissum facinus miserabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repente gaudium exortum, milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cælum fert. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoriâ vel ignavis gloriari licet: adversæ res etiam bonos detrectant. Metellus in iisdem castris quatrinduo moratus, faucios cum curâ reficit; meritis in præliis more militiæ donat, universos in concione laudat, atque agit gratias; hortatur, ad cætera, quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoriâ satis jam pugnatum, reliquos labores pro prædâ fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitare, cum paucisne esset, an exercitum haberet, uti sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & naturâ munita receperat, ibique coge-
bat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magis, quàm belli, cultorem. Id eâ gratiâ eveniebat, quod præter equites regiones nemo omnium Numidarum ex fugâ regem sequitur. Quò cujusque animus fert, eò discedunt: neque id flagitium militiæ ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam tum regis animum ferocem esse: bellum renovari, quod nisi ex illius lubricine geri non posset: præterea iniquum certamen sibi cum hostibus: minore detrimento illos vinci, quàm suos vincere: statuit non præliis, neque acie, sed alio more bellum

geren-

gerendum. Itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, & oppida, temere munita, aut sinè præsidio, capit, incenditque: puberes interfici jubet, alia omnia militum prædam esse. Eâ formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia, quæ usui forent, affatim præbita: ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multò magis, quàm prælium malè pugnatum ab suis, regem terrebant. Quippe cujus spes omnis in fugâ sita erat, sequi cogeatur, & qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopiâ, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis operiri jubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis & aviis itineribus, ignoratus, Romanos palantis repente aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidiæ, priùs quàm ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos collis discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: uti seque, & exercitum more majorum gereret; in adverso locovictor tamen virtute fuisset, hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli socordiâ, spem salutis in solitudine, aut fugâ coëgisset habere. Itaque senatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus supplicia decernere: civitas trepida antea, & sollicita de belli eventu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eò intentior ad victoriam niti: omnibus modis festinare: cavere tamen necubi hosti opportunus fieret: meminisse post gloriam invidiam sequi. Ita, quò clarior, eò magis anxius erat: neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari: ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitûs partem ipse, reliquos Marius ducebat: Sed igni magis quàm præda ager vastabatur. Duobus locis haud longè inter se castra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: cæterum, quò fuga, atque formido latius cresceret, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis sequi: tempus, aut locum pugnae quaerere:

rere: quâ venturum hostem audierat, pabulum
 aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere
 modò se Metello, interdum Mario ostendere: postre-
 mos in agmine tentare, ac statim in collis regredi
 rursus aliis, pòst aliis minitari: neque prœlium fac-
 re, neque otium pati, tantummodo hostem ab in-
 cepto retinere. Romanus imperator ubi se dolis fa-
 tigari videt; neque ab hoste copiam pugnandi fieri
 urbem magnam, & in eâ parte, quâ sita erat, arces
 regni, nomine Zamam, statuit oppugnare: ratus
 quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis
 auxilio venturum ibique prœlium fore. At ille, qui
 parabantur, à perfugis edoctus, magnis itineribus Me-
 tellum antevenit: oppidanos hortatur, mœnia defen-
 dant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copia
 regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat; præter
 ea pollicetur, in tempore semet cum exercitu affore.
 Ita compositis rebus in loca quàm maxime occulte
 discedit; ac paulò pòst cognoscit, Marium ex itinere
 frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum
 quod oppidum primum omnium post malam pugnam
 ab rege defecerat. Eò cum delectis equitibus nocte
 pergit, & jam egredientibus Romanis in portâ pugnam
 facit simul magnâ voce Siccenses hortatur, uti cohor-
 tes ab tergo circumveniant: fortunam illis præclaram
 facinoris casum dare: si id fecerint, postea sese in
 regno illos in libertate sinè metu ætatem acturos. Ac
 Marius signa inferre, atque evadere oppido propera-
 visset, profectò cuncti, aut magna pars Siccensium,
 fidem mutavissent: Tantâ mobilitate sese Numidæ ge-
 runt. Sed milites Jugurthini paulisper ab rege susten-
 tati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissa
 profugi discedunt. Marius ad Zamam pervenit. Id
 oppidum in campo situm, magis opere, quàm natura
 munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis viris-
 que opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque
 loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumve-
 nit: legatis imperat, ubi quisque curaret. Dein, sig-
 no dato, undique simul clamor ingens oritur; neque
 ea res Numidas terret: infensi intentique sinè tumultu
 manent.

manent: prœlium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare; evadere alii, alii succedere, ac murum modò suffodere, modò scallis aggredi, cupere prœlium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos faxa volvere, sudes, pila, præterea pice & sulphure tædam mistam, ardentia mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniverat. Nam plerosque jacula, tormentis aut manu emissa, vulnerabant: parique periculo, sed famâ impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improvviso castra hostium cum magnâ manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quàm prœlium, expectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere; magna pars vulnerati, aut occisi. Cæterùm ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto locum capere paulò, quàm alii, editiorem: neque indè maximâ vi depelli quiverunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minùs frustrati: sin Numidæ propius accessissent, ibi verò virtutem ostendere, & eos maxumâ vi cedere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum accerrumè rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit: dein, converso equo, animadvortit fugam ad se vorsum ferri; quæ res indicat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra properè mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans, per amicitiam, perque rempublic obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, néve hostes ultos abire sinat. Ille brevè mandata efficit. At Jugurtha munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur. Igitur postero die, priùs quàm ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in eâ parte, quâ regis adventus erat,

erat, pro castris agitare jubet: portas, & proxima loca tribunis dispergit; dein ipse pergit ad oppidum, atque unâ superiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in primo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui citò subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, nî pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non ut equestri prælio solet, sequi, dein cedere, sed adversus equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, ex peditis peditibus suis, hostis penè victos dare. Eodem tempore apud Zamam magnâ vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrumè niti, neque alius in alio magis, quàm in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros sauciare, quàm semet tegere. Clamor permixtus, hortatione, lætitiâ, gemitu: item strepitus armorum ad cælum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululùm modò pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modò, modò pavidos animadvertentes: at, sicuti audiri à suis, aut cerni possent, mone-re alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: huc & illuc, quasi vitabundi, aut jacentes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in eâ parte curabat) consultò lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sinè tumultu, regis prælium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repente magnâ vi murum aggreditur; & jam scalis egressi milites propè summa ceperant, cùm oppidani concurrunt; lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primò resistere: dein, ubi unæ, atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant afflicti sunt; cæteri, quo quisque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prælium nox diremit. Metellus, postquam videt frustra inceptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere; & jam æsta-

tem

tem exactam esse, ab Zamâ discedit : & in iis urbibus, quæ ad sese defece-
rant, satique munitæ loco, aut mœni-
bus erant, præsidia imponit. Cæterum exercitum in
provinciam, quæ proxima est Numidiæ, hyemandi gra-
tiâ collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti,
aut luxuriæ concedit ; sed, quoniam armis bellum parum
procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum
perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui
Romæ cum Jugurthâ fuerat, & inde clâm, vadibus da-
tis, de Massivæ nece judicium fugerat, quod ei per max-
imam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis
pollicitationibus aggreditur : ac primò efficit, ut ad se
colloquendi gratiâ occultus veniat : dein fide datâ, si
Jugurtham vivum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut
illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet. Fa-
cilè Numidæ persuadet, cùm ingenio infido, tum metu-
enti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditio-
nes ad supplicium traderetur. Is, ubi primùm oppor-
tunum fuit, Jugurtham anxium, ac miserantem fortu-
nas suas accedit : monet, atque lacrumans obtestatur,
ut aliquando sibi liberisque, & genti Numidarum op-
tumè merenti, provideat : omnibus præliis sese victos :
agrum vastatum : multos mortalis captos, occisos : reg-
ni opes comminutas esse : satis sæpe jam & virtutem
militum, & fortunam tentatam : caveat ne, illo cunc-
tante, Numidæ sibi consulant. His, atque talibus aliis
ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad
imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum
dicerent, ac sinè ullâ pactione sese, regnumque suum
in illius fidem tradere. Metellus properè cunctos se-
natorii ordinis ex hybernis accersiri jubet, eorum, at-
que aliorum, quos idoneos ducebat, consilium haber.
Ita more majorum, ex consilii decreto, per legatos Ju-
gurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, ele-
phantos omnis, equorum, & armorum aliquantum.
Quæ postquam sinè morâ facta sunt, jubet perfugas
omnis victos adduci. Eorum magna pars, uti jussum
erat, adducti : pauci, cùm primùm deditio cœpit, ad
Regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Ju-
gurtha,

gartha, ubi armis, virisque, & pecuniâ spoliatus est, cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus coepit flectere animum suum, & ex malâ conscientia digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumtis, cum modò tædio rerum adversarium omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quàm gravis casus in servitium ex regno foret: multis, magnisque præfidiis nequicquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ senatus, de provinciis consultus. Numidiam Metello decreverat. Per idem tempus Uticæ fortè C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quàm sæpissime experiretur: cuncta prosperè eventura. At illum jam antea consulatûs ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erat; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubricinis, & divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus, & omnem pueritiam Arpini altus, ubi primùm ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græcâ facundiâ, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primùm tribunatum militum à populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus facilè notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur, ubi Marius haruspices dicta eodém intendere videt, quò cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratiâ missionem rogat; cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen

inerat

inerat contemtor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primùm commotus insolitâ re, mirari ejus consilium, & quasi per amicitiam mone-re, ne tam prava inciperet, neu super fortunam ani-mum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satîs placere: postremò caveret id petere à populo Rom. quod illi jure negaretur. Post-quam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, ubi primùm potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret: ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: sa-tis maturè illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quæ res Marium cum pro ho-nore, quem affectabat, tum contra Metellum vehe-menter accenderat. Ita cupidine, atque irâ, pessimis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modò ambitiosum foret: milites, qui-bus in hybernis præerat, laxiore imperio, quàm antea habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminosè simul & magnificè de bello lo-qui: dimidia pars exercitus si sibi permitteretur: paucis diebus Jugurthum in catenis habiturum: ab impera-tore consultò trahi, quòd homo inanis, & superbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eò firmiora videbantur, quòd diuturnitate belli res fami-liaris corruperant: & animo cupienti nihil satîs festi-natur. Erat præterea in exercitu nostro Numida qui-dam, nomine Gauda, Manastabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento hæredem secundum scripserat; morbis confectus, & ob eam causam men-te paululùm imminutâ. Cui Metellus petenti, more regum, uti sellam juxtâ poneret, item postea custodiæ causâ turmam equitum Romanorum, utrumque nega-verat: honorem, quòd eorum modò foret, quos po-pulus R. regis appellavisset; præsidium quòd contumeliosum in eos foret, si equites Romani, satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggre-ditur, atque hortatur, uti contumeliarum in imperato-

rem cum suo auxilio pœnas petat; hominem ob morbos animo parùm valido secundâ oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Masinissæ nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ sinè morâ habiturum: id ad eò maturè posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plerosque pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios asperè in Metellum de bello scribant; Marium imperatorem poscant. Sic illi à multis mortalibus honestissimâ suffragatione consulatus petebatur. Simul eâ tempestate plebes, nobilitate fusâ per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Jugurtha, postquam, omisâ deditione, bellum incipit, cum magnâ curâ parare omnia, festinare, cogere exercitum; civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia affectare: communire suos locos: arma, tela, aliâque, quæ ipse pacis amiserat, reficere, aut commercari: servitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidiiis erant, pecuniâ tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quò Metellus initio, Jugurthâ pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: (nam vulgus, uti plerumque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio adversum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt; quòd is festus celebratûsque per omnem Africam, ludum, & lasciviam magis, quàm formidinem, ostentabat. Sed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunósque militaris, & ipsum præfectum oppidi L. Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant; eos omnis, præter Turpilium, inter epulas obtruncant; postea milites palantes, inermes, quippe in tali die, ac sinè imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati, quîs, acta, consiliûmque ignorantibus tumultus

tumultus ipse, & res novæ satis placebant. Romani milites, improvise metu, incerti ignarique quid potissimum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa, & scuta erant: præsidium hostium, portæ antè clausæ fugam prohibebant; ad hoc mulieres, puerique, protectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque à fortissimis infirmissimo generi resisti posse: juxta boni, malique, strenui, & imbelles inulti obtruncati. In eâ tantâ asperitate, sævissimis Numidis, & oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiæ hospitii, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ famâ potior fuit, improbus intestabilisque videtur. Metellus, postquam de rebus Vaccæ actis comperit, paulisper mæstus è conspectu abit: dein, ubi ira & ægritudo permixta sunt, cum maxumâ curâ ultum ire injurias festinat. Legionem, cum quâ hyemabat, & quàm plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam pervenit in quandam planitiem, locis paulò superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & jam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati; dum pro civibus suis, viris fortissimis, æque miserrimis, pœnas caperent. Præterea prædam benignè ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quàm arctissimè ire, & signa occultare jubet. Vaccenses ubi animadvertere ad se vorsum exercitum pergere; primò, uti res erat, Metellum esse rati, portas clausere: dein, ubi neque agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rursus Jugurtham arbitrati cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditésque, repentè signo dato, alii vulgum effusum oppido cedere: alii ad portas festinare; pars turres capere; ira, atque spes prædæ, amplius, quàm lassitudo, posse. Ita Vaccenses,

biduum modò ex perfidiâ lætati : civitas magna & opulens pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, jussus á Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatúsque capite pœnas solvit. Nam is civis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectúsque regi, & ipse eum suspiciens, novas res cupere : ad perniciem ejus dolum quærere : diu noctúque fatigare animum : denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsa, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptúmque popularibus suis : qui plerumque seorsum ab rege exercitum ducere, & omnis res exequi solitus erat, quæ Jugurthæ fessò, aut majoribus adstricto superaverant ; ex quo illi gloria, opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies infidiis statuitur : cætera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hyberna Romanorum jussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit ; metúsque rem impediēbat, Bomilcar simul cupidinibus incepta patrandi, & timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, novum quæreret ; litteras ad eum per homines fidelis mittit : in quibz mollitiem, socordiámque viri accusare : testari deos, per quos juravisset : monere, ne præmia Metelli in pestem suam converteret ; Jugurthæ exitium adesse : cæterum, suane, an Metelli virtute periret, id modò agitari : proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet. Sed cum eæ literæ allatæ, fortè Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat ; ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primò cura, dein, ut ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator si'us, acceptúsque, & omnium consiliorum nisi novissimum, particeps. Qui postquam allatas litteras audivit, ex consuetudine ratus operâ aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introit ; dormiente illo,

illo, epistolam, super caput in pulvino temerè positam, sumit, ac perlegit: dein properè, cognitis infidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paulo experrectus, ubi neque epistolam reperit, & rem omnem, ut acta erat, ex perfugis cognovit; primò indicem persequi conatus: postquam id frustrâ fuit, Jugurtham placandi gratiâ accedit: quæ ipse paravisset, perfidiâ clientis sui, facere prævium: lacrumans obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. Ad ea rex alitur, atque animo gerebat, placidè respondit. Bomilcare, aliisque multis, quos socios infidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: civis, hostisque juxta metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pavescere, alio, atque alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecordiâ, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognovit; rursus tanquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium fatigantem de prosecutione, simul & invisum, & offensum sibi parùm idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volentia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat: cæterum in utroque magis studia partium, quàm bona, aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, ut opifices, agrestesque omnes, quorum res, fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita percussâ nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur: & pos-

tea populus à Tr. pl. L. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurthâ bellum gerere, frequens Marium iussit. Sed senatus paulò antè Metello Numidiam decreverat. Ea res frustra fuit. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, cæteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sinè adminitris posset, & novorum fidem in tantâ perfidiâ veterum experiri periculosum duceret; varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modò advorsum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fugâ, at post paulò in armis spem habere: dubitare virtuti popularium an fidei minùs crederet. Ita, quocumque intenderat, res advorsæ erant. Sed inter eas moras repente se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurthâ pro tempore parati, instructique sunt: dein prælium incipitur. Quâ in parte rex pugna affuit, ibi aliquandiu certamen: cæteri omnes ejus milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. Nam ferme Numidas in omnibus præliis magis pedes, quàm arma, tutati sunt. Eâ fugâ Jugurtha impensius modò rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatûs, in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum, & opulentum: ubi plerique thesauri, regis filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam fluménque proximum, in spatio millium quinquaginta, loca arida, atque vasta esse cognoverat, tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levare jubet, nisi frumento dierum x. cæterum utris modò, & alia aquæ idonea portare. Præterea conquirat ex agris quàm plurimum potest domiti pecoris: eoque imponit vasa cujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc
fini-

finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quàm plurimum quisque aquæ portaret: diem, locumque, ubi præitò forent, prædicit. Ipse ex flumine, quam proxumam aquam oppido esse supra diximus, jumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Dein ubi ad id loci ventum, quò Numidis præceperat; & castra posita, munitaque sunt; tanta repente cælo missa vis aquæ dicitur, ut ea modò exercitui satis superque foret. Præterea com-
meatus spe amplior; quia Numidæ, sicuti plerique in novâ dediti-
one, officia intenderant. Cæterum milites religione pluviâ magis usi: eaque res multum animis eorum addidit. Nam rati sese diis immortalibus curæ esse; dein postera die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magnâ atque insolitâ re perculsi, nihilo segniùs bellum parare: Idem nostri facere. Sed rex, nihil jam Metello infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipsam, cæteris imperitantem, industriâ vicerat, cum liberis, & magnâ parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neque postea in ullo loco amplius unâ die, aut unâ nocte moratus, simulabat sese negotii gratiâ properare; cæterum prodicionem timebat, quàm vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium & ex opportunitate capi. At Metellus oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo fossaque mœnia circumvenit. Dein jubet locis ex copiâ maxumè ideonis vineas agere: superque eas aggerem jacere, & super aggerem impositis turribus opus & administratos tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare; prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo antè labore præliisque fatigati, post dies quadraginta, quàm eò ventum erat, oppido modò potiti: præda omnis à perfugis corrupta. Hi postquam murum arietibus feriri, réque suas afflictas vident, aurum, argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vi-

no, & epulis onerati, illâque, & domum, & semet igni corrumpunt, & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum captâ Thalâ legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti præsidium, præfectumque eò mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere; advorsum quem neque imperia magistratum, neque leges valerent: nî id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani jam indè à principio belli Jugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata, semper boni, fidelisque mansere: & cuncta à Bestiâ, Albino, Metelloque imperati navî fecerant. Itaque ab imperatore facilè, quæ petebant, adepti. Emissæ eò cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos, ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse; cæterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus propè in extremâ Africâ, impares magnitudine, pari naturâ: quorum proxima terræ præalta sunt: cætera, uti fors tulit, alta; alta in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, & sævire ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt; ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtis ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modò conversa connubio Numidarum. Legum, cultusque pleraque Sidonica; quæ eò facilius retinebant, quòd procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam inculti vaslique loci erant.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. Eam rem nos locus admonuit. Quâ tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere.

Ager

Ager in medio arenosus, unâ specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret: quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæque, & alteri alteros aliquantùm attriverant; veriti ne mox victos, victorésque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsonem faciunt, uti certo die legati domo profiscerentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturare iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id socordiâne, an casu acciderit, parum cognovi. Cæterum solet in locis illis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia, & nuda gignentium, ventus coortus arenam hmo excitavit, ea magnâ vi agitati, ora, oculósque implere: ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquantò posteriores se esse vident, & ob rem corruptam, domi pœnas metuunt, criminari Carthaginieneses; ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quàm victi abire. Sed cùm Pœni aliam conditionem tantummodo æquam peterent, Græci optionem Carthaginensium faciunt: uti vel illi, quo finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eâdem conditione sese, quem in locum vellent, processuros: Philæni, conditione probatâ, féque vitamque suam reip. condonavere: ita vivi obruti. Carthaginieneses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere: aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha postquam, amissâ Thalâ, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum egit: ac paulatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi, proximos magnis muneribus,

& majoribus promissis ad studium sui perducit; quīs adiutoribus regem aggressus, impellit, ut advorsum Romanos bellum suscipiat. Id eā gratiā facilius, proniusque fuit, quòd Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petitem. Quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediverant, cæci avaritiā, quīs omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas, Maurósque levis ducitur: quòd singuli pro opibus, quisque quàm plurimas uxores, denas alii, alii plures habeant; sed reges eo ampliùs. Ita animus multitudine distrahitur; nullam pro sociā obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide datā, & acceptā, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos injustos, profundā avaritiā, communes omnium hostis esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum, & cum aliis gentibus, lubricinam imperitandi, quīs omnia regna advorsa sint: tum sese, paulò ante Carthaginenses, item regem Persen, pòst, uti quisque opulentissimus videbatur, ita Romanis hostem fore. His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt: quòd ibi Q. Metellus prædam, captivósque & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, captā urbe, operæ pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modò festinabat. Bocchi pacem imminuere: ne, moras agitando, aliud, quàm bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere, neque, uti sæpe, jam victo Jugurthā, consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: cæterum, haud procul ab Cirtā castris munitis, reges opperitur, melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Romā per litteras fit certior, Mario provinciam Numidiam datam. Nam consulem factum antè acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum percussus, neque lacrymas tenere,

nere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant: alii bonum ingenium contumeliâ accensum esse: multi, quòd jam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis satîs cognitum, illum magis honore Marii, quàm injuriâ suâ excruciatum; neque tam anxie laturum fuisse, si adempta provincia alii, quàm Mario traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiâ videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sinè causâ hostis populo Rom. fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiaque conjungendæ, quæ potior bello esset: quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare; omne bellum sumi facile, cæterum, ægerrumè desinere: non in ejusdem potestate initium ejus, & finem esse: incipere cuius etiam ignavo licere; deponi, cum victores velint: proinde sibi, regnòque suo confuleret: neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satîs placidè verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpe ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, uti supra diximus, cupientissimâ plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiâ populis jussit, antea jam infestus nobilitati, tum verò multus, atque ferox instare: singulos modò, modò universos lædere: disцитare, sese consulatum ex victis illis quasi spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere; postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regibus, sociisque accersere; præterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque militiâ paucos famâ cognitos accire, & ambiundo cogerè homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquam advorsus erat, de ullo ne-

gotio negare audebat: cæterum supplementum etiam lætus decreverat: quia, neque plebi militiam volenti putabatur, & Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata: Tanta libido cum Mario eundi plerosque invaserat. Sese quisque prædâ locupletem fore, victorem domum rediturum: alia hujuscemodi animis trahebant: & eos non paulum oratione suâ Marius arrepperat. Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere vult, hortandi causâ simul & nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit, deinde hōc modo disseruit.

Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium à vobis petere, & postquam adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, modicos esse: dein per ignaviam, & superbiam ætatem agere. Sed mihi contrà videtur. Nam, quò universa resp. pluris est quàm consulatus, aut prætura, eò majore curâ illam administrari, quàm hæc peti debere. Neque me fallit, quantum cum maximo beneficio vestro negotii sustineam. Bellum parare, simul & ærario parcere, cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, forisque omnia curare; & ea agere inter invidios, occurrentis, factiones, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquerint, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adfunt: mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est & virtute, & innocentia tutari: Nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse, æquos bonisque favere: quippe benefacta mea reip. procedunt: nobilitatem locum invadendi querere. Quò mihi acrius adnitendum est, uti neque vos capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis à pueritia fui, ut omnis labores, pericula consuecta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea uti, acceptâ mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulacere: mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egî, line facere jam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurthâ jussistis: quam rem

nobilitas

nobilitas ægerrumè tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem vesteris prosapia, ac multarum imaginum, & nullius stipendii; scilicet ut in tantâ re ignarus omnium trepidet, festinet,umat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumque evenit; uti, quem vos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quærat. At ego scio, Quirites qui, postquam consules facti sunt, acta majorum, & Græcorum militaria præcepta legere cæperint; homines præposterii. Nam gerere, quàm fieri, tempore posterius, re, atque usu prius est. Comparete nunc, Quirites, cum illorum superbiâ me hominem novum. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi: quæ illi litteris, ea ego militando didici. Nunc vos existumate, facta, an dicta pluvius sint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam. Mibi fortuna, illis probra obiectantur. Quamquam ego naturam unam, & communem omnium existumo, sed fortissimum quemque generosissimum esse. Ac si jam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, mène, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quàm optimos voluisse? Quod si jure despiciunt me; faciant idem majoribus suis; quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cæpit. Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentie, periculis etiam meis, quoniam per hæc illum cepi. Verùm homines corrupti superbiâ, ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant: ita nos petunt, quasi honestè vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expectant, ignavia voluptatem, & præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleræque oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contrâ est. Nam, quantò vita illorum præclarior, tanto horum sordidia flagitiosior. Et profectò ita se res habet, majorum gloria posteris lumen est; neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego insipiam patior, Quirites. Verùm id, quòd multo præclarins est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quàm iniqui sint. Quod ex alienâ virtute filii arrogant, id mihi ex meâ non concedunt: scilicet quia

quia imagines non habeo, & quia mihi nova nobilitas est : quam certè peperisse melius est, quàm acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cùm omnibus locis me, vósque maledictis lacerent, non placuit reticere, ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem ex animi sententiâ nulla oratio lædere potest. Quippe vera, necesse est bene prædicet : falsam vita, morésque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maximum negotium imposuistis : etiam atque etiam reputate, num id pœnitendum sit. Non possum, fidei causâ, imagines, neque triumphos, aut consulatus majorum meorum ostentare : at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, præterea cicatrices adverso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut illa illis, sed quæ ego plurimis meis laboribus & periculis quæsi vi. Non sunt composita verba mea. Parum id facio. Ipsa se virtus satis ostendit : illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neque litteras Græcas didici ; parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa muliò optuma reip. doctus sum ; hostis ferire, præsidia agitare ; nihil metuere, nisi turpem famam ; hyemen, & æstatem juxtâ pati ; humi requiescere ; eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor : neque illos arde colam, me opulenter ; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque, cùm tute per molliem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est dominum, non imperatorem esse. Hæc, atque talia majores vestri faciundo, seque, rémque publicam celebravere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit, & omnis honores, non ex merito, sed quasi debitos, à vobis repetit. Cæterum homines superbissimi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriam sui præclaram. Virtutem non reliquere ; neque poterant. Ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt ; quia parum scitè con-

vivium

vivium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo. Quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam & ex parente meo, & ex aliis sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quam divitiarum esse; arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum æstuant, id semper faciant: ament, potent; ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in convivis, dediti ventri, & turpissimæ parti corporis: sudorem, pulverem, & alia talia relinquunt nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum non ita est. Nam, ubi se flagitiis dedecoravere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissimè luxuria & ignavia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil efficiunt, reip. innoxie cladis sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi: pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidiâ bonum habete animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt, omnia removistis, avaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis sirenuus, quam felix. Nam magna pars ejus avaritiâ, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris ætas est, adnitimini mecum, & capeffite remp. neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbiâ metus ceperit. Ego met in agmine, in prælio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero; meque, vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profectò, diis juvantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnis bonos reip. subvenire decet. Etenim nemo ignaviâ immortalis factus: neque quisquam parens liberis, ut æterni forent, optavit: magis, uide boni, honestique vitam exigere. Plura dicere, Quirites, si timidis virtutem verba adderent. Nam strenuis abunde dictum puto.

Hujuscemodi oratione habitâ, Marius postquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliisque utilibus navis onerat. Cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea milites

lites scribere, non more majorum, neque ex classibus, sed uti cujusque libido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopiâ bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant, quòd ab eo genere celebratus, auctûsque erat: & homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus, cui neque sua curæ (quippe quæ nulla sunt) & omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquantò majore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugerat, ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed consul, expletis legionibus, cohortibûsque auxiliariis, in agrum fertilem, & prædâ onustum proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein castella, & oppida naturâ & viris parum munita aggreditur: prælia multa, cæterùm alia levia aliis locis facere. Interim novi milites sinè metu pugnæ adesse: videre fugientis capi, aut occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem patriam parentésque, & alia omnia tegi, gloriam, atque divitias quæri. Sic brevi spatio novi veterésque coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, diversi in locos difficiles abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostis invadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu laxiùs licentiùsque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam lætissimis animis excipitur, plebi, patribûsque, postquam invidia decesserat, juxta carus. Sed Marius impigre, prudenterque suorum, & hostiam res pariter attendere; cognoscere quid boni utrîsque, aut contra esset: explorare itinera regum; consilia, & insidias eorum antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque & Gætules, & Jugurtham, ex sociis nostris prædas agentes, sæpe aggressus in itinere fuderat, ipsûmque regem haud procul ab oppido Cirtâ armis exuerat. Quæ postquam gloriofa modò, neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quæ viris, aut loco pro hostibus, & adversum

se opportunissime erant, singulas circumvenire: Ita Jugurtham aut praefidiis nudatum, si ea pateretur aut proelio certaturum. Nam Bocchus nuncios saepe ad eum miserat, velle populi Rom. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaveritne, quò improvisus gravior accederet, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida, castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut praemia ostentando, avertere ab hostibus. Ac primò mediocria gerebat, exillumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abesse, & aliis negotiis intentum accepit; majora, & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti advorsum hostes non mœnibus modò, & armis atque viris, verum etiam multò magis locorum asperitate. Nam praeter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus: quarum vis, sicut omnium ferarum, inopiâ cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciofa, siti magis, quam aliâ re accenditur. Ejus potiundi Marium maxima cupido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magnâ gloriâ ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque; nisi quòd apud Thalam non longè à mœnibus aliquot fontes erant. Capsenses unâ modò atque eâ intrâ oppidum jugi aquâ, cæterâ pluviâ utebantur. Id ibique, & in omni Africâ, quæ procul à mari incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte, & ferinâ carne vescebantur, & neque salem, neque alia gulæ irritamenta quærebant. Cibus illis advorsum famem, & sitim, non lubricini neque luxuriæ erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopiâ tentabatur, quòd Numidæ

dæ pabulo pecoris magis, quàm arvo student, & quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus eâ tempestate: nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copiâ satis providentur exornat: pecus omne, quod superioribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium, & commeatum locaverat, ire jubet: dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanam. Cæterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat: & ex coriis utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus, parare, quæ mox usui forent: denique sexto die, cùm ad flumen ventum est, maxuma vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aquâ modò seque, & jumenta onerare: Dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctemque totam itinere facto confedit; idem proxumâ facit. Dein tertiâ multò ante lucis adventum pervenit in locum tumultuosum, ab Capsâ non ampliùs duùm millium intervallo: ibique, quàm oculatissimè potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit; & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repentè omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere jubet; deinde ipse intentus properè sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovere; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coegere, uti deditionem facerent. Cæterum oppidum incensum. Numidæ puberes interfecti, alii omnes venundati, præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli non avaritiâ, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu facilis, genus hominum mobile, infidum, antè neque

beneficio, neque metu coercitum. Postquam tantam rem Marius sinè ullo suorum incommodo patravit, magnus, & clarus antea, major, atque clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur. Milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis quàm mortalem, timere: postremò focii, atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deserta propter Capsensium miseras, igni corruptit. Luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eâdem asperitate, quâ Capsensium, cæterùm haud secùs difficilem. Namque haud longè à flumine Muluchâ, quod Jugurthæ, Bocchique regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satîs patens, immensùm editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere, atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quòd ibi regis thesauri erant, summâ vi capere intendit: sed ea res fortè, quàm consilio melius gesta. Nam castello virorum, atque armorum satîs magna vis, & frumenti, & fons aquæ; aggeribus, turribusque, & aliis machinationibus locus importunus. Iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. Nam cum eæ paulò processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci: neque inter vineas sinè periculo administrare: optumus quisque cadere, aut fauciari; cæteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitterétne inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, quâ sæpe prospere usus fuerat. Quæ cum multos dies, noctesque æstuans agitaret, fortè quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod advorsum præliantibus

antibus erat, animadvertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum unam, atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paulatim propè ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more humanæ cupidinis ignara visundi, animum voratit. Et fortè in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paululùm modò prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modò, modò eminentibus saxis nîsus Ligus, castelli planitiem perscribit: quòd cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eòdem regreditur, non temere, ut ascenderat, sed tentans omnia, & circumspiciens. Itaque Marium properè adit: acta edocet: hortatur, ab eâ parte, quâ ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promissa ejus cognitum ex præsentibus misit: quorum, uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciavere. Consulîs animus tamen paululùm arrectus. Itaque ex copiâ tubicinum & cornicinum, quinque numero quàm velocissimos delegit, & cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnisque Liguri parere jubet; & ei negotio proximum diem constituit. Sed ubi ex præcepto tempus visum; paratis, compositisque omnibus ad locum pergit. Cæterùm illi, qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumque mutaverant, capite, atque pedibus nudis, uti prospectus, nîsusque per saxa faciliùs foret; super terga gladii, & scuta; verùm ea Numidica, ex coriis, ponderis gratiâ simul & offensa quò leniùs streperent. Igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ vetustate radices eminebant laqueis vincebat, quibus allevati milites faciliùs ascenderent: interdum timodos insolentiâ itineris levare manu: ubi paulò asperior adscensus erat, singulos præ se inermos mittere: dein ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nîsui videbantur, potissimum tentare: ac sæpiùs eadem adscendens, ac descendens, dein statim digredenis, cæteris audaciam addere. Igitur diu, multamque

BELLUM JUGURTHINUM. 101

que fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab eâ parte: quòd omnes, sicut aliis diebus, advorsùm hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quamquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum verò cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine actâ succedere, & simul hostem tormentis, sagittariisq; & funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctesque agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim, Romanis omnibus hostibusque prælio intentis, magnâ vi utrîmque, pro gloriâ atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere: ac primò mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, ut quisque muro proximus erat; postremò cuncti armati inermesque. Quod ubi accidit, eò acriùs Romani instare, fundere, ac pleròsque tantummodo fauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. Sic fortè correcta Marii temeritas, gloriâ ex culpâ invenit. Caterùm, dum ea res geritur, L. Sulla quæstor, cum magno equitatu in castra venit, quod, ut ex Latio, & à sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de naturâ cultûque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optumè, & diligentissumè omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familiâ propè jam extinctâ majorum ignaviâ, litteris Græcis, atque Latinis juxtâ, atque doctissumè eruditus, animo ingenti cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quòd de uxore potuit honestiùs consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia al-

titudo

titudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxumè pecuniæ largitor: atque illi, felicissimo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavere, fortior an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat differere. Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea & ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benignè appellare: multis rogantibus, aliis per se ipse dare, beneficia invitus accipere; sed ea properantiùs, quàm æs mutuum reddere; ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quàm plurimi deberent; joca atque seria cum humillumis agere, in operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod ambitio prava solet, consulis, aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati: plerosque antevenire. Quibus rebus & artibus brevi Mario, militibùsque carissimus factus. At Jugurtha postquam oppidum Capsam, aliòsque locos munitos, & sibi utilis, simul & magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quàm primùm in Numidiam copias adduceret: prælii faciendi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus, ut antea, proximos ejus donis corrumpit: ipsique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magnâ multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hyberna proficiscentem, vix decimâ parte die reliquâ invadunt, rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore, &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contrà Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium adventu cognovit: & ipsi hostes aderant, & priùs quàm exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, antè quàm

quàm signum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prælii, sed catervatim, uti quosque fors congloberat, in nostros incurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant : pars equos ascendere, obviam hostibus ire : pugna latrocinio magis, quàm prælia similis fieri : sinè signis, sinè ordinibus, equites pedites permixti, cædere alios, alios obtruncare : multos contra adversos acerrumè pugnantes ab tergo circumvenire : neque virtus, neque arma satùs tegere : quòd hostes numero plures, & undique circumfusi erant : denique Romani veteres, novique, & ob ea, scientes belli, si quos locus aut casus conjunxerat, orbis facere : atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi hostium vim sustentebant. Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis quam antea demisso animo fuit ; sed cum turmâ suâ, quam ex fortissimis magis, quàm familiarissimis paraverat, vagari passim : ac modò laborantibus suis succurrere : modò hostis, ubi confertissimè obstiterant, invadere : manu consulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. Jàmque dies consumtus erat, cùm tamen barbari nihil remittere ; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acriùs instare. Tum Marius ex copiâ rerum consilium trahit : atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat : alter usui opportunus, quia magnâ parte editus, & præceps, pauca munimenta egebat. Cæterùm apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paulatim, neque minùs hostibus conturbatis, in unum contrahit : dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur ; neque tamen suos longiùs abire sinunt, sed utroque colle multitudine circumdato effusi, confedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more

re suo lætari exsultare, strepere vocibus: & ipsi duces feroces, quòd non fugere, ac pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editionibus locis facilia visu, magnòque hortamento erant. Plurimùm verò Marius imperitià hostiùm confirmatus, quàm maxumum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solèbant, canere: dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paulò antè somno captis, de improvìso vèctigalis, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri, atque Gætuli ignoto atque horribili sonitu repentè excitì, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat: denique omnes fusi, fugatique: arma, & signa militaria pleraque capta: plurèscque eo prælio, quàm omnibus superioribus, interemti. Nam somno, & metu insolito impedita fuga. Dein Marius, uti cœperat, in hyberna profisciscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreverat: neque tamen victorià socors, aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostiùm, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos, in finistrâ parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat: perfugæ, regionum scientissimì, hostiùm iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnis adesse, laudare, increpare merentis. Ipse armatus, intentusque item milites cogebat: neque secus, atque iter faceret, castra munire, excubium in portis cohortis ex legionibus, pro castris equites auxilios mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam diffidentià futuri, quæ imperavisset, quàm uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sanè Marius illòque aliisque temporibus Jugurthini belli,

belli, pudore magis, quàm malo, exercitum coerebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: pars quòd à pueritiâ consuetam duritiam, & alia, quæ cæteri miseras vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen resp. pariter, ac sævissimo imperio, bene, atque decorè gesta. Igitur quarto denique die haud longè ab oppido Cirtâ simul undique speculatores citi sese ostendunt: quâ re hostis adesse intelligitur. Sed quia divorsi redeunt, alius ab aliâ parte, atque omnes idem significabant; consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat, ratus ex omnibus æquè aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quàm maxumè confertis equis, ipsèque aliique Mauros invadunt: cæteri in loco manentes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere, & si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugnâ in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quòd ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit: ibi Latinè (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare: paulò antè Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugnâ, satis impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites acceper. magis atrocitate rei, quàm fide nuncii, terrentur: simulque barbari animos tollere, & in percussos Romanos acrius incedere. Jàmque paulum à fugâ aberant, cum Sulla, profligatis iis, quos advorsum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, & propè jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextrâ, sinistrâ, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque

interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus: sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modò, ac statim concidere; postremò omnia, quàm visus erat, confrata telis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci cònsul, haud dubiè jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quò initio profectus intenderat. Eò post diem quintum, quàm iterum barbari malè pugnaverant, legati à Boccho veniunt; qui regis verbis à Mario petivere duos quàm fidiſsimos ad eum mitteret; velle de suo, & de populi R. commodo cum iis differere. Ille statim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet: qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut avorsum uti flecterent; aut cupidum pacis vehementiùs accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, à Manlio concessum, pauca verba hujuscemodo locutus.

Rex Bocche, magna lætitia nobis est, cùm te talem virum dii monuere, ut aliquando pacem, quàm bellum, malles; neu te optimum cum pessimo omnium Jugurthâ miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, & illum sceleratissimum persequi. Ad hoc. populo R. jam à principio inopi, melius visum, amicos, quàm servos querere; tutiùsque rati, volentibus, quàm coactis imperitare. Tibi verò nulla opportunior amicitia nostrà: primùm quòd procul absumus; in quo offensæ minum, gratia par, ac si propè adessemus: dein, quòd parentes abundè habemus, amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium sari fuit. Atque hoc utinam à principio tibi placuisset: profectò ex P. R. ad hoc tempus multò plura bona accepisses, quàm mala perpeſsus es. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit: cui scilicet placuit & vim & gratiam nostram experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti cœpisti, perge. Multa, atque opportuna habes, quò faciliùs errata officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum admitte, nunquam

quam populum Rom. beneficiis victum esse. Nam, bello quid valeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placidè, & beningè simul, pauca pro delicto suo verba facit; se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse. Nam Numidiæ partem, unde Jugurtham expulerit, jure belli suam factam: eam vastari à Mario, pati nequivisse: præterea, missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. Cæterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. Dein, copiâ factâ, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognitâ legatione Sullæ, & Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruerat. Marius interea, exercitu in hybernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatûs proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas omnis præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando quæ sibi duobus præliis evenerant, seu admonitus ab aliis amiciis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copiâ necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam ipsis permittit. Illi maturè ad hyberna Romanorum proficiscuntur. Dein à Gætulis latronibus in itinere circumventi, spoliatiqûe, pavidi, sinè decore ad Sullam profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant, sed accurate & liberaliter habuit. Quâ re barbari & famam Romanorum avaritiæ falsam, & Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, ut fautor, consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut utilia, aut benevolentia esse credebant, oratione extollunt: dein, Sullâ omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium,

item apud senatum verba facerent, circiter dies XL ibidem opperiantur. Marius postquam infecto negotio, quò intenderat, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illòsque, & Sullam venire jubet, itémque L. Bellienum prætorem Uticâ, præterea omnis undique senatorii ordinis: quibuscum mandata Bocchi cognoscit, in quibus legatis potestas eundi Romam sit; ab consule interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ, & plerisque placuere: pauci ferociùs decernunt, scilicet, ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles semper in advorsa mutantur. Cæterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufone, qui quæstor stipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cætera, tum maxumè benignitatem, & studium Sullæ accepit, Romæque legatis ejus, postquam errasse regem, & Jugurthæ scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur.

S. P. Q. R. beneficii & injuriæ memor esse solet. Cæterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit. Fœdus & amicitia dabuntur, cum meruerit.

Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petivit, ut Sullam ad se mitteret; cujus arbitratu communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorem Balearium: præterea iere sagittarii, & cohors Peligna cum velitaribus armis itineris properandi causâ; neque his secus, atque aliis armis, advorsus tela hostium, quòd ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repentè in campis patentibus cum mille non ampliùs equitibus sese ostendit: qui temere & effusè euntes, Sullæ aliisque omnibus & numerum ampliorem vero & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire; arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & advorsum eos, quos sæpe viderant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, ut erat, quietam nunciant. Volux adveniens quæstor

rem

rem appellat: se à Patre Boccho obviàm illis simul, & præsidio missum. Dein eum & proximum diem sinè metu conjuncti eunt. Pòst, ubi castra locata, & diei vesper erat, repentè Maurus, incerto vultu, pavens, ad Sullam accurrit: dicítque sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse; simul, uti noctu clàm secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat se totiens fuscum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potiùs, quàm proditis quos ducebat, turpi fugâ incertæ, ac forsitan pòst paulò morbo interituræ vitæ parceret. Cæterùm ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium adprobat: ac statim milites cœnatos esse in castris, ignisque quàm creberrimos fieri, dein primâ vigiliâ silentio egredi jubet. Jámque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, cùm equites Mauri nunciant, Jugurtham, circiter duùm millium intervallo, ante eos confedissee. Quod postquam auditum est, tum verò ingens metus nostros invadit, credere se proditos à Voluce & insidiis circumventos. Ac fuere qui dicerent manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem existimabat, tamen ab injuriâ Maurum prohibet; suos hortatur, uti fortem animum gererent: sæpe antè paucis strenuis advorsus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prælio minùs pepercissent, tantò tutiores fore, nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, & in maximo omnium metu nudum & cæcum corpus ad hostis vortere. Dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maximum obtestatus, uti sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ: cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Cæterùm, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes, opesque ejus ex patre suo penderent, crederet illum nihil palàm ausurum, cùm ipse

filius testis adesset. Quare optimum factum videri, per media ejus castra palàm transire; sese vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sullâ iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improvîso accesserant, dubio atque hæsitante Jugurthâ, incolumis transeunt. Dein paucis diebus, quò ire intenderant, perventum est. Ibi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, præmissus ab Jugurthâ, postquam Sullam accitum audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, cæterum materno genere impar, (nam pater ejus ex concubinâ ortus erat) Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque, quem Bocchus fidum esse Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Rom. vellet: Colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret; consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret; quò res communis licentiùs geretur: nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punicâ fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis attinuisse: multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem advorsum nos, metum pro nobis suasse. Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum; cætera occultè, nullo, aut quàm paucissimis præsentibus: simul edocet quæ sibi responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi; dicit se missum à consule venisse quæsitum ab eo, pacem an bellum agiturus foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum. Dein ambo in castra sua digressi. Sed ubi plerumque noctis processit, Sulla à Boccho occultè accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius, sanctus vir, ex sententia ambobus jurat: ac statim rex sic incipit:

Numquam

BELLUM JUGURTHINUM. III

Numquam ego ratus sum fore, uti rex maximus in hac terrâ, & omnium, quos novi, opulentissimus, privato homini gratiam deberem. Et hocule, Sulla, ante te cognitum multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui. Id imminutum, quod cæteri dolere solent, ego lætor. Fuerit mihi pretium, eguisse aliquando tuæ amicitiae; quâ apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo lubet, sume, utere: & quoad vires, numquam tibi redditam gratiam putaveris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra voles. Nam, ut ego existumo, regem armis, quàm munificentiam, vinci, minus flagitiosum. Cæterum de rep. vestrâ, cujus curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Rom. neque feci, neque factum unquam volui: finis meos adversum armatos armis tutus sum. Id omitto: quando vobis ita placet, gerite, uti vultis, cum Jugurthâ bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar; neque id intrare Jugurtham sinam. Præterea, si quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.

Ad ea Sulla pro se breviter, & modicè; de pace, & de communibus rebus multis differuit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, senatum & populum Rom. quoniam armis amplius valuissent, non in gratiâ habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quàm suâ, retulisse videretur; id adeo in promptu esse, quoniam copiam Jugurthæ haberet: quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram. Rex primum negitare: cognitionem, affinitatem, præterea fœdus intervenisse: ad hoc metuere, ne fluxâ fide usus popularium animos averteret: quis & Jugurtha carus, & Romani invisi essent. Denique sæpius fatigatus, lenitur, & ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Cæterum ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissimus, quæ utilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur. At rex postero die Asparem,

Jugurthæ legatum, appellat: dicítque sibi per Dabarem ex Sullâ cognitum, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquiret. Ille lætus in castra Jugurthæ proficiscitur. Dein ab illo cuncta edoctus properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parùm fidere: sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam frustra fuisse. Cæterùm Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, daret operam, ut unà ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet: cùm talem visum in potestate habuisset, tum fore, uti jussu S. P. Q. R. fœdus fieret; neque hominem nobilem non suâ ignaviâ, sed ob rempub. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem promisit. Cæterùm dolo, an verè cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates uti vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi advorsæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modò, modò Jugurthæ legatum appellare: benignè habere: idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte eâ, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutatâ voluntate, remotis cæteris dicitur secum ipse multum agitavisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius, quæ scilicet, tacente ipso, occulta pectoris, oris immutatione patefecisse. Tamen postremo Sullam accersi jubet; & ex illius sententiâ Numidæ insidias tendit. Deinde ubi dies advenit, & ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obviis, honoris causâ, procedit in tumultum facillimum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, uti dictum erat, accedit: ac statim signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Cæteri obruncati: Jugurtha Sullæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus advorsum Gallos

Gal
mal
Illiq
sic
Gal
quar
Rom
sul
isqu
Ex
eran

BELLUM JUGURTHINUM. 113

Gallos ab ducibus nostris Q. Cæpione, & M. Manlio malè pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique, & indè usque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloriâ certari. Sed postquam bellum in Numidiâ confectum, & Jugurtham Romam victum adduci nunciatum est, Marius consul absens factus est; & ei decreta provincia Gallia: isque Kalendis Januar. magnâ gloriâ consul triumphavit. Ex eâ tempestate spes, atque opes civitatis in illo fuæ erant.

C. SALLUSTII CRISPI
HISTORIARUM
FRAGMENTA.
LIBER PRIMUS.

RES populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac
deinde militiæ & domi gestas composui. *Dona-
tus & Pomp. Messalinus.*

Cato Romani generis disertissimus multa paucis ab-
solvit. *Serv. & Acron.*

Fannius verè. *Victorinus.*

Nos in tantâ doctissimorum hominum copiâ. *Servius.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit à
vero. *Aruftianus.*

Nobis primæ diffensiones vitio humani ingenii eve-
nere: quod inquires, atque indomitum, semper in certa-
mine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Prisc.*

Nam à primordio urbis ad bellum Persi Macedoni-
cum. *Idem.*

Res Romana plurimùm imperio valuit, Ser. Sulpi-
cio & M. Marcello Coss. omni Galliâ cis Rhenum,
atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quæ
à paludibus invia fuit, perdomitâ. Optumis autem mo-
ribus,

ribus, & maximâ concordîâ egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginienſe. *Victorinus & Auguſtinus.*

At diſcordia, & avaritia, atque ambitio, & cætera ſecundis rebus oriri ſueta mala, poſt Carthaginis exſcidium maxumè aucta ſunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas diſceſſio plebis à patribus, aliaèque diſſenſiones domi fuere jam inde à principio: neque ampliùs, quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum grave cum Etruriâ poſitum eſt, æquo & modoſto jure agitatum: dein ſervili imperio patres plebem exercere; de vitâ atque tergo, regio more conſulere; agro pellere, & cæteris expertibus, ſoli in imperio agere. Quibus ſævitiis, & maxumè ſcœnoris onere oppreſſa plebes, cùm aſſiduïs bellis tributum ſimul & militiam toleraret, armata montem ſacrum atque Aventinum inſedit; Tumque Trib. pl. & alia ſibi jura paravit: Diſcordiarum & certaminis utrimque finis fuit ſecundum bellum Punicum. *Auguſtinus.*

Poſtquam, remoto metu Punico, ſimultates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, ſeditiones, & ad poſtremum bella civilia orta ſunt: dum pauci potentes, quorum in gratiâ plerique conceſſerant, ſub honeſto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant, bonique & mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, ſed uti quiſque locupletiffimus, & injuriâ validior, quia præſentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paulatim, ut antea, ſed torrentis modo præcipitati: aded juvenus luxu atque avaritiâ corrupta eſt, uti meritò dicatur, genitos eſſe, qui neque ipſi habere poſſent res familiares, neque alios pati. *Agellius & Auguſtinus.*

Igitur venditis proſcriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

In bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiemſalem in regnum reſtituentis. *Idem.*

Maxumèque ferocia regis Michridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Aru. anus.*

Quin lenones & vinarii lanique, quorum præterea vulgus in dies usum habet, precio compositi. *Carisius.*

Genus armis ferox, & servitii insolitum. *Arufianus.*

*M. Æmilii Lepidi Cos. ad P. R. oratio
contra Sullam.*

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus per cæteras gentis maximi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt advorsus tyrannidem L. Sullæ: ne aut ipsi, nefanda quæ æstumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini: præsertim cum illi spes omnis in scelere atque perfidiâ sit: neque se aliter tutum putet, quàm si pejor atque intestabilior metu vestro fuerit, quò captivis libertatis curam miseria eximat: aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quàm in ulciscendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, non minùs optimis majorum exemplis, nequeo satis mirari, dominationis in vos, servitium suum mercedem dant, & utrumque per injuriam malunt, quàm optimo jure liberè agere: præclara Brutorum atque Æmiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvertunda. Nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defensum est aliud, quàm libertas, & suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque consulis, & aliorum principum, quos fortuna belli consumserat, satiatos; sed tum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex irâ vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit; quîs priùs injuria quàm vita certa esset: pravissimèque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuit; dum vos, metu gravioris servitii, à repetundâ libertate terremini. Agendum atque obviàm eundum est, Quirites; ne spolia vestra penes illum fiat: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; nisi fortè speratis, per tardiora jam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per
scelus

scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eò processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta existimet. Itaque illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quàm laborem cum honoribus, capecebant, nulla sunt. Hâc tempestate serviundum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciendus, Quirites. Nam quid ultrâ? quæve humana superant; aut divina impolluta sunt? Populus Romanus paulò antè gentium moderator, exutus imperio, gloriâ, jure, agitando inops, despectûque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latii magna vis, civitate pro multis, & egregiis factis, à vobis datâ, per unum prohibentur: & plebis innoxiae patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum, denique necis civium, & vitæ licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quàm solvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem naturâ vel ferro septis statuit: neque quiscquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verùm ego seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi, satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, & scriba Cornelius, athena bene parata prodegerint: nisi approbaveritis omnis proscriptiones innoxiorum ob divitias; cruciatus virorum illustrium; vastam urbem fugâ, & cædibus; bona civium miserorum, quasi Cimbricam prædam, venum, aut dono datam. At objectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum: quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si rectè faceremus. Atque illa quæ tum formidine mercatus sum, precio soluto, jure, dominis tamen restituo: neque pati consilium est, ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ, rabie contracta, toleravimus, manus conferentes inter se Romanos exercitus

citus, & arma ab externis in nosmet versa. Scelerum
 & contumeliarum omnium finis fit. Quorum adeo
 Sullam non poenitet, ut & facta in gloriâ numeret, &
 si liceat, avidius fecerit. Neque jam, quid existime-
 tis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor: ne,
 alius alium principem expectantes, antè capiamini,
 non opibus ejus, quæ sutes & corruptæ sunt, sed ves-
 trâ socordiâ, quàm captum ire licet; & quàm audeat,
 tam videri felicem. Nam præter satellites commac-
 ulatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mu-
 tata præter victoriam? scilicet milites: quorum san-
 guine, Tarrulæ, Scyrroque, pessumis servorum, divi-
 tiæ partæ sunt. An, quibus prælatus in magistrati-
 bus capiendis Fusidius, ancilla turpis, honorum om-
 nium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi
 fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera
 & labores, nihil præter tyrannum quæsitum est. Nisi
 fortè tribuniciam potestatem eversum profecti sunt
 per arma conditam à majoribus suis: utique jura &
 judicia sibimet extorquerent: egregiâ scilicet mer-
 cede, cùm relegati in paludes & silvam, contumeli-
 am atque invidiam suam, præmia penes paucos in-
 telligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis
 incedit? quia secundæ res mirè sunt vitiis obtentui;
 quibus labefactatis, quàm formidatus antea est, tam
 contemnetur: nisi fortè specie concordia & pacis,
 quæ sceleri & parricidio suo nomina indidit. Neque
 aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat
 expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima, jus,
 judiciûque omnium rerum penes se, quod populi
 Romani fuit. Quæ, si vobis pax, & concordia intelli-
 guntur, maxuma turbamenta reip. atque exitia proba-
 te: annuite legibus impositis: accipite otium cum ser-
 vitio: & tradite exemplum posteris ad populum Ro-
 manum suimet sanguinis cæde circumveniendum. Mi-
 hi, quamquam per hoc summum imperium fati quæ-
 situm erat nomini majorum, dignitati, atque etiam
 præsidio; tamen non fuit consilium privatas opes fa-
 cere; potiôrque visa est periculosa libertas quieto
 servitio.

servitio. Quæ si probatis, adeste Quirites; &, bene juvantibus diis, M. Æmilium Consulem ducem & autorem sequimini ad recipiendam libertatem.

Tunc verò & posci, dum cæteri ejusdem causâ ducem senatûs rati, maximo gaudio bellum irritare. *Nomius, irritare, provocare.*

Curionem quæsit, ut adolescentior, & populi suffragiis integer, ætati concederet Mamerci. *Priscianus lib. x.*

Philippus, qui ætate & consilio cæteros anteibat. *Servius l. ix.*

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maximè vellem, P. C. remp. quietam esse, aut in periculis à promptissimo quoque defendi: denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contrà, seditionibus omnia turbata sunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. Postremò, quæ pessimi & stultissimi decrevere, ea bonis & sapientibus faciunda sunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi fortè cui pacem præstare, & bellum pati consilium est. Prò dii boni, qui hanc urbem, omisâ curâ, adhuc regitis; M. Æmilius omnium flagitiosorum postremus, qui pejor an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimundæ libertatis habet, & se è contempto metuendum effecit: vos mustantes, & retractantes, verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magis quàm defenditis; neque intelligitis molli-tiâ decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure: quoniam ex rapinis, consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis? at scilicet, ii, qui ad postremum usque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujusmodi decreverunt, gratiam ab eo peperere. Imò despecti & indigni repub. habiti, prædæ loco æstuantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem à principio, cùm Etruriam conjurare, proscrip-

tos accersiri, largitionibus rempubl. lacerari videbam, maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. Cæterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum videbant; cum privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocina quærendo, consilium publicum corruerunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus, & pauci sicariis; quorum nemo non diurnâ mercede vitam mutaverit: nunc est proconsul cum imperio, non emto, sed dato à vobis, cum legatis adhuc jure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi; flagrantes inopiâ & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies in seditionibus; in pace, turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ferunt, Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii, Damasippique, nunc Lepidi satellites. Præterea Etruria, atque omnes reliquæ belli arrestæ: Hispaniæ armis sollicitatæ: Mithridates in latere vestigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. Quod ego vos oro, atque obsecro P. C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An expectatis, dum exercitu rursus admoto, ferro, atque flammâ urbem invadat? quod multò propius est ab eo, quo agitatur, statu, quàm ex pace & concordia ad arma civilia: quæ ille adversum divina & humana omnia cepit, non pro suâ, aut quorum simulat, injuriâ, sed legum ac libertatis subvertendæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilii, inquires; hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum, luxu atque licentiâ carendum videt, atque interim abutitur vestrà socordia. Neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat,

gat, sed prohibere ne conari quidem. Et quæso consideratè quàm conversa rerum natura sit. Antea malum publicum, occultè; auxilia palàm instruebantur, & eo boni malos facilè anteibant: nunc pax & concordia disturbantur palàm; defenduntur occultè. Quibus illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid expectatis? nisi fortè pudet, aut piget rectè facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait, sua cuique reddi, & aliena tenet: belli jura rescindi, cum ipse armis cogat: civitatem confirmari, qui ademptam negat: concordia gratiâ plebi tribuniciam potestatem restitui, ex quâ omnes discordia accensæ. Pessume omnium, atque impudentissime, tibine egestas civium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostrî proditor, istis infidus, hostis omnium honorum. Ut te neque hominum, neque deorum pudet, quos perfidiâ aut perjurio violâsti? Qui, quando talis es, maneat in sententiâ, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquier ipse, nos in solitudine retineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque dii penates civem patiuntur. Perge, quâ cœpisti; ut quàm maturum merita invenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando remp. intutam patiemini, & verbis arma tentabitis? Delectus advorsum vos habiti: pecuniæ publicæ, & privatim extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubricine leges imperantur: cum interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto, mehercule, avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelliget se metu magis, quàm æquo & bono sustentatum. Nam qui turbas, & cædem civium odisse ait, & ob id, armato Lepido, vos inermes retinet, quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut obliiti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu, decus, atque ordines omnes interierunt, nihilominus vos, atque

que conjuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis; quid auxilio Catuli; quin is & alii boni remp. frustra curant. Agite, uti lubet; parate vobis Cethogi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt, & rursus adversum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent; decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, & ad hoc, coloniae veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur. Jam illa, quae collecta sunt, socordia nostra dilabentur. Quare ita censeo; quoniam Lepidus exercitum privato consilio, paratum cum pessumis, & hostibus reip. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsole, & cæteris quibus imperium est, urbi praesidio sint: operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Uti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus maturum proficiscerentur. *Carisius l. 11.*

M. Lepido cum omnibus copiis Italiâ pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius. Marius victorinus in Ciceronem.*

Obviâ ire, & commori hostibus. *Arusianus Messus.*

Lepidus poenitens consilii. *Caris. l. 111.*

Sic verò quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus aut linguâ competere. *Nonius: Competere, rei cujusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus obsidium cepit per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispaniâ cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit. *Pris. l. I. x. Arcessivit, inquit, & laceessivit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Caris. l. I. aliter pro aliâs.*

Genus rarò egressa finis suos. *Serv. ad lib. xi. Æneid. Arusian Messus.*

Nisi cum ira belli defenuisset. *Pris. l. x.*

Matura-

Maturaverunt exercitum Dyrrachium cogere. *Arusianus Messus.*

Illò profectus, vicos, castellâque incendere, & fugâ cultorum deserta, igni vastare: neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ.
Non. Ser. v. ad xi. Æneidos.

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus Messus.*

Infanum aliter suâ sententiâ, atque aliarum mulierum.
Caris. l. i. aliter pro aliâs.

Solis viis. *Donatus Phorm. act. v. scen. viii.*

Jussu Metelli cornicenes occanuerunt, *Priscianus lib. x. Servius 12. Georg. Virg. Diom. lib. i. cap. iv.*

Nexuit Catenæ modo. *Pris. l. x.*

Doctus militiam. *Arusian. Messus.*

Neque se recipere, aut instruere prælio quivere.
Prisc. lib. x.

Equi sinè rectore exterriti, aut saucii consternantur.
Idem l. iv.

Occupatûsque collis editissimus apud Hilerdam, & cum multâ operâ circumdata. *Priscianus l. v.*

At indè nullâ munitionis, aut requie morâ, processit ad oppidum. *Priscianis lib. xviii. requie pro requiei.*

Agreste. *Caris. l. i.*

Ardobat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victor. de invent. Cic. l. i.*

* Et ponere validam urbem multos dies restantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritaniâ, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivâque celeritate, vitare prælium in transgressu conatus est. *Agellius l. 10. c. 26. Nonius Marcellus.*

Transgressos omnis, recipit mons Ballera, præceptus à Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum aliæ paululûm progressæ, nimio simul & incerto onere, cùm pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum

Locum editiorem, quàm victoribus decebat, capit.
Serv. viii. Æneidos. Arusian. Messus.

Et mox Fufidius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantis vadum, cuncta hosti quàm suis opportuniore videt. *Nonius.*

Cùm Sertorius neque erumperet, tam levi copiâ navibus fugam maturabat. *Serv. Fuldanus. Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arusianus.*

Itaque Servilius ægrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Priscian. Non.*

Ad Olympum atque Phaselida. *Prisc.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Lete oppidum, cui nomen oblivionis condiderant. *Idem Serv. ad i. Æneidos.*

Repulsus à Lete oppido. *Idem. Prisc.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Præneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam à bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calorum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum astollitur. *Nonius Serv.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Prisc. l. xv.*

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxumè. *Caris.*

Rumore primo. *Caris.*

Idem fecere Octavius & Q. Cæpio finè gravi cujusquam expectatione, neque sanè ambitu publici. *Serv. ad l. iv. Æneid. Ambire significat & rogare. Sallustius in Jugurthâ: Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur & ambio illum, pro rege, &c.*

Cùm aræ & alia diis sacrata, supplicum sanguine foedarentur. *Idem.*

Postremò

Postremò ipsos colonos per miseras & incerta huma-
nì generis orare. *Idem ad illud xi. Æneidos.*

— per eversa genitor fumantia Trojæ

Exscidia obtestor.

Ea paucis, quibus peritia & verum ingenium est,
abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus, vera est æstimanda,
Idem ad xii. Æneidos.

FRAGMENTA

LIBRI SECUNDI

HISTORIARUM.

SARDINIA in Africo mari facie vestigiū humani,
in orientem, quàm in occidentem latior promi-
net. *Agellius lib. viii. cap. xviii. Non. Faciem*
totius corporis formam, ὁμοιωπον, id est, os, posuit antiqui-
tas prudens; ut ab aspectu species, & à fingendo figurâ,
ita à facturâ corporis facies. Isidorus.

Inde Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri super-
jectis fluctibus circumlavit. *Nonius, lavit, pro lavat.*

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem feren-
tem ex composito trib. pl. C. Herennius porhibuerat.
Notat Agell. l. x. c. xx. Sallustium proprietatis in verbis
resistentissimum consuetudini concessisse, & privilegium, quod
de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appel-
lâsse.

Nam procul & diversis ex regionibus. *Carisus. Asper,*
procul, inquit, est è loco.

Obviàm

Obviàm fuere. *Carisus ibidem. Asper, ait, vetustè obviàm fuere, adverbio quàm nomine uti maluit.*

Urbe, patriâque extorres. *Messus.*

Genus militum fuetum à pueritiâ latrociniiis. *Idem.*

Inter læva mœnium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Prisc. l. v. & vi. Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiduciâ, quàm argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Phorm. act. 1. sc. 111. & Hecyr. act. iv. sc. iv. Nonius. Fiducia est audacia. Servius.*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnae suos. *Arusianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedoniâ C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit. *Nonius, dicere, est promittere.*

Pòst, ubi fiduciâ nimius. *Arusianus.*

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corfa nomine Ligus mulier. *Prisc. lib. vi.*

Nam quædam Corfa nomine Ligus mulier, cùm taurum ex grege, quem prope littora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum à cæteris degredientem usque ad insulam navigio profecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eò profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt. *Isidor. l. 14. c. 6.*

Ne illa tauro parata sint. *Donatus actu iv. scena 11. Andriæ.*

Dædalum ex Siciliâ profectum, cùm Minois fugere iram, atque opes. *Priscianus l. vi. Servius.*

Quem ex Mauritaniâ rex Leptasta prodicionis infamulatum cum custodibus miserat. *Priscianus lib. 1.*

Quos advorsum multi ex Bithiniâ volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus l. x.*

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carifus, l. 11.*

Argentum mutuum arcessivit. *Prisc. l. x.*

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Prisc. l. vi.*

Nisi quâ flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem Ibidem.*

Frugum, pabulique lætus ager. *Arusianus. Servius. l. 1. Æneidos.*

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissimos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Phorm. act. 1. sc. 11.*

Noctu, diuque stationes, & vigilias tentare. *Carifus, l. 11.*

At Lucullum regis curâ machinata fames brevî fatigabat. Multique commeatus interierant infidiis latronum. *Prisc. l. vii. & Nonius.*

Namque primum Jasonem novo itinere maris Æetæ hospitis domum violasse. *Prisc. lib. viii.*

Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gaddir habent. *Prisc. l. v.*

Neque subsidiis, uti soluerat, compositis. *Prisc. l. x. Soluerat autem est solitus fuerat.*

Neque inermos ex prælio viros quemquam agnoturum. *Idem ibidem.*

Eâ continentia vir gravis, & nullâ arte cuiquam inferior. *Arusian. Non. in Cravis.*

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum. *Arusian.*

• Et Pœni ferunt adversus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium appellabant. *Prisc. lib. vi.*

Audaciter. *Idem xv.*

Ibi Fimbrianâ seditione, qui regi per obsequelam orationis, & maxumè odium Sullæ, graves, carique erant. *Nonius: Obsequium neut. genere, obsequela fœm.*

Mœnibus deturbat. *Non Deturbare.*

E muris

E muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc, rumoribus advorsa in pravitatem; secundam casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpabant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus: magnâ gloriâ concurrentium undique, virile & muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur; cum quæstor C. Urbinus, alique, cognitâ voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulae & insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrimi. Præterea cum sedenti transfennâ demissum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti, ture quasi Deo supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæsitissimæ: neque per omnem modò provinciam, sed trans maria, ex Mauritaniâ volucrum, & ferarum incognita ante plura genera. Quibus rebus aliquantam partem gloriæ demiserat, maxumè apud veteres & sanctos viros, superba illa, gravia, indigna R. imperio existimantes. *Macrob. Satur. l. III. c. XIII. Nonius Sospater l. I.*

Ruuntque pars magna suismet, aut proxumorum telis, cæteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & prælium accendere, adè ut Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Id.*

Avidisque ita promissisque ducibus, uti Metellus ictu tragulæ sauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Don. act. v. sc. II. Andr.*

Primò incidit fortè per noctem in renunculo piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actuaria navigia: *Idem, in Piraticæ naviculae.*

Omnia sacra corpora in ratem imposuisse. *Africanus.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum quin in flumine ruebant, necabantur. *Donatus. Adelph. act. III. sc. II.*

Circum-

Circumventi dextrâ, unde ferrum erat, saxa aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in ulteriore provincia. *Donatus ad Phorm. act. I. sc. IV.*

Immane quantum animi exarsere. *Non. nomen possum pro Adverbio.*

At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Serv. Fuldanus.*

F R A G M E N T A

L I B R I T E R T I I

H I S T O R I A R U M.

EXAUDIRIQUE sonus Bacchanaliorum. *Macr. l. I. c. IV. Saturn. Non.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capeffunt: namque alii fiduciâ gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi; alij globis eruptionem tentavere. *Prisc. l. x. Non.*

Unus constitit in agro Lucano gnarus loci, nomine Publipor. *Idem l. IV. Probus Catholicis.*

Malè jam assuetum ad omnis vis controversiarum. *Prisc. l. VI.*

Conjuratione claudit. *Idem. l. x.*

Quasi par in oppido festinatio, ingens terror erat ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis adverso æstu maris. *Non. in Mador.*

Equis & armis decoribus cultus. *Priscianus. l. VI.*

Dedecores, inultique terga ab hostibus cædebantur.
Idem.

Contrà ille calvi ratus quærebat num somnio The-
 faurus portenderetur. *Idem l. VIII. Non. in Calvitur.*
 Parte consumptâ, reliqua cadaverum ad diuturnitatem
 usum fallerent. *Prisc. l. x.*

Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.

Si advorsus vos, patriamque & deos penates, to-
 tiens labores & pericula suscepissem, quotiens à primâ
 adolescentiâ ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vo-
 bis salus quæsita est, nihil ampliùs in absentem me
 statuissetis, quàm adhuc agitis, P. C. quem contra æta-
 tem projectum ad bellum sævissimum, cum exercitu op-
 tumè merito, quantum est in vobis, fame, miserrumâ om-
 nium morte, confecistis. Hâc in spe populus R. liberos
 suos ad bellum misit? Hæc sunt præmia pro vulneribus,
 & totiens ob remp. fuso sanguine? fessus scribundo, mit-
 tundoque legatos, omnis opis & spes privatas meas con-
 sumpsi: cùm interim à vobis per triennium vix annuus
 sumtus datus est. Per deos immortalis utrum censetis,
 me vicem ærarii præstare, an exercitum sinè frumento &
 stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bel-
 lum majore studio quàm consilio profectum: quippe qui
 nomine modò Imperii à vobis accepto, diebus quadra-
 ginta exercitum paravi: hostisq; in cervicibus jam Ita-
 liæ agentis ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas
 iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci.
 Recepi Galliam, Pyrenæum, Laletaniam, Ilergetum: &
 primum impetum Sertoriivictoris, novis quidem militibus,
 & multò paucioribus sustinui: hyememque in castris inter
 sævissimos hostis, non per oppida, neque ex ambitione
 meâs egi. Quid dein prælia, aut expeditiones hybernas,
 oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plùs
 valent quàm verba. Castra hostium apud Sueronem capta,
 & prælium apud flumen Durium, & dux hostium C. He-
 rennius cum urbe Valentia, & exercitu deleti, satîs clara
 vobis

vobis sunt, pro quis, ô grati patres, egestatem, & famem redditis. Itaque meo & hostium exercitui par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvertatis: neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritimas civitates, quæ ultro nobis sumtui, onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: & nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modò, verum etiam fidem consumsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredietur.

Namque his, præter solita vitiosis magistratibus, cùm per omnem provinciam infœcunditate biennii proximi grave pretium fructibus esset. *Non Græve, multum.*

Hi saltibus occupatis tum externorum agros invasere: frumentique ex inopiâ gravi satias facta. *Idem satias pro satietas.*

Neque jam sustineri poterat immensum aucto mari, & vento gliscenti. *Idem, Gliscit est congelascit, colligitur, ignoscit, crescit.*

At tum maxumè, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissimum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem. Munia, Officia.*

Et fortè in navigando cohors una, grandi faselo vecta, à cæteris deerravit, marique placido à duobus prædonum myoparonibus circumventa. *Idem. in voce Faselus, & Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem senatus magnâ industriâ perquirebat, cùm per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem, & Carisus lib. 1.*

Duos quàm maximos utres levi tabulæ subjecit: quâ super omni corpore quietus, invicem tractu pedis quasi gubernator existeret; eâ inter molem, atque insulam

mari, vitabundus classem hostium, ad oppidum pervenit.
Idem.

Nam qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis navium, aut vulnerati à suis, aut afflicti alveis undarum vi, multato scèdè corpore, postremò tamen periire.
Idem, & Arufianus Messus.

Nam tertia tunc erat, & sublima nebula cælum obscurabàt. *Non.*

Illum nautis forum. *Idem.*

Oratio Macri Lacinii tribuni plebis ad plebem.

Si, Quirites, parùm existumaretis, quid inter jus à majoribus relictum vobis, & hoc à Sullâ paratum servitium interesset, multis mihi differendum fuisset, docendúmque, quas ob injurias, & quotiens à patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui tribunos plebis. Nunc hortari modò reliquum est, & ire primùm viâ, quâ capeffundam arbitror libertatem. Neque me præterit quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratûs, pellere dominatione incipiam; quantòque tutius factio noxiorum agat, quàm soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis advorsa pro libertate potiora esse forti viro, quàm omnino non certavisse. Quamquam omnes alii creati pro jure vestro vim cunctam, & imperia sua gratiâ, aut spe, aut præmiis in vos convortere: meliùsque habent, mercede delinquere, quàm gratis rectè facere. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, & arcem habent ex spoliis vestris: cùm interim, more pecorum vos multitudo singulis habendos, fruendósque præbetis, exsuti omnibus, quæ majores reliquere: nisi quia vosmet ipsi per suffragia uti præfides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illuc omnes: & mox, si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. Raris enim animus est ad ea quæ placent defendenda. Cæteri validiorum

lidiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordésque pertinuere? nisi fortè C. Cotta ex factione media consul, aliter quàm metu jura quædam tribunis pleb. restituit; & quamquam L. Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis circumventus erat, tamen priùs illi invidiam metuere, quàm vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sullâ mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longè sævior Catulus. Tumultus intercessit Bruto, & Æmilio Mamerco Coss. dein C. Curio ad exitium usque infontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! quæ profectò incassum agerentur, si, priùs quàm vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cùm his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cætera ex licentiâ, aut odio, aut avaritiâ in tempus arserunt. Permaneat una res modò, quæ utrimque quæsitâ est, & erepta in posterum, vis tribunicia, telum à majoribus libertati paratum. Quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvertatis; neu nomina rerum ad ignaviam mutant, otium pro servitio appelletis, quo jam ipso frui, si vera & honesta flagitium superaverit, non est conditio: fuisset, si omnino quiêsetis. Nunc animum advortite: &, nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior est, artiùs habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrùm subjecerit. Primum omnium omitendum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Dein, ne vos ad virilia illa vocem, quò tribunis plebei mandando patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravere: quamvis Quirites, in vobis sit, uti quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certè possitis. Jovem aut alium quem deum consultorem

expectatis? magna illa consulum imperia & patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis, Quirites: ultróque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem capiat: neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens jure gentium res repeto: &, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem, tantummodo ne ampliùs sanguinem vestrum præbeatis, censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis. Absit periculum & labos, quibus nulla pars fructus est; nisi fortè repentinâ istâ frumentariâ lege munia vestra pensantur. Quâ tamen quinis modiis libertatem omnium æstumavere, qui profectò non ampliùs possunt alimentis carceris. Namque ut illis exiguitate mors prohibetur; senescunt vires: sic neque absolvit curâ familiari tam parva res: & ignavissimi quique tenuissimâ spe frustrantur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii precium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi, & vestrarum rerum ultro injuriâ gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur. Cavendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delinimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum ubi pertinuere, sublatum in cervices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, uti se ferunt, libertatis, tot viros sinè uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quàm illis dominationis socium; auctoremque in primis fore tribuniciæ potestatis. Verùm, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit. Verùm occupavit vos nescio quæ torpedò, quia neque gloriâ movemini, neque flagitio: cunctaque præsentì ignaviâ mutastis: abundè

libertatem

libertatem rati, quia tergis abstinetur, & huc ire licet atque illuc, munere ditium dominorum. Atque hæc eadem non sunt agrestibus; sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, & vincitur à paucis: plebes quod cunque accidit, pro victa est; & in dies magis erit: si quidem majore curâ dominationem illi retinuerint, quàm vos repetiveritis libertatem.

Post quam egressus angustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut sustinere corpora plerique nequeunt, fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem, & Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasque. *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices infidiæ per idoneos saltus positæ erant: prima, quæ forte venientes exciperet. *Servius.*

Ingens ipse virium atque animi. *Arusianus.*

Locum nullum nisi in quo armati institissent. *Idem.*

At Oppius postquam orans nihil proficiebat, timore veste tectum pugionem expedire conatus, à Cotta, Volsciisque impeditur. *Non. Pugio est brevis gladius.*

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius à primâ adolescentiâ, fermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusian.*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustra tentatum est, fociordiùs ire milites occipere, non aptis armis, ut in principio, & laxiore agmine. *Non.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibuscum optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensum, postquam ex sarcinis paludamenta aditari, & delectæ cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem & patres
convenisset, coràm se daturum operam. *Prisc. l. xvi.*

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuúsque
curis, nisi instantibus. *Idem.*

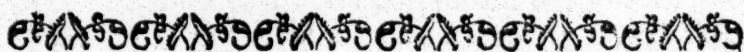
Muros successerant. *Idem.*

Saxáque ingentia, & axe vinctæ trabes per pronum
incitabantur, axibúsque eminebant in modum ericii mi-
litaris veruta binum pedum. *Non. Serv.*

Octavium mitem, & captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, super
eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis; in
summo Antonius, in infrà, scriba Sertorii Versius; &
alter scriba Mæcenus in imo, medius inter Tarquitium,
& dominum Perpennam. *Non. Serv.*

Quarum unam epistolam fortè cum servo nacti præ-
datores Valeriani scorpione in castra misere. *Nonius.*

F R A G M E N T A LIBRI QUARTI HISTORIARUM.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus,
cui cognomentum Clodiano fuit, per incertum
stolidior, an vanior, legem de pecuniâ, quam
Sulla emtoribus bonorum remiserat, exigundâ, promul-
gavit. *Agellius l. xviii. cap. iv.*

Omnes, quibus ætas senectæ corpore, animus milita-
ris erat. *Prisc. l. ix. & x.*

Dein lenitâ jam irâ, postero die liberalibus verbis
permulcti sunt. *Idem. l. ix.*

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem ibidem.*
Igitur

Igitur legiones pridie in monte positas arcessivit.
Idem. l. x.

Anxius animi, atque incertus. *Arusian.*

Magnam exorsus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi est. *Idem.*

Amisumque assidere finè præliis audiebat. *Prisc. l.*

VIII. *Obsideo & affideo activa sunt; faciunt enim affideor & obsideor.*

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus:
Festus.

Castella custodias thesaurorum in deditiōem acciperentur. *Serv. Caris. l. i.*

Reliqua cadavera salita. *Diomedes lib. i. cap. iv.*

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacem.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI.
S. Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, satísne pium, tutum, gloriosum an indecorum sit. Tibi perpetuâ pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissimi. Egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. Neque petere audeam societatem; & frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atque ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parùm prosperæ, si vera æstumare voles, maxumè hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi: &, quod florentibus optabile est, ego non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una & ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperii & divitiarum; quâ primum cum rege Macedonum Philippo bellum sumserunt. Dum à Carthaginensibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum avertere: ac mox à Philippo Antiochus omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum

spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem callidi, & repertoires perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam gloriosè ostendant, initio prodidere Antiocho pacis mercedem; post, Attalum custodem agri captivi sumtibus, & contumeliis ex rege miserrimum fervorū effecere: simulatōque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum periverat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremò totam Bithyniam, Nicomedem mortuo, diripuerunt, cum filius Nusæ, quam reginam appellaverant, genitus haud dubiè esset. Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undique regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem, neque servitutum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt, sceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ acciderent, testatum antea, Cretenses solos omnium liberos eâ tempestate, & regem Ptolemæum. Atque ego ultus injurias, Nicomedem Bithyniâ expulsi; Asiâque spoliū regis Antiochi recepi, & Græciæ demsi grave servitium. Incepta mea postremus fervorū Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas poenas solvunt. Ptolemæus precio diem belli prolatat. Cretenses impugnati semel jam, neque finem nisi excidio habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prœlia magis quàm pacem datam intellerem; abnuente Tigrañe, qui mea dicta serò probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiiis, rursus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terrâ fudi: mari exui classe pulcherrimâ. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente: simul hyems mari prohibebat. Ita, finè vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parum, & Heracleam, militum optimos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Cabita exercitu, & variis inter me atque Lucullum

cullum prœliis, inopia rursus ambos incescit. Illi sub-
erat regnum Ariobarzanis bello intactum; ego vastatis
circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secuti-
que Romani, non me, sed morem suum omnia regna
subvertendi; quâ multitudinem artis locis pugnâ pro-
hibuere, imprudentiam Tigranis pro victoriâ ostentant.
Nunc quæso considera, nobis oppressis utrûm firmio-
rem te ad resistendum, an finem belli futurum putes?
Scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, &
auri esse: & eâ re à nobis ad societatem, ab illis ad
prædam peteris. Cæterum consilium est Tigranis, reg-
no integro, meis militibus belli prudentibus, procul
ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum
conficere: quando neque vincere, neque vinci finem tuum
periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquam
ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma
huc convertisse; neque quicquam à principio nisi rap-
tum habere, domum, conjuges, agros, imperium; con-
venas, olim finem patriâ, finem parentibus, peste condi-
tos orbis terrarum? quibus non humana ulla, neque
divina obstant, quin socios, amicos, procul juxtaque
fitos, inopes potentisque trahant, excidantque; omniâ-
que non serva, & maxumè regna, hostilia ducant?
Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos
volunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vin-
dices affuturi. Tu verò, cui Seleucia maxuma ur-
bium, regnumque Persidis inclitis divitiis est, quid ab
illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum expec-
tas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos
quibus victis spolia maxuma sunt: audendo & fallen-
do, & bella ex bellis ferendo, magni facti. Per hunc
morem extinguunt omnia, aut occidunt: quod diffi-
cile non est, si tu Mesopotamiâ nos Armeniâ circum-
gredimur exercitum finem frumento, finem auxiliis: for-
tuna autem nostris vitiis adhuc incolumis: Téque illa
fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, la-
trones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo,
hortorque, neu malis perniciem nostrâ unum imperium
prolatare quàm societate victor fieri.

Curo Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius demutatâ declinatione. Caris. l. 1.*

Scalas pares mœnium altitudine. *Arusianus.*

Diffidere inter se cœpere, neque in medium consultare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturis videbatur. *Nonius, Volentia, quæ plebs vellet.*

Suspectusque fuit, incertum verò an per negligentiam, societatem prædorum cum latronibus composuisse. *Idem, Componere, conjungere.*

Collegam minorem, & sui cultorem expectans. *Arusianus.*

Quàm maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphatem; quâ in parte Cappadocia ab Armeniâ disjungitur. Et quamquam ad id naves codicariæ occultò per hyemem fabricatæ aderant. *Nonius, Codicariæ naves, quæ in flumine usui esse possunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferreâ omni specie. *Idem.*

Cùm interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad menstrua solvenda montem ascendunt. *Idem.*

Pluteosque rescindit, ac munitiones demolitur; locoque summo potitur. *Idem. Demoliri est diruere.*

Exercitum dimisit, ut primùm Alpes degressus esset. *Arusianus.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes atque omnes, ut in secunda re, pariter acrè invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, solitinectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quòd inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat. *Nonius, Parma est scutum breve.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adlescebant. *Carisius l. 1. Servius.*

Avidior modò properandi factus. *Arusianus.*

Consilii æger. *Idem.*

Reverli

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo, vinoque læti invitarent. *Nonius: Invitare est replere.*

Atque hiavit humus multa, vasta & profunda. *Idem. Hiare, aperiri.*

Rursus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arusianus.*

Tum verò Bithyni propinquantès jam amnen Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt. *Nonius.*

In quīs notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbo patibulo eminens affigebatur. *Idem. Patibulum est crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus non ampliùs patet milibus v. & xxx. *Messus.*

Clausi lateribus pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

F R A G M E N T A

L I B R I Q U I N T I

H I S T O R I A R U M.

AT Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Arisc. l. xviii.*

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabiniâ Bithyniam, & Pontum consuli datam, missos esse. *Idem Ibidem.*

Regem averfabatur. *Arusianus.*

Cæteri

Cæteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua com meatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Arufianus.*

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem. *Priscus.*

l. xviii.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompeio quid humani evenisset. *Arufianus.*

Quibus de causis Sullam in victoriâ dictatorem, equo descendere, sibi uni assurgere de sellâ, caput aperire solitum. *Nonius. Arufianus. Servius.*

C. SALLUSTII CRISPI
FRAGMENTA
INCERTORUM LIBRORUM.

NE inrumiendi po
sublicibus cavata
sent. *Festus*.

Cujus duas insulas propinquas inter se, & decem stadiūm procul à Gadibus sitas, constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius*.

Serum bellum in angustiis futurum. *Junius Philarg.*
ad Georg. Virgilii.

Illi tertio mense pervenere in Pontum multò celerius spe Mithridatis. *Arusianus*.

Ergo senati decreto serviundūmne sit. *Donatus Act.*
II. sc. II.

Pompeius oris improbi, animoque inverecundo. *Suet.*
de claris Gram. c. XIV.

Similans sibi alvum purgari. *Isidorus l. XI. in voce*
Alvus Serv. ad l. III. Æneidos.

Fecit ut nunciis confestim lugubribus. *Carissus. l. II.*

Communem habitum transgressus. *Prisc. l. XIV.*

Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Seneca l.*
XX. epist. CXV.

Haud impigre, neque inultus occiditur. *Donat. ad*
Andr. Ter. act. I. sc. 2.

Festinan-

Festinantibus in summâ inopiâ patribus. *Idem ad Eunuch. act. sc. 3.*

Hosles oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus l. xviii.*

Exercitum argento fecit. *Seneca l. xx. Epist. cxv.*

Togam paludamento mutavit. *Isidorus l. xix. Serv.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.*

Ibi triennio frustra trito. *Servius ad iv. Æneidos.*

Oratio C. Cottæ Consulis ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa advorsa fuere: quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, & virtute meâ: in quîs omnibus, neque animus negotio defuit: neque decretis labos. Malæ, secundæque res, opes, non ingenium mihi mutabant. At contrâ in his miseriis cuncta me cum fortunâ deseruere. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat: cui misero, senectâ jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestrî sum, & bis genitus hîc deos Penates meos, patriamque, & summum imperium vilia habeo: quis mihi vivo cruciatus satîs est, aut quæ pœna mortuo? cùm omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A primâ adolescentiâ in ore vestro privatus, & in magistratibus egi: qui linguâ, qui consilio meo, qui pecuniâ voluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: avidissimus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republicâ suscepi: qui victus cum illâ simul, cùm egens alienæ opis, plura mala expectarem, vos, Quirites, rursus mihi Patriam, deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satîs gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. Nam vita & mors jura naturæ sunt; utî finè dedecore cum civibus, famâ & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi, bellique impeditissumâ repub. Namque Imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam post defectionem sociorum, & Sertorii per mon-

tis fugam, neque manu certare possent, neque utilia parare. Exercitus in Asiâ Ciliciâque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minùs Italiæ maritima, & provinciarum, cum interim vestigalia parva, & bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent: ita classe, quâ commeatus vehebatur, minore quàm antea navigamus. Hæc si dolo aut socordiâ nostrâ contracta sunt, agite, & uti lubet, ita supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid eâ vobis incommodi demitur: neque mox ingenuo corpori honestiùs quàm pro vestrâ salute finem vitæ fecerit. Adsum en Cn. Cotta consul, facio quòd sæpe majores asperis bellis fecere: voveo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, & pacis & belli ab aliis acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote non me ob scelus, aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriam majorum, tolerate advorsa, & consulite reip. Multa cura summo imperio inest; multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis: cum omnes provinciæ, regna, maria, terræque aspera aut fessa bellis sint.

Germani intestum renonibus corpus tegunt. *Isidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Arustianus.*

Et ei voce magnâ vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos à tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum differuit. *Priscianus.*

Indè ortus sermo percunctantibus utrimque, Satin' salvè, quàm grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur. *Donatus.*

Fugam nostris fecere. *Seneca.*

Quæ

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere.
Idem.

Quò cupidiùs in ore ducis sese quisque bonum, & strenuum ostentantes. *Isidorus. Servius x.*

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique sedere. *Isidorus. Servius.*

Ubi multa nefandè, casu super ausi, atque passi.
Priscianus.

Saguntium. *Carisius.*

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est.
Martianus.

Immodicus animi. *Arusianus.*

Tantum antiquitatis, curæque majoribus pro Italicâ gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratiâ *Agratius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris.

Diomedes lib. 11.

Non repugnantibus modò, sed ne deditis quidem.

A. B. C. M. *Donatus.*

In sylvâ Silâ fuerunt. *Serv.*

In nuda injecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis filia & Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Servius.*

Cùm prædixero positum insulæ. *Donatus.*

Cujus adversâ voluntate, colloquio militibus permissio corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus est.

Idem.

A Graccho seditiones graves ortæ. *Augustinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quàm facundus. *Quintil. l. iv. c. 11.*

Insolens vera accipundi. *Donatus.*

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camifos. *Idem.*

Luces. *Sergius.*

Primam modò Japydiam ingressus. *Serv.*

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quæ

Quæ pacta in conventionē præstitissent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum, ut Aquilo solet. *Servius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintil.*

l. VIII. c. III.

Tyrannumque, & Cinnam appellantes. *Victorinus.*
Serv.

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviam iretur. *Donatus.*

Septimum, neque animo, neque linguâ satîs compo-
tem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintilianus.*

Non pœniturum. *Quintilianus.*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu,
cum validis veste certabat. Neque enim ille aliter po-
tuisset par esse Sertorio, nisi se, & milites frequentibus
exercitiis præparavisset ad prælia. *Vegetius l. I. c. IX.*
Johan. Saresb.

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exer-
cuit. *Laëtantius.*

Primus Græcorum Achilles. *Servius.*

Cupientissimus legis. *Diomedes.*

Magnâ gloriâ tribunus militum in Hispaniâ T. Di-
dio imperante, magno usu bello Marfco, paratu mili-
tum, & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus cu-
rata, primò per ignobilitatem, deinde per invidiam
scriptorum celebrata sunt. Cominus faciem suam os-
tentabat, aliquot advorsis cicatricibus, & effosso oculo.
Quo dehonestamento corporis maxumè lætabatur: ne-
que illis anxius, quia reliqua gloriosus retinebat. *Agel-
lius.*

Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt,
vetustatem uti cætera in majus componentem actores
Jovis celebravisse. *Laëtantius & Isidorus.*

Italiam conjunctam Siciliæ constat fuisse: sed medi-
um spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut
propter angustiam scissum. Inocè Rnegium nominatum.
Isidorus.

Pompeius de victis Hispanis tropæa in Pyrenæis jugis
constituit. *Serv.*

Atque

Atque edita undique, tribus tamen cum muris, & magnis turribus. *Donatus.*

Et in præliis actu promptus. *Idem.*

Pactione amisso Publio legato. *Idem.*

Ipsum Mare Ponticum dulcius quàm cætera. *Servius. Priscianus. Macrobius.*

Equis paria operimenta erant: quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Servius.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum, & Maroneam, & viam militarem. *Idem.*

Impediebant iussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordiâ claudibat. *Donatus.*

Ut tanta repentè mutatio non sine deo videretur. *Id.*

In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*

Pressi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquitijs. *Idem.*

Dein campi Themyscirii: quos habuere Amazones, à Tanai flumine incertum quamobrem digressæ. *Serv.*

Ubi eum totâ concione ab exercitu cogit discedere, dicit se ejus operâ non usurum; eûmque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa spes auxiliorem. *Id.*

More equestris prælii sumptis tergis, atque redditis, & egressi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Castra sinè vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adolescentiâ bonos insultavit. *Idem, & Donatus.*

Cosa. *Servius.*

Equis, atque armis insignibus. *Idem.*

Fessus in Pamphyliam se receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quintilian.*

Apud latera certos collocaverat. *Servius.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciæ, Pisidiæque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo Promontoria, Bruttium, & Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Quâ tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem,*
& *Scholiasfes Juvenalis.*

Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est Major Phrygia. *Serv.*

Sed Mithridates extremâ pueritiâ regnum ingressus, matre veneno interfectâ. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior est quâ parte spectat Orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, & post eos vitam refutant: adèò illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem,* & *Philargyrius.*

Dum inferior omni viâ grassaretur. *Joannes Grammat.*

Narbone concilia Gallorum. *Pompeius in artem Donat.*

Post defectionem sociorum & Latii. *Donatus.*

Ad Jovis mandem nostra. *Idem.*

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes: non coactos, scelestos magis quàm miseros distringi. *Idem.*

Graviori bello, qui prohibitori venerant socii, frigere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra. *Id.*

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem.*

Neque est defensio dominationem Sullæ. *Idem.*

Neu quis miles, neve pro milite. *Servius.*

Ex insolentiâ avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis, quæ fortè illata naufragia sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Sanguntini fide atque ærumnis incluti per mortalium studium majores quàm opibus, quippe quîs etiam tum semirutæ mœnia, domus intactæ, parietesque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant. *Hieron. in Habacuc.*

Apud Corduennos amomum & alii leves odores gignuntur. *Philarg. in iv. Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

Repentè incautos agros invasit. *Idem.*

Belli sanè sciens. *Acron.*

Namque

Namque omnium ferocissimi ad hoc tempus Achæi
atque Tauri sunt, quòd, quantum conjicio, locorum
egestate raptò vivere coacti. *Glossa Juvenalis.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Servius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est,
Idem.

Sanè bonus eâ tempestate contra pericula & ambitio-
nem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasere pa-
tentes, cùm & pacis modo effusas. *Idem.*

Genus patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam an Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia sunt circumjecta civitati, suburbana
ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitavisse. *Idem.*

Ad mutandum modò in melius servitium. *Servius ad
primum Æneid.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civi-
tate ejecta. *Idem ibidem.*

Cùm murum hostium successisset, pœnas dederat
Idem ad Eclogam quintam.

Quippe vasta Italia rapinis, fugâ, cædibus. *Idem.*

Hî sunt qui secundùm pocula, & alias res aureas, diis
sacrata instrumenta convivio mereantur. *Idem ad VIII.
Æneidos.*

In secundâ festinas cohortes composuerat. *Idem ad IX.*

Jam repentè visus sævire Taguns. *Idem ad X.*

Exuant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitaniz gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere instructa, & stationes
locatæ pro castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus desineret. *Idem.*

In quâ longissimo ævo plura, de bonis falsa, in deter-
ius posuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hyeme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obsistat, ferre quàm fame æquiùs perituros. *Servius.*

Confedit in valle virgultâ nemorosâque. *Idem.*

Paululum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes scdare lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statii interpres.*

Ut res magis quàm verba gererentur, liberos parentésque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Persarum justos & egregios agere. *Priscianus.*

Et perpennam fortè cognoscit mulio redemptoris. *Acro in Horatium.*

Omniū fluminum quæ in maria, quæ imperium Romanum est, fluunt, quam Græci τὴν ἑσὼ θάλασσαν appellant, maximum esse Nilum consentitur, proxumâ magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *Agell. l. x. c. vii.*

Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum curâ dicendum, quàm quod in manibus est. *Seneca.*

Turbinum motus vagus est, & disiectus, &, uti Sallustii verbis utar, vorticosus; cometarum autem, compositus, & certum iter carpens. *Idem.*

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, & Euphratem uno fonte manare in Armeniâ, qui per diversa euntes longiùs dividantur, spatio medio relicto multorum millium: quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem.*

Pelorum

Pelorum promontorium Siciliae respiciens aquilonem, juxta Sallustium, dictum à gubernatore Hannibalis illuc sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se ejus dolo crederet esse deceptum. *Servius & Isidorus.*

Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum à canibus Actæonem filium, matris instinctu Thebas, reliquit, & Ceam insulam tenuit, primò adhuc hominibus vacuum: postea, eam relicta, cum Dædalo in Sardiniam transivit, post delatus est Cumas. *Servius.*

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt. *Idem.*

Cares Insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi à Minoe, ut Sallustius, & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Trojâ Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundum Sallustium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania à Dardano Jovis & Electræ filio, aut secundum Sallustium, à Midâ Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius Scyllam saxum esse dicit, simile formæ celebratæ procul visentibus. *Idem.*

In Sicilia est Enceladus, Othus in Cretâ, secundum Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait, Hispanorum morem fuisse, ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

Orion, juxta Sallustium, oritur juxta solis æstivi pulsum. *Idem.*

In Flaminia est civitas, quæ Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Sallustius à Perpenna captam commemorat. *Idem.*

Getæ sunt Mysii, quos Sallustius à Lucullo dicit esse superatos. *Idem.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio, uti Sallustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius & Sallustius docent. *Idem.*

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Sallustius. *Idem.*

Creta

Creta medio jacet insula ponto, id est, secundum Sallustium, procul à continenti. *Idem.*

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver adultum, tertio præceps: sicut etiam Sallustius dicit ubique, nova æstas, adulta, præceps. *Idem.*

Sallustius in Historiis tradit, Sertorium victum voluisse fugere ad insulas Fortunatas. *Acrøn.*

Insulas fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homeri carminibus. *Servius.*

Proximum dicebant veteres, non solum adhærens, & adjunctum, verum etiam longè remotum, si tamen inter duo discretæ nihil medium exstitisset *Virgil. Æn. l. v.*

Proximus huic, longo sed proximus intervallo,

Insequitur Salius ———

Ita & Sallustius in situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod Κῆς πέτρων appellavit, posuit. *Nonius.*

Interrogasti, si tenes, Mæotici

Situs quis esset æquoris. Sallustium

Nôram id dedisse, dicta & ejus omnibus

Præjudicatæ auctoritatis ducier,

Non abnuebam. Festus Avienus.

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcus similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcus. *Servius ad 111. Æneidos,*

——— Freta lata relucent.

Lata autem ideo, quia se angustiae Pontici oris illuc dilatant, uti dicit Sallustius. *Servius.*

Teia autem dicta est à Teio Anacreontis Poëtæ Lyrici oppido, quod in Paphlagoniâ esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horat.*

Porrò Sallustius auctor certissimus asserit, tam Tigris, quàm Euphratis in Armeniâ fontes demonstrari. *Hieron. de locis Heb.*

Cum multi evaserint Trojanum periculum, uti Cypsis, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui, ut alii, Sardiniam, secundum Sallustium. *Serv.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieronymus adversus Ruf.*
Calpurniani discipuli. *Idem ibidem.*

Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum.
Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mau-
ros, & feroces Dalmatas pulsat. *Tertull. de animâ.*

Sarcasmus Chleuasmo proxima est, & simulis figura,
quâ adversariorum facta cum exacerbatione admissi
eorum laceffimus. Ut apud Sallustium de Sullæ crude-
litate. Ut in M. Mario, cum fracta prius crura per
artus expiraret. *Jul. Rufinianus de schematis lexeos.*

Mesopotameni homines effrenatæ lubidinis sunt, ut
Sallustius meminit in utroque sexu. *Glossæ in Juvena-
lem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Sal-
lustius, qui oræ maritimæ, quâ Romanum esset impe-
rium, contrarius piratis. Si omnes socios, & maxumè
Græcos, Asiaticos, ac Siculos, fortunis omnibus spolia-
verunt. *Eadem Glossæ.*

Σαλλέστιον δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον ὄφθαι Ῥωμαίοις
καρῆλας, λέγοντο, εἰ μήτε πρότερον τοὺς μετὰ Σκιπίωνος
νεύσαντας Ἀντίοχον ᾤετο, μήτε τοὺς ἐναλχῶ πρὸς Ὀρχο-
μενῶ, καὶ περὶ Χαιρώνειαν Ἀρχελάω μεμαχημένους, ἐγνωσέναι
κάμηλον. *Id est:* Sallustium demiror, qui autumat,
tum primum visos Romanis Camelos, quòd neque
olim illos quí duce Scipione Antiochum devicerunt,
neque hos qui ad Orchomenum & Chæroneam certa-
verunt cum Archelao, nôsse putaverit Camelum. *Plu-
tarchus.*

Σαλλέστιον μὲν ἔν φησὶ, χαλεπῶς διαλεθῆνα, τοὺς στρα-
τώτας πρὸς αὐτόν, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς πολέμου πρὸς Κυζίκον,
καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῶ δύο χειμῶνας ἐξῆς ἐν χάρακι διαφα-
γεῖν ἀναγκασθείας. *Id est:* At Sallustius quidem fuisse
milites jam indè à principio malè, ait, in eum (Lu-
cullum) animatos, quòd ad Cyzicum, & iterum ad
Amisum duas hyemes eos in castris continuisset. *Idem.*

LECTORI.

Haëtenus Fragmenta florentissimi Rerum Romanarum scriptoris, quæ extare putamus. Cætera quæ sequuntur, in M. S. Servio legi auctor est V. Cl. Andreas Schottus: in optimâ tamen illâ Honorati Editione à Petro Daniele I. C. procuratâ non comparent.

* m or Trequii præter s r ciem necessarium haud multò secus quàm ferro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntur à fugitivis, ægrâ parte militum autumnni gravitate, neque ex postremâ fugâ, cùm severo edicto juberentur, ullis ad signa redeuntibus, & qui reliqui erant per summa flagitia detrectantibus militiam. Quæstorem suum C. Thoranium ex quo præsentem vera facillimè noscerent. *** commiserant, & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tantæ setui debacritur, nefandum in modum perverso vulnere & interdum lacerum corpus semianimum omittentes, alii in tecta jaciebant, ignes, multique ex loco servi, quos ingenium socios dabat, abdita à dominis aut ipsos trahebant ex occulto, neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & servili ingenio; quæ Spartacus nequiens prohibere, multis precibus cùm oraret, celeritate *** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit, & promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incautè motus novos incognitosque & aliorum casibus perculos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Presso gradu silentes jam, neque tam magnificè sumentes prælium quàm postulaverunt. Atque illi certamini consicii inter se juxta seditionem erant. Crixo & gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviâ ire, & ultro efferre pugnam cupientibus contra Spartacum.

ORATIONES DUÆ

Ad C. CÆSAREM,

SALLUSTIO ADSCRIPTÆ.

ORATIO I.

Ad C. CÆSAREM DE REPUBLICA
ORDINANDA.

POPULUS R. antea obtinebat, regna atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis avidè cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant, quasi per lubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait. Fabrum esse suæ quemque fortunæ: atque in te maxumè, qui tantum alios prætergressus es, uti prius defessi sint homines laudando facta tua quàm tu laude digna faciundo. Cæterum uti fabricata, sic virtute parta, quàm magnâ industriâ haberi decet: ne incuriâ deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esset licet, formidatur. Id evenit, quia plerique rerum potentes perversè consulunt; & eò se munitiores putant, quò illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet; cùm ipse bonus, atque strenuus sis, uti quàm optumis imperites, Nam pessumus quisque

quisque asperrumè rectorum patitur. Sed tibi hoc gravius est, quàm ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi; atque in posterum firmanda resp. non armis modo, neque adversum hostes, sed, quod multò majus, multòque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magnâ mediocrique sapientiâ res huc vocat: quæ quisque optuma potest, uti dicat. At mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam quò meliùs faciliùsque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentia, majore fortunâ, quam sapientiâ: quem secuti sunt pauci, aut per suam injuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. Nam particeps dominationis, neque fuit quisquam; neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cætera multitudo vulgi, more magis quam judicio, post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuriâ polluta erant, concurrere in castra tua: & apertè quietis, mortem, & opinas, postremò omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque recivibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci te stitere, quibus majus otium in castris, quàm Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem causas, immane dictu est, quanti & quàm multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoque, per omne tempus belli, quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum est, hoc uti civiliter deponas, illa ut quam justissima, & diuturna sit: de te ipso primùm, quia compositurus es, quod optimum factu est, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerbâ, quàm diuturna, arbitror, neque quemquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido re-

cidat: eam vitam bellum æternum atque anceps gerere: quoniam neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis: semper in periculo, aut metu agites. Contrà qui benignitate, & clementiâ, imperium temperavere, his læta & candida omnia visa; etiam hostes æquiores quàm aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bonâ voluntate prædicent? Scilicet quòd ea, quæ externis nationibus, naturâ hostibus, nòsque majoresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu cæde cædem, & sanguine sanguinem expiandum. An illa, quæ paulò ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriâque Syllanam increpabantur, oblivio abstulit? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prælio belli jure, sed post ea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villâ publicâ pecoris modo conscissam. Heu quàm illa occulta civium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorum, ante partam à te victoriam omnia sæva, atque crudelia erant. Ad quæ te illi iidem hortantur: & scilicet id certatum esse, utriusque vestrûm arbitrio injuriæ ut fierent: neque receptam, sed captam à te remp. & eâ causâ exercitus stipendiis confectis optimos, & veterrimos omnium, advorsum fratres, parentesque, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrumi mortales ventri, atque profundæ lubidini sumtus quærent: atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestiâ. etiam tum dubiâ victoriâ, sese gesserit; quòque modo in belli administratione scorta, aut convivia, exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates sinè dedecore attigerit. De bello fati dictum. De pace firmandâ quoniam túque, & omnes tui agitis: primùm id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas; ita bonis, malisque dimotis, patenti viâ ad verum perges.

Ego

Ego sic existimo; quoniam orta omnia intereunt, quâ tempestate urbi Romanæ fatum excidii adventârît, cives cum civibus manus conferturos: ita defessos, & exsanguis regi, aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, movere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt concordie bona, & discordie mala expellenda. Id ita eveniet, si sumtum, & rapinarum licentiam demseris; non ad vetera instituta revocans, quæ, jam pridem corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem, finem sumtum statueres: quoniam incessit mos, ut homines adolescentuli, sua, atque aliena consumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus denegare, pulcherrimum putent: eam virtutem, & magnitudinem animi: pudorem, atque modestiam pro societate æstument. Ergo animus ferox, pravâ viâ ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modò, modò in cives; movet composita, & res novas veteribus acquirit. Quare tollendus fœnerator in posterum; uti suas quisque rescuremus. Ea vera, atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo, reip. ostendere. Atque ego scio, quàm aspera hæc res in principio futura sit; præsertim iis, qui se in victoriâ licentiùs liberiùsque, quàm artiùs, futuros credebant: quorum si saluti potius, quàm lubidini consules; illòsque nòsque & socios in pace firmâ constitues. Si eadem studia, artèsque juventuti erunt: næ ista egregia tua fama simul cum urbe Româ brevè concidet. Postremò sapientes pacis causâ bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capeffe per deos remp. & omnia aspera, uti soles, pervade. Namque aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quàm corrigitur; sed uti pravas artes, malâsque lubidines, ab juventute prohibeas. Ea vera clementia erit, consuluisse, ne immeritò cives patriâ

expellerentur; retinuisse ab stultitiâ, & falsis voluptatibus: pacem concordiamque stabilivisse: non, si flagitiis obsecutus, delicta perpeffus, præfens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxumè fretus est, negotii magnitudine: & quia tibi terræ, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res parvas tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces est. Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: juvenus probitati, & industriæ, non sumtibus, neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum atque decus demferis. Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi viri magnitudinem invenissent; quæ res populos, nationesve magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus causis amplissima regna & imperia corruissent: eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores divitias contempsisse, & victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, & divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ, & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientiâ, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villam extruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus, exornare, & omnia potiùs, quàm semet visendum efficere: id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio opprèssere; nequicquam eo postea hebeti, atque clando pro exercitio uti volunt. Nam imprudentiâ pleraque, & se præcipitant. Verùm hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratibus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo Italia, atque provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam

iidem

iisdem omnia vastant, suas deferendo domos, & per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta, aut inæqualis sit; cùm alii triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conveniet, cùm stipendiis emeritis domos reverterint. Quæ rei publicæ necessaria, tibi que gloriosa ratus sum, quàm paucissimis absolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad judicandum satîs ingenii habent, aut simulant: verùm tamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus; vix satîs apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me subiectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam five hâc, seu meliore aliâ viâ perges; à me quidem pro virili parte dictum, & adjutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea dii immortales approbent, benèque evenire finant.

O R A T I O II.

A D C. C Æ S A R E M

DE REPUBLICA ORDINANDA.

SCIO ego, quàm difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori: postremò cuiquam mortali, cujus opes in excelsis sunt: quippe cùm & illis consultorum copiarum adsint; neque de futuro quisquam satîs callidus, satîsque prudens sit. Quin etiam sæpe prava magis, quàm bona consilia prospere eveniunt: quia pleraque res fortuna ex lubricine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempub-

licam capeſſere: atque in eâ cognoscendâ multam, magnâque curam habui: non ita, uti magiſtratum modò caperem, quem multi malis artibus adepti erant: ſed etiam uti rempublicam domi, militiæque, quantumque armis, viris, opulentiâ poſſet, cognitum haberem. Itaque mihi multa cum animo agitante conſilium fuit, famam modeſtiâque meam poſt tuam dignitatem habere, & cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. Idque non temere, aut ex fortunâ tuâ, decrevi; ſed quia in te, præter cæteras, artem unam egregiè mirabilem comperi, ſemper tibi majorem in adverſis, quàm in ſecundis rebus animum eſſe. Sed per cæteros mortales illa res clarior eſt, quòd priùs deſeſſi ſint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quàm tu faciendo quæ gloriâ digna eſſent. Equidem mihi decretum eſt, nihil tam ex alto reperiri poſſe, quod non cogitanti tibi in promptu ſit. Neque ego, quæ viſa ſunt, de rep. tibi ſcripſi, quia mihi conſilium, atque ingenium meum amplius æquo probaretur: ſed inter labores militiæ, interque prælia, victorias, imperium, ſtatui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi ſi id modò in pectore conſilii eſt, uti te ab inimicorum impetu vindices, quòque modo contra adverſum conſulem beneficia populi retineas: indigna virtute tuâ cogitas. Sin in te ille animus eſt, qui jam à principio nobilitatis factionem diſturbavit; plebem Rom. ex gravi ſervitute in libertatem reſtituit; in præturâ inimicorum arma inermis diſjecit; domi militiæque tanta, & tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem queri quidquam audeant, niſi de magnitudine tuâ: quin accipe tu ea, quæ dicam de ſummâ repub. quæ profeſſò aut tu vera invenies, aut certè haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil maluit quàm quod tibi ob-eſſet, ita lapſus eſt, ut hoſtibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus remp. conturbaviſt, eiſdem tibi reſtituenda eſt. Primùm omnium, ſummam poteſtatem moderandi, de veſtigalibus, ſumptibus, judiciis, ſenatori-

bus

bus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat, nōsque his quidem legibus, in servitute reliquit. Judicia, tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumveniunt: suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probum, aut flagitium obstat, quò minùs magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremò, tanquam urbe captâ, lubricine, ac licentiâ suâ, pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtùsque in linguâ sita est, fortè, atque alterius socordiâ dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio, ac dissensio civilis tot tamque illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum umquam victoriâ animus tam præceps, tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoriâ lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat; tamen, paucis interfecit, cæteros beneficio, quàm metu retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, cæterisque ejusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bonâ adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt: cùm interea importunissima genera hominum, tot miserorum civium sanguine satiari nequiverunt: non orbi liberi, non parentes exactâ ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum, immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies malefaciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate eversum irent. Nam, quid ego de te dicam cujus contumeliam homines ignavissimi vitâ sua commutare volunt? scilicet neque illis tantæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas: qui optatius habent, ex tuâ calamitate periculum libertatis facere, quàm per te populi Rom. imperium maximum ex magno fieri. Quò magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiâsque. Mihi quidem quæ mens suppetit,

eloqui non dubitabo. Cæterum tui erit ingenii probare, quæ vera, atque utilia facta putes. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut à majoribus accepi, in patres, & plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multò maxuma in plebe. Itaque sæpius in civitate secessio fuit, semperque nobilitatis opes diminutæ sunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eò liberè agitabat, quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbiâ, sed bonâ famâ, factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in armis, aut militiâ, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisque patriæ erat. Sed, ubi eos paulatim, expulsos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum republicâ venalem habere. Ita paulatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: & pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitæque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeffendam rempub. Cæterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his servitutis admittendæ cura orietur. Hos ego censeo, permixtos cum veteribus novos in coloniis constituas: ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet. Sed non inscius, neque imprudens sum, cum ea res agetur, quæ sævitia, quæve tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo; malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatim usui est: id verò dubitare aggredi, socordiæ, atque ignaviæ duco. M. Livio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summâ ope

ope niti pro nobilitate : neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent : sed homines factiosi, quibus dolus, atque militia, fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari ; videlicet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Livio Druso juxtà, ac de se, existumaverunt. Itaque metu ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbaverunt. Quò tibi, imperator, majore curâ fidèque amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est : occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris ; quoniam quidem revocata plebes erit, in eâ re maxumè animum exercitato, uti colantur boni mores ; concordia inter veteres, & novos coalescat. Sed multò maximum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremò humanæ genti, pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quod res feret, minueris. Aliter neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit ; neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satîs pollet : quin animus magis, aut minùs maturè, postremò tamen succumbit. Sæpe jam audiui, qui reges, quæ civitates & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant : id adeò haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriores divitiis magis clarum, magisque acceptum videt ; primò æstuat, multaque in pectore volvit : sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit, animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe gloriâ industria alitur ; ubi eam demseris, ipsa per se virtus amara, atque aspera est. Postremò ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una, & ardua via est : ad pecuniam, quâ cuique lubet, nititur : & malis, & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demitto : neque de capite, neque de honore

honore ex copiis quisquam magis, aut minus judicaverit; si neque prætor neque consul, ex opulentiâ, verum ex dignitate, creetur. Sed de magistratu facile populi judicium sit. Judices à paucis probari, regnum est; ex pecuniâ legi, inhonestum. Quare omnes primæ classis judicare placet, sed numero plures quàm judicant. Neque Rhodios, neque alias civitates umquam suorum judiciûm pœnituit: ubi promiscuè dives, & pauper, uti cuique fors tulit, de maximis rebus juxtâ, ac de minimis disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurdè placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; uti ex confusis quinque classibus forte centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecuniâ; virtute anteire alius alium properabit. Nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea demseris, nemo omnium gratuitò malus est. Cæterum avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus neque mœnia obstant, quò minus vi suâ penetret: famâ, pudiciâ, liberis, patriâ, atque parentibus cunctos mortales spoliât. Verum, si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ faciliè bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere, tametsi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quàm invidi, essent. Quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo, invasit; strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existimant. Sed quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes linguâ, magis malus, quàm callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cujus nullum membrum à flagitio aut facinore vacat?

lingua

lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honestè nominari nequeant, inhonestissima. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc disciplinâ Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, cùm domi libertatem suam per inertiam amiserint; censèine eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statuâ, præter nomen, nihil est additamenti. L. Posthumius, & M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenire visi sunt; si quid adversi coortum est, de illis potissimum jactura sit, qui pretii minimi sunt. Quoniam nunc, uti mihi videor, de plebe renovandâ, corrigendâque differui: de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniûmque adolevit, haud ferme armis, atque equis corpus exercui, sed animum in litteris agitavi; quod naturâ firmitus erat, id in laboribus habui. Atque ego in eâ vitâ multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, civitates, nationes, usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicumque gratia, timor, voluptas, ea corrumpere; post paulò imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremò servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo: cuicumque in suâ civitate amplior illustriorque locus, quàm aliis est, ei magnam curam esse reip. Nam cæteris, salvâ urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt; ubi paulum inclinata resp. agitari cœpit; multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur, aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat: omnibus locis adest, festinat: quantò in secundis rebus florentior fuit, tantò in adversis asperius, magisque anxie agitatur. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consilia consequitur; patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores, nostri, cùm bellis asperumis premerentur, equis,
viris,

viris, pecuniâ amissâ, numquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non adversa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum animâ retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quàm bonis præliis, patrata sunt. Quippe apud illos una resp. erat, ei omnes consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentia, exercitabat. At hoc tempore contrà, homines nobiles, quorum animos socordia, atque ignavia invasit, ignari laboris, hostium, militia, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi, ex alienâ libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur; interdum alia, deinde alia decernunt: ut eorum, qui dominantur, simulas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumque publicum existimant. Quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset; majoribus opibus resp. & minùs potens nobilitas esset. Sed quoniam cœquari gratiam omnium difficile est: quippe cum illis majorum virtus partem reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cætera multitudo plerique inscia: sit sententia eorum à metu libera. Ita occultò sibi quisque alterius potentiâ carior erit. Libertas juxta bonis, & malis strenuis, & ignavis, opabilis est. Verùm eam plerique metu deserunt, stultissimi mortales; quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabas rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præsidii plus, & usus amplior est. Nam fere, his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatiis suis, atque amicorum negotiis implicati, haud sanè reip. consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quàm superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos addita menta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, fecere. Verùm

Verùm ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur; nã illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissimè imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris desideres, quem numerum senatorum fieri placeat; quòque modo in multa, & varia officia distribuatur; & quonam judicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed priùs laborandum visum est de summâ consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere uti decreveris, cætera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maxumèque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospere cedit, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo, & quamprimum resp. adjuvetur. Libertatem gloriâ cariorem habeo, atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator, Gallicâ gente subactâ, populi Rom. summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profectò, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit; quin insomniis exercitus, furibundus, atque amens alienatâ mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum, neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi: sed ex naturâ, diversa præmia bonos, malosque sequi. Interea fortè ea tardiùs procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet. Quòd si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri, in optimâ urbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem. Quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum animâ simul tradidimus, patriam maxumum in terris; domum, familiamque in patriâ clarissuman; præterea bonas artes, honestas divitias: postremò omnia honestamenta pacis, & præmia belli. Pro his amplissimis beneficiis non flagitium à te, neque malum facinus petimus, sed uti libertatem ever-

fam

sam restituas. Quâ re patratâ, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hâc tempestate, tametsi domi militiæque præclara facinora egisti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si verò urbem amplissimo nomine, & maximo imperio, propè jam ab occasu restitueris; quis te clarior; quis major, in terris fuerit? Quippe si morbo jam, aut fato huic imperio fecus accidat, cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur? quòd si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi; postero tempore, rep. restitutâ, super omnis mortalis gloria agnita, tuâque unius mors vitâ clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpe invidia, fatigat: ubi anima naturæ cessit, demtis obtrektionibus, ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quàm paucissimis potui, perscripsi. Cæterùm deos immortalis obtestor, uti, quocumque modo ages, ea res tibi, reique publicæ prosperè eveniat.

C. SALLUSTII CRISPI

IN

M. TULLIUM CICERONEM

DECLAMATIO:

GRAVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quàm morbo animi, petulantia istâ uti. Sed, quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam malè audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem, P. C. diripi remp. atque

que audacissimo cuique esse perfidiæ? an apud populum Rom. qui ita largitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi Rom. defendit atque in hōc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familiâ viri clarissimi Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paulò antè insitus huic urbi civis. An verò M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritiâ vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae jacturâ perdidicisti? Itaque minumè mirandum est, si eam flagitiosè venditas, quam turpissumè parâsti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac perjuris delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior, quàm parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparâsti: videlicet uti nos commonefacias, quàm conversa sit resp. cùm in eâ domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cùm ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; indè missum huic urbi civibûsque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum, in gloriam suam ponit: quasi verò non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus, & idcirco resp. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentiâ uxore de rep. consuluisti, cùm legis Plautiæ judicia domi faciebas: ex conjuratis alios morte, alios pecuniâ condemnabas: cùm tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam villam ædificabat, alius domum emebat: qui verò nihil poterat, is erat calumniæ proximus; is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus accreverit, quâ

ex pecuniâ domum paraveris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumtu ædificaveris. Aut, si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus civium paraveris? Verùm, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familiâ, ejus virtutem imitatur: contemnit similitudinem hominum nobilium; populi R. curam habet; neque terrore, neque gratiâ commovetur. Illud verò amicitiae tantum, hoc virtutis est animi? Immo verò homo levissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modò harum, modò illarum partium, fidus nemini, levissimus senator, mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honestè nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cùm ejusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatum natam me consule Romam!* Te consule fortunatam, Cicero? immo verò infelicem & miseram, quæ crudelissimam proscriptionem civium perpeffa est; cùm tu, perturbatâ rep. metu perculos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cùm omnia judicia, omnes leges, in tuâ lubricine erant; cùm tu, sublatâ lege Porciâ, ereptâ libertate, omnium nostrum vitæ, necisque potestatem ad te unum revocâris. Atque parum est, quod impune fecisti: verùm etiam commemorando exprobras; neque licet oblivisci servitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet; satis est perpeffos esse: etiâne aures nostras odio tuo onerabis? etiâne molestissimis verbis insectaberis? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguae.* Quasi verò togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te, Syllâmque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tuâ insolentiâ commemorem; quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maxumus in consilio deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregiâ tuâ virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superâsti, quem tandem locum in hac civitate obtines; quæ tibi partes reip. placent? quem amicum
quem

quem inimicum habes ? cui in civitate fecisti insidias, ancillaris. Quo jure, cùm de exilio tuo Dyrrhachio redisti, eum sequeris ? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faves ; qui tibi antè optimates videbantur, eosdem nunc dementes, ac furiosus vocas. Vatinii causam agis : de Sextio malè existimos ; Bibulum petulantissimis verbis lædis : laudas Cæsarem : quem maxumè odisti, ei maxumè obsequeris : aliud stans, aliud sedens, de rep. sentis : his maledicis, illos odisti, levissimume transfuga : neque in hâc, neque in istâ parte fidem habes.

I N

S A L L U S T I U M

D E C L A M A T I O :

QUÆ C I C E R O N I F A L S O
T R I B U I T U R .

EA demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem, & parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. Neque enim, qui ita vivit, uti tu, aliter, ac tu, loqui potest : neque, qui tam illoto sermone utitur, vitâ honestior est. Quò me vertam, P. C ? unde initium sumam ? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. Quòd si aut de meâ vitâ, atque actibus nostris, huic convicatori respondero, invidia gloriam consequetur : aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero ;

nudavero; in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si fortè offendimini, justius huic, quàm mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minimè mentitus esse videar. Scio me, P. C. in respondendo non habere magnam expectationem, quòd nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros, quīs & meæ, & vestræ jam, & ipsius aures calent. Verùm eò magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum; sed ita ingressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliquâ ætate præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, uti lulentus sus, cum quovis volitari. Longè verò fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quòd si vita istius memoriam vicerit, aliam, P. C. non ex oratione ejus, sed ex moribus spectare debetis. Jam dabo operam, quàm maxumè potero, uti breve id faciam. Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim resp. privatis crescit inimicitia; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ad unum exemplum, & regulam quærit, velim mihi respondent, numquid, quos potulit, Scipiones, & Metelli antè fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quàm eos res gestæ suæ, & vita innocentissimè acta commendavit? quòd si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis; cur non æquè de nobis existumetur? cujus & res gestæ illustres sunt, & vita integerrimè acta. Quasi verò tu si ab illis viris, Sullusti, ortus! quòd si esses: nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute meâ præluxi: uti, si prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vitâ, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii, cives, certè venerint in oblivionem. Quare
noli

noli mihi antiquos viros objectare. Satius est enim, me meis rebus gestis florere, quàm majorum opinione niti; & ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam decesserunt, omnique odio carent, & invidiâ; sed cum iis, qui mecum unâ in republicâ versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in judicandis maleficiis tam severus; aut in tuendâ republicâ tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo, quòd non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent: At quanto meliore loco respublica tuenda starent, si tu, par ac similis scelestorum civium, unâ cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falsò scripsi, *Cedant arma toga*; qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam me consule Romam*; qui tantum intestinum bellum, & domesticum urbis incendium exstinxi? Neque te tui piget, homo levissime, cùm ea culpas, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quàm illum palàm hòc ordine dicentem? Nam quod meam ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudiciâ, quantum tu abes à pudiciâ. Sed quid ego de te plura querar! Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam, uti vitium objicere! Cujus semper nocens eguisti patrocinio. An ullum existumas posse fieri civem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An ulla alia putes esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minimè mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ plenus sit, hæc uti nova, atque inusitata, miratur. Nam quòd istâ inusitatâ rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam invasisti, quæ faciliùs mulieres se à viris abstinerunt, quàm tu vir à viris, satis doctè, ac peritè fecisti. Non enim me sperâsti

mutuam

mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. Unus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quàm tu. Multum te verò opinio fallit, qui mihi putasti parare invidiam ex meâ re familiari; quæ multò mihi minor est, quàm habere dignus sim. Atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est: uti potius amici mei viverent, quàm ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Sallusti? Furori tribuni p. cessi: utilius duxi, quamvis fortunam unus experiri, quàm universo populo R. civilis essem dissensionis causa: qui, postea quàm ille suum annum in rep. perbacchatus est; omniâque quæ commoverat, pace, & otio, resederunt: hoc ordine revocante, atque ipsâ rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si cum omni reliquâ vitâ conferatur, animo quidem meo superet, cum universi vos, populûsque R. frequens adventu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimaverunt. Neque hercule mirum est, si ego semper justas omnium amicitias æstimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi: sed quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus volui valere quàm pacem: multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis potentiâ freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usum sum, qui non perpetuò reip. amicus fuit: neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. Hæ laudes enim egregii civis, & unicæ sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te uti revertar

vertar, Sallusti, patrémque tuum præteream : qui si nunquam in vitâ suâ peccavit, tamen majorem injuriam reip. facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. Neque, tu si quid in pueritiâ peccâsti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit ; sed qualem adolescentiam egeris : Hâc enim demonstratâ, facilè intelligetur, quàm immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit ; & ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisse, exoleverat ; cupiditatibus infinitis efferebaris, uti, quæ ipse corpori turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile reputare P. C. utrùm inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissimè venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum : quo, hic, nondum mortuo, pro hærede gesserit omnia ? Neque pudet à me eum quærere quis in P. Crassi domo habitet, cùm ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paternâ domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. Non ita est : sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani : bis judicis ad subsellia attractus extremâ fortunâ stetit : & ita discessit, uti non hic innocens esse, sed judices pejerâsse existimarentur. Primum honorem in quæsturâ adeptus, hunc locum, & ordinem despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cùm omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium ; neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti ; egeris, quæ volueris : satîs sit, unum te tuorum scelerum conscium esse ; noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuendâ pudicitia uxorum nostrarum, sed ita experrecti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palàm, vobis audientibus, adulterium confiteri ? Quod si nihil pro

me tibi respondere voluisssem : sed illud censorium elogium Ap. Claudii, & L. Pisonis, integerrumorum victorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palàm universis recitarem ; nōne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit ? Neque post illum delectum senatūs te unquam vidimus. Nisi fortè in ea te castra coniecisti, quò omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem mansitat, postea quàm resp. armis oppressa est, & idem victores, qui exules, reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, uti nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, uti nihil non æquum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisse : neque aliter vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peractâ quæsturâ ; postea quàm magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim patris jam exemplar erat Sallustius, quo tanquam in imam voraginem cœtus omnium virorum excesserat : quidquid impudicorum, cillorum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italiâ totâ, sicut in fretis, subsederant, nominis perdit, ac notissimi, nullâ in parte castris apti, nisi licentiâ vitiorum, & cupiditate rerum novarum. At postea quàm prætor factus est, modestè se gessit, & abstinenter. Nonne ita provinciam vastavit, uti nihil neque passi sint, neque expectarent gravius socii nostri in bello, quàm experti sunt in pace, hōc Africam interiorem obtinente ? unde tantum hic exhaustit, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhaustit, quantum voluit : ne causam diceret, se stertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quòd si quippiam eorum falsum est, hīc palàm refelle, unde tu, qui modò ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris. Neque piguit quærere cur ego P. Crassi

Crassi domum emissem; cùm tu veteris villæ dominus sis, cujus paulò ante fuerat Cæsar? modò, inquam, patrimonio non comeso, sed devorato, quibus rationibus repentè factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt: quorum sive tu es similis, sive illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verùm, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem. Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum affecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter omnis ordinis turpido es, & civilis belli memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quàm quòd te incolumen in hóc ordine videamus? Desine bonos petulantissimâ consecrari linguâ: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis æstimare; his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam, P. C. Sæpe enim vidi graviùs offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia apertè dixerunt, quàm eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius meritò debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honestè effari possim.

INDEX

RERUM maximè memorabilium.

A.

A Boriginum natio p. 4.
 Æthiopes 52.
 Africae descriptio 50
 Ager Reatinus 19.
 Picenus 14. Pistoriensis 35.
 Albinus consul in Africa bellum renovat 62, 63.
 Allobroges ab Umbreno ad conjurandum sollicitantur 21. à conjuratis jusjurandum signatum obtinent, super ponte Mulvio deprehenduntur 23. iisdem ob conjurationem præmia decernuntur 26.
 Ambitus damnati Autronius & Sulla 10.
 Annii & Lucullus Tribuni pleb. magistratum continuare nituntur 63.
 Antiochus decem milibus talentorum à Philippo spoliatus 137.
 Antonius Consul 13. Catilinam persequitur 34.
 Appii Poetae dictum; Fortunæ suæ quisque sator 156.
 Appius Claudius interrex 122.
 Aquila in exercitu Catilinæ 36.
 Archelaus Mithridatis incepta impedivit 138.
 Ariobarzani regnum 139.
 Aristæus Thebas reliquit 152.
 Aristonicus Antiochi filius per triumphum ductus 138.
 Arsaci scribit Mithridates 137.
 Asia à Romanis obsessa 138.
 Asper Numida præmissus à Ju-

gurtha Bocchi consilia speculatum 110, 111, 112.
 Atheniensium facta pro maximis à scriptoribus celebrantur 5.
 Atherbal Micipsæ filius 42. victus à Jugurtha Romam contendit, & in senatu orationem habuit 46. Circa à Jugurtha obsidetur 53. ejus literæ ad senatum 54. se & oppidum Jugurthæ dedit & ab illo excruciatu necatur 56.
 Attalum miserrimum fecere Romani 138.
 Aventinus mons bis à plebe per secessionem occupatus 60.
 Aulus proprætor 63. Suthule relicto 64. cum Jugurtha iniquis conditionibus fædus fecit 65.
 Aurelia Orestilla Catilinæ conjux 8.
 Autronius consul designatus, at ambitus damnatus 10.

B.

Bæbius Tribun. Pl. à Jugurtha corrumpitur 61.
 Baleares funditores 108.
 Bellienus prætor 108.
 Bellum Cimbricum 36. Punicum secundum 41. maritimum atque Mithridaticum 20. servile Capuæ atque in Apulia 16. adversum Gallos malè commissum 113. cum Philippo Macedonum rege 137.
 Bestia Culpurnius consul in Numidiam

I N D E X.

midiam adversus Jugurtham missus 57. secretò cum illo agit 58.
 Bibulus consul 266.
 Bithynia à Romanis direpta 138.
 Bocchus Maurorum rex 52. Jugurthæ gener, cum focero adversus Romanos belli societatem init 90. Legatos à Metello accepit, at re infecta dimittit 91. cum Jugurtha Romanos aggreditur 102. Sullæ respondet, & Romam mittit Legatos qui à Gætulis latronibus spoliati ad Sullam profugiunt 107. delicti gratiam à Romanis obtinet 108. cum Sulla agit per internuncium 111. Jugurtham Romanis tradit 112.
 Bomilcar Massivam per insidias ex Jugurthæ mandato aggressus obtruncat 62. 63. vadibus datis judicium fugit 79. & à Jugurtha in Numidiam clam dimittitur 63. cum Rutilio certat ad 73. à Metello Jugurtham prodendum allicitur, quod efficere per se frustra conatus 79. Nabdarsam sibi adjungit, & sollicitat per litteras, quæ à Nabdarsæ cliente ad Jugurtham deferuntur 84. à Jugurtha cum aliis insidiarum sociis interficitur 85.
 Bruti, dum ad Roma aberat, domus propter Semproniam conjurationis Catilinaris non aliena 21.

C.

Cæsar Catulum, quem in pontificatus petitione vicerat, & Pisonem, quem repetundarum accusaverat, inimicos habuit; & tamen Ciceronem uterque neque precibus nec precio impellere quiverunt, ut inter conjuratos falsò nomina-

retur 25, 26. Ei Statilius traditur custodiendus 24. ex senatu egredienti nonnulli equites gladio minitantur 26. ejus oratio & sententia de conjuratis 27. cum Catone comparatur 23. Ejus laudes 156, 161.
 Cale civitas in Flaminia & Gallia 152.
 Capitolium incensum 24.
 Capsa oppidum, cujus conditor Hercules Libys 97. à Mario incensa 98.
 Capuæ distribuuntur familiæ gladiatoræ 16.
 Carthago imperii Romani æmula 6. Carthaginenses pleræque Africæ imperitabant 88.
 Cassius prætor ad Jugurtham mittitur 61.
 Catabathmos, 50.
 Catilinæ genus & mores 3. socii, & flagitia cum virgine Vestæ 1, 8. uxor Aurelia Orestilla ibid. conjuratio prior, quod repetundarum reus consulatum petere prohiberetur 10. oratio ad conjuratos 11. Catilina arma per Italiam parat 13. mulieres in quibus Sempronius, sibi adjungit 14. Ciceroni insidias, urbi incendia molitur, sed frustra 15. Plautia lege interrogatus, in Senatum venit 16. Ciceroni maledicit; apud C. Flaminium in agro Reatino dies paucos commoratus, in Malthana castra proficiscitur 17, 19. Massiliam in exilium ire simulat, cum aliud per litteras ad Q. Catulum scripserit 18. imperii insignia assumit 19. Catilinæ incepta plebs probat, ibid. deinde conjuratione patefacta, consilia execratur 24. exercitus quantus 34. servitia repudiat ibid. verba facit ad milites 35. aciem instruit

I N D E X

instruit 26. fortiter pugnans confoditur 37.
 Catonis oratio & sententia de conjuratis 27. à senatu comprobatur 34. natura & mores 33.
 Catulus Cæsari insensus 25. à Catilina literas accipit 18.
 Ceparius ex urbe profugit 24.
 Cetheus captus familiæ atque libertorum opem implorat 26.
 Character Catilinæ 3. Q. Curii 13. Sempronie 14. Plebis Romanæ 19. Catonis & Cæsaris 33. Æmilii Scauri 53. Jugurthæ & Atherbalis 53. Calpurnii Bestiæ 57. C. Marii 80. Merelli 68, 80, 81. Sullæ 101.
 Cicero cum Antonio consul, homo novus 13. Fulviæ & Curii opera Catilinæ consilia & insidias detegit 14, 15. Allobrogibus de conjuratis prodendis præcepta dat 23. conjuratos ad se accersitos in ædem concordie venire jubet, quò Senatum convocat 24.
 Circa à Jugurtha obsidetur 54. & ei traditur 56.
 Conjurati 9. humano sanguine jusjurandum sanciant 12. capti ad Senatum ducentur 24. in carcere necantur 34.
 Cornelius eques ad Ciceronem occidendum operam suam pollicetur 15.
 Cottæ consulis oratio ad Populum 144.
 Crassus, cui Pompeius invisus, conjurationis non ignatus fuit 9. à Tarquinio nominatur 25.
 Corius è conjuratis unus, senatu aliquando probri gratia à censoribus motus, Fulviæ, cum qua vetus ei stupri consuetudo, conjurationem aperit 13.

Cyrenensium & Carthaginensium
 lis de suæ regionis finibus 89.
 Cyrus in Asia cæpit urbes atque nationes subigere 2.

D.

Dabar Massugradæ filius inter Bocchum & Sullam inter-nuncius 110.

Damasippus Sullæ jussu jugulatus 29.

Declamatio Sallustii in Ciceronem, & Ciceronis in Sallustium 170, 173.

Decretum S. P. Q. R. de Boccho 108.

E.

Elephanti Numidarum quatuor capti, quadraginta interfecti 74.

Eumenem Antiocho prodidere Romani 138.

F.

Fabius, Sanga Allobrogum Patronus 21.

Fulvia conjurationem ex Curio, quicum consueverat, cognitam patefacit 13.

Fulvius Senatoris filius ex itinere quod ad Cathinam instituerat, retractus, jussu parentis interficitur 21.

G.

Gætulorum mores 52. eos Jugurtha docet militaria facere 89.

Galli gloria belli ante Romanos 33. adversus Gallos à Q. Cæpione & M. Manlio malè pugnatum 113.

Gauda Manastabalis filius, Manissæ nepos, cui petenti regios honores Metellus negaverat, à Mario ad ultionem de imperatore sumendam sollicitatur 81.

Gladiatorum familiæ in municipia distribuuntur 16.

Gracchus & M. Fulvius Consule Opimio,

I N D E X.

Opimio, interfecti 50. **Gracchus** & **Tiberius Plebeia** libertatis vindices occisi 67. **Gracchi** lex 166.

Græci facundia ante Romanos 33.

Græcorum disciplina 167.

Gulussa Masinissæ filius morbo absumitur 42.

H.

Hannibal Italiae opes maximè attrivit 41.

Hercules in Hispania interiit 51.

Hiempsal Micipsæ filius 42. despiciit ignobilitatem **Jugurthæ**, & **Jugurthæ** hortatu à **Numida** quodam occiditur 45.

I.

Interrex Appius Claudius 122.

Jugurtha **Manastabalis** filius, ex concubina ortus, à **Micipsa** cum ipsius liberis educatur; dein ad bellum **Numantinum** mittitur 42. ubi à **Scipione** magnificè donatus & laudatus est & ad **Micipsam** cum litteris commendatitiis remissus 43. à **Micipsa** moriente adoptatur, & cum ipsius filiis testamento hæres instituitur 44. **Micipsæ** decreta rescindi curat, **Hiempsalem** per insidias opprimit 45. omnem **Numidiam** occupare parat, **Atherbale** fugato; ac **Romam** mittit Legatos, cum largis muneribus, per quos se purgavit 46. meliorem **Numidici** regni portionem sortitur, **Opimio** **Romanæ** legationis Principe in suas partes adducto 50. in **Atherbalis** regnum animum intendit; & agris ejus vastatis, ipsum fugere **Cirtam** compellit, **Cirtam**que obsidet 53. legatis **Romanis** semel 54. atque iterum respondet; **Cirtâ** per deditionem potitus, **Atherbalem**, **Numidâsque** omnes puberes ac

negotiatores interficit 56. filium duosque familiares ad senatum legat, qui infectis rebus discesserunt 57. Dein cum **Bestia** & **Scauro** secreta transigit 58. cum **Cassio** **Prætor** **Romam** venit 61. **Bæbiô**que tribuno plebis pecunia corrupto frustra à **Memmio** accusatur 62. necis, quam **Bomilcar** **Massivæ** intulerat reus Italia jubetur decedere 63. bello in **Africa** renovato, **Albinum** consulem ludificat, **Albinique** **Romam** reversi fratrem **Aulum** pro prætorem in spem factionis primò inducit, postea ejus castra de improviso circumvenit 64. & exercitum sub jugum mittit 60. ad **Metellum** legatos supplicatum mittit 69. cum eo varia fortuna variisque artibus modò insidiis, modò aperto Marte certat 72, &c. ad 79. deditionem facit, cujus mox pœnitet 79, 80. bellum renovat 82. **Bocchum** socerum in societatem adducit 90. cumque illo **Marium** aggressus 102. magna clade vincitur 104. altero deinde prælio, dolo quidem, sed minus feliciter usus, fugatur 105. à **Boccho** tandem proditus, **Sullæ** victus traditur, & ad **Marium** deducitur 112.

L.

Lacedæmonii & **Athenienses** in **Græciâ** cæpere urbes atque nationes subigere 2.

Legati **Romanorum**, regnum **Numidiæ** divisum decem missi 50. **Atherbalem** & **Jugurtham** jubent arma ponere 54. **Jugurthæ** pacem imperantes frustra discedunt 56. **Bocchi** ad senatum 108.

Lentulus ad conjurandum tum cives, tum alios sollicitat; per **Umbrenum** **Allobroges** tentat

I N D E X.

21. Vulturio dat literas ad Catilinam 23. à Cicerone, quod Prætor erat, manu in Senatum ducitur: cumque liberi sui ac clientes eum eripere frustra conati essent, Lentulo Spintheri æuli in custodiam traditur 24. in Tullianum carcerem demissus occiditur 34.
 Lepidi oratio contra Sullam 116.
 Lepitani focii Romano populo semper fidei ad Metellum legatos præfidium adversus Hamilcarem quandam oratum mittunt 8.
 Lex Porcia 28. Sempronia 56. Plautia 16.
 Licinii tribun. Pleb. oratio ad Plebem 132.
 Literæ Mallii ad Q. Marcium 17. Catilinæ ad Catulum 18. Lentuli ad Catilinam 23. Scipionis ad Micipsam 43. Atherbalis ad Senatum 54. Pompeii ad Senatum 130. Mithridatis ad Arsacem 137.
 M.
Magistratus minores vigiliis per urbem præessent 16. magistratuum insignia à Tuscis sumpta 29.
 Mallius conjuratorum unus belli faciendi princeps 13. ad Q. Marcium Regem epistolam mittit 17.
 Mamilius rogatio contra Jugurthæ fautores 65.
 Manastabal Masinissæ filius morbo absumitur 42.
 Manlius Mantinus trib. pleb. 86.
 Manlius Torquatus bello Gallico filium contra imperium in hostes pugnantem necari iussit 32.
 Manlius Marii legatus 95.
 Manlius & Cæpio malè cum

Gallis pugnârunt 113.
 Marcius Rex Fæstulas contra conjuratos missus 17. respondet Mallii conjurati legatis 18.
 Marius Metelli legatus 69. Siccam frumentatum missus 76. dum Uticæ sacrificat, ab haruspice jubetur omnia prospera sperare 80. Arpini natus & educatus, militum tribunatum primo adeptus, inde ad alios gradatim magistratus evectus; ab Metello petundi gratiâ missionem rogat 80. Metello dehortante accenditur, & adversus eum Gaudam concitat 81. à Metello dimissus 85. consulatum obtinet, & Imperator adversus Jugurtham creatur 86. habet orationem ad populum 92. in Africam proficiscitur, & Uicam advectus exercitum à Rutilio traditum accipit 96. Capsam incendit 98. castellumque haud longè à flumine Muluchâ situm Liguris cujusdam operâ capit 99. 100. 101. Bocchi & Jugurthæ exercitum bis fundit 103. 104. 105. absens fit consul, Galliamque Provinciam consequitur, & triumphat 113.
 Masinissa Numidarum Rex in amicitiam à Scipione receptus, Carthaginienses vincit, & Syphacem capit 41.
 Massiva, Gulussæ filius, Masinissæ nepos regnum Numidiæ affectat 52. Jugurthæ jussu per insidias obruncatur 63.
 Memmius tribun Pleb. ad populum verba facit 58. suadet uti Jugurtha Romam per Cassium Prætorem adduceretur interposita fide publicâ 61. adductum accusat 62.
 Metellus Quint. Celer Prætor in agrum Picenum mittitur 164.

I N D E X.

16. Metellus Quint. Creticus in Apuliam mittitur *ibid.* Metellus cum Silano consul Numidiam fortitur 67. legatos à Jugurthâ ad se missos promissis ad Jugurtham sibi tradendum hortatur 69. Vaccæ præsidium imponit 70. cum Jugurthâ pugnat 72. Jugurthæ dolis fatigatus Zamâm oppugnare statuit 76. quod cum frustra esse, discedit 78. Bomilcarem pollicitationibus aggreditur, ut Jugurtham vivum aut necatum sibi traderet 79. superbiâ inflatus 81. Marium à consulatu petendo dehortatur 81. ac tandem dimittit 85. Vaccenses rebellantes ulciscitur 82. 83. Romæ capitis arcessitur à plebe 85. Numidas fugat, Thalâmque, quod Jugurtha confugerat 86. maximo cum labore capit 87. Leptitanis præsidium orantibus cohortes Ligurum quatuor & Annium præfectum mittit 88. Mario consulatum & Numidiam datam fert impotentiùs 99. Boccho per Legatos pacem suadet cum Romanis 91. Marii conspectum fugit 96. Romæ contra spem lætissimis animis excipitur 96.

Micipsa Masinissæ filius & regni hæres, Jugurtham, cujus potestatem & crescentem in dies gloriam formidabat, ad bellum Numantinum mittit, eum periculis objectandi & opprimendi gratiâ 42. eum tamen, virtute ipsius permotus, adoptat, & hæredem cum suis filiis instituit; eique paulò ante mortem, filiisque mandata dat suprema 44.

Mithridatis epistola ad Arsacem 237.

Mulucha flumen Jugurthæ Boccheque regnum disjungit 99. ad Mulucham Castellum Marius capit 99, 101.

Murena citerioris Gallæ legatus 22.

Muthul Numidiæ flumen 70.

N.

NAbdalsa à Bomilcare in consilium & Jugurthæ perniciem vocatus, à cliente proditus 84. Jugurtham tamen placat 85.

Numantia deleta 43.

Numidarum ingenium & mores 69, 74, 90, 97, 45, 51.

O.

Octavius Rufo quæstor 108.

Opimius legationis Romanæ princeps à Jugurtha corrumpitur 50.

Oratio Catilinæ ad conjuratos 11. ad milites 35. Cæsaris & Catonis de conjuratis 27, 30.

Micipsæ ad filios & Jugurtham 44. Atherbalis ad Senatum 46.

Memmi ad Populum 58. Marii ad Populum 92. Sullæ ad Bocchum 106. Bocchi ad Sullam 111. Lepidi contra Sullam 116. Philippi contra Lepidum 119. Licinii ad Plebem 132. Cottæ ad Populum 144. Sallustii 1, & 2. ad Cæsarem 157, 161.

P.

Paulus lege Plautia Catilinam interrogat 16.

Perfæ navibus in Africam transvesti 51.

Perfes cum Romanis bellum gessit 27. Philippi filius, insomnis occisus 138.

Petreio legato exercitum permittit Antonius pedibus æger 37.

Philæni fratres se suamque vitam reip. condonant 89.

Philippi

I N D E X.

Philippi oratio contra Lepidum 119.

Phœnices Hipponem, Adrymetum Leptim, aliâsque multas urbes in ora Africæ maritimâ condiderunt 52.

Piso Cn. adolescens factiosus cum Catilinâ consilia communicat: in citeriorem Hispaniam quæstor missus, ibique ab equitibus Hispanis occisus 10.

Piso C. in iudicio repetundarum oppugnatus, ideoque Cæsari infensus 35, 36.

Pompeius M. Licinio Crasso invictus pro potentiam formidabilis 10. cum Crasso consul tribunitiâ potestatem restituit 20. ad bellum Mithridaticum & maritimum missus 20. scribit epistolam ad Senatum 130. nihil eo maluit quàm quod Cæsari obesset 162.

Pompeius Rufus Prætor Capuam missus 16.

Pomptinus prætor 23.

Posthumius & Favonius supervacanea onera 167.

Punicum bellum secundum 41. **Punica fides** 110.

Q.

Quæstiores tres ex Mamilianâ rogatione rogantur 66.

Quæstor pro prætore 10.

R.

Rhodiorum civitas populo Romano, cujus opibus creverat, infida 27.

Romæ origo, incrementum, fortitudo 4, 5. **vitia** 6. **omnia venalia** 5. **Romanum mores ante & post Carthaginem deleram** 66.

Rutilius legatus Metelli 71.

S.

Sallustius adolescentulus studio ad Remp. fertur, ubi multa adversa passus 2. **res populi**

Rom. gestas strictim perferre statuit 3. **magistratum adeptus** 40. **Libros regis Hiempsalis Punicos per interpretem consulit** 51.

Scaurus Hiempsalis mortem severe vindicandam censet 50. **Senatus princeps & consularis in Africam legatur** 55. **Calpurnii Bestiæ consulis socius & administer, consiliorum** 57. **magnitudine pecuniæ à bono in pravum abstractus Jugurthæ favet** 55, 56. **quæstor creatus** 66.

Scipio Africanus Masinissam in amicitiam recipit 41. **in bello Numantino imperator omnes ferè res asperas agit per Jugurtham, quem donatum & pro concione laudatum dimittit cum literis ad Micipsam** 43.

Sempronia inter conjuratos 14.

Senius senator literas de Mallii conjuratione in senatu recitat 15, 16.

Septimius Camers à Catilinâ in agrum Picenum mittitur 14.

Sertorius Hispaniam citeriorem vastavit 131.

Sextius quæstor in Vaccam Jugurthæ oppidum mittitur 58.

Sicca oppidum omnium primum à Jugurthâ deficit 76.

Silanus consul designatus sententiam de conjuratis primus rogatur 16.

Sisenna optimè & diligentissimè omnium, qui res Sullæ dixere, persecutus est 101.

Sitius Nucerinus cum exercitu in Mauritaniâ consilii Catilinæ particeps 12.

Sybillini libri 24.

Sulla P. consul designatus legibus ambitus interrogatus pœnas dedit 10.

Sullæ L. dominatio 3, 6. **pro-**
sapia,

I N D E X.

sapia, educatio, mores 101.
 102. in Marii castra cum equi-
 tatu venit 102. ejus facundia ;
 oratio ad Bocchum 106. Boc-
 chi legatos liberaliter habet
 107. Volucem Bocchi filium
 castris abire jubet 109. à Boc-
 cho occulte accersitur 110. cum
 eo de pace & prodendo Jugur-
 thâ agit 111. tyrannidis alio-
 rumque facinorum à Lepido
 accusatur 116. Damasippum,
 & alios hujusmodi, qui malo
 Reip. creverant jugulari ju-
 bet 29.
 Suthul Numidiæ oppidum, ubi
 Regis thesauri erant, ab Aulo
 obsidetur, & spe pacis relin-
 quitur 64.
 Syphacis capti regnum Masinissæ
 dono dedit Populus Rom 41, 42.
 Syrtes duæ, inter quas Leptis &
 Philenon aræ 52.

T.

TArquinius ad Catilinam pro-
 ficiscens, ex itinere retractus
 dicit se de conjuratione in-
 dicaturum ; Crassum nominat,
 & indicii falsi suspectus, Cice-
 rone consulente, in vincula
 conjicitur 25.
 Thala Numididæ oppidum, ubi
 Jugurthæ thesauri 86. à Me-
 tello expugnatur 87.
 Thirmita oppidum ubi Hiemp-
 sal occisus est 45.
 Tiberii Neronis sententia de con-
 juratis 26.
 Tullianum locus in carcere, ubi
 de Lentulo supplicium sump-
 tum est 34.

Turpilius Vaccæ præfectus co-
 ortâ seditione, unus ex om-
 nibus Italicis profugit intactus
 82, 83. jussus à Metello cau-
 sam dicere, condemnatur, &
 cap te pœnas solvit 84.

V.

Vacca forum rerum venalium
 totius Numidæ maxime ce-
 lebratum ; ubi præsidium im-
 ponit Metellus 70.

Vaccenses seditionis rei puniun-
 tur 82, 83.

Valerius Flaccus & C. Pempti-
 nus prætores & ponte Mul-
 vio per insidias Allobrogum
 comitatus deprehendunt 23.

Vargunteius Senator cum Cor-
 nelio equite Romano Cicero-
 nem domi imparatum de im-
 proviso opprimere constituit
 15.

Umbrenus Allobroges ad conju-
 randum hortatur 21.

Volux Bocchi filius 105. à Me-
 tello suspectus abire castris
 jubetur 109.

Vulturcius Crotoniensis à Len-
 tulo conjurato cum Allobro-
 gum legis & literis ad Catil-
 inam missus in ponte Mulvio
 deprehenditur, conjurationem
 patefacit 23. eique ac Allo-
 brogum legis ob indicium à
 Senatu præmia decernuntur
 26.

Z.

Zamma Numidæ arx 67. à
 Metello frustra oppugnatur
 76, 78.

F I N I S.

o-
n-
us
n-
&

m
e-
n-
n-
i-
l-
m

r-
o-
i-
it

.
s

-
-
o-
n-
-
â
r

â
r

2511

J. Thompson 13.
bought October 16.

1783.

J. Thompson
me juve tenet

1783.

John Thompson's Book bought
October 16th 1783.

~~Thompson's book~~
~~October 16th 1784~~

John Thompson's Book

1783.

John Thompson

1784

35

Thompson

Moore's book
purchased 1784